

NAGY MILADA
SÁRINGER JÁNOS
(szerk.)

NYUGAT ÉS KELET KÖZÖTT

APOSZTRÓF

NYUGAT ÉS KELET KÖZÖTT

Szerkesztette:

Nagy Milada ■ Sáringer János

© Szerzők:

dr. Biró Kinga, PhD

dr. Buday-Sántha Andrea, PhD

dr. habil. Domonkos Endre, PhD

dr. Gergely Viktória, PhD

Karagits Kira Vivien

Litkei Máté

dr. Nagy Milada, PhD

Prof. dr. Poór József, DSc., CMC

dr. habil. Sági Judit, PhD

dr. Szeiner Zsuzsanna, PhD

dr. habil. Vančo Ildikó, PhD

dr. Zelena András, PhD

Zeller Henrietta

© Szerkesztők: Dr. Nagy Milada, PhD

Dr. habil. Sáringer János, PhD

Lektor: Dr. Ferkelt Balázs, PhD

Nyelvi szerkesztők: Dr. Marosán Bence Péter, PhD

Dr. Nagy Milada, PhD

NYUGAT ÉS KELET KÖZÖTT

Szerkesztette:

Nagy Milada ■ Sáringer János

Aposztróf, Budapest, 2023

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
A DIGITALIZÁCIÓ HATÁSAI	9
NAGY MILADA	11
Szlovákia és az Európai Unió együttműködése a kiberbűncselekmények visszaszorításában 2020-ban	
BUDAY-SÁNTHA ANDREA	37
Fenntarthatóság és az MI: A mesterséges intelligencia hatásai a fenntarthatóság és a kommunikáció terén	
NAGY MILADA	50
Az izraeli kibervédelem tanulságai Közép-Európa számára	
KARAGITS KÍRA VIVIEN, ZELENA ANDRÁS, ZELLER HENRIETTA	61
Kapcsolati dinamika és féltékenységskála az okoseszközök használatában	
VANČO ILDIKÓ, GERGELY VIKTÓRIA	73
Szövegtípusok hatása a szövegértésre kisiskolás korban	
A GAZDASÁG- ÉS PÉNZÜGYPOLITIKA EGYES ASPEKTUSAI	
A VISEGRÁDI NÉGYEK TAGORSZÁGAIBAN	83
DOMONKOS ENDRE	85
Az új gazdasági mechanizmus és eredményei Magyarországon	
POÓR JÓZSEF, SZEINER ZSUZSANNA	96
Nemzetközi menedzsment a globalizáció legújabb trendjeinek tükrében	
SÁGI JUDIT	113
Családpolitikai ösztönzők a V4 országokban a pandémia alatt	
DR. BIRÓ KINGA, LITKEI MÁTÉ	131
Kormányzati intézkedések hatása az árképzésre az energiaválság tükrében	

ELŐSZÓ

Tisztelt Olvasónk! Ön a Budapesti Gazdasági Egyetem (BGE) Társadalomtudomány és Pedagógia Intézet és a Közép-Európa Regionális Kutatócsoport által rendezett két nemzetközi tudományos konferenciájának válogatott tanulmánykötetét veszi a kezébe. Fontos hangsúlyoznunk, hogy az Intézet és a Kutatócsoport korábban is szervezett nemzetközi konferenciát. Miért hangsúlyozzuk ezt? – kérdezhetnék. Azért, mert jelen kötet szerves folytatása az intézet és a kutatócsoport évekként elelőtt megkezdett munkájának, az oktatási és tudományos tevékenységének. A Társadalomtudomány és Pedagógia Intézethez három tanszék tartozik: a Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, a Kommunikáció és a Médiatudományi Tanszék és Pedagógia Tanszék. Az elmúlt időszakban, 2018 és 2022 között mindhárom tanszék jelentős mértékben növelni tudta a jelentkező és a felvett hallgatók létszámát. A nemzetközi tanulmányok alapképzésre felvett hallgatók létszáma 105 főről 154 főre növekedett, a kommunikáció szakra felvettek száma 59 főről 211 főre változott ugyanezen idő alatt, a közösség-szervezés 138 főről 240 főre bővült.

A Közép-Európa Regionális Kutatócsoport 2019 szeptemberében alakult. A névadás során azt is hangsúlyozzuk, hogy a közép-európai régiót – amelynek sajátos történelmi fejlődése, kulturális és gazdasági sajátosságai vannak – megkülönböztetjük Nyugat- és Kelet-Európától. A kutatócsoport célul tűzte ki, hogy multi- és interdiszciplináris kutatásokat végezzen, amelyeknek eredményeit konferenciákon, tudományos periodikákban és kötetekben tárja a nyilvánosság elé, továbbá hangsúlyt helyez a gazdasági, társadalomtudományi és bölcsészettudományi témakörökre. Összekapcsolódik tehát a magas szintű oktatás és a tudományos kutatás az intézeten és a kutatócsoporton belül egyaránt, annál is inkább, mert mindez a BGE stratégiai céljaival is összhangban áll.

A Közép-Európa Regionális Kutatócsoport és a BGE Pénzügy Tanszék szervezésében, 2022 júniusában zajlott a *Közép-Európa a globális térben – Challenges and achievements in Central Europe* nemzetközi konferencia. A Társadalomtudomány és Pedagógia Intézet szervezésében, 2022 decemberében zajlott a *NYUGAT ÉS KELET KÖZÖTT:*

Társadalomtudományi és pedagógiai kutatások a Budapesti Gazdasági Egyetemen – BETWEEN WEST AND EAST: Research in Social Sciences and Education at Budapest Business School - University of Applied Sciences című nemzetközi konferencia, ahol hazai és külföldi előadók három szekcióban ismertették legújabb eredményeiket. Mindezekből az előadásokból adunk közre válogatást az érdeklődő közönség felé. Két fejezetben rendeztük el a tíz tanulmányt a gazdaság, a geopolitika, a pénzügyek, az oktatás, a történelem, a politológia területéről. Mindezekkel jelezzük azt is, hogy a társadalomtudományoknak és a bölcsészettudományoknak fontos szerepük van a nemzetközi és a hazai tudományos életben egyaránt.

Bízva abban, hogy Ön, kedves Olvasó, értékeli azt a teljesítményt, amelyet munkatársaink, kollégáink felmutatnak jelen kötetben, és továbbra is támogató figyelemmel kíséri a Társadalomtudomány és Pedagógia Intézet és a Közép-Európa Regionális Kutatócsoport munkáját.

Budapest, 2023 Pünkösdjén

A szerkesztők

A DIGITALIZÁCIÓ HATÁSAI

SZLOVÁKIA ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSE A KIBERBŰNCSELEKMÉNYEK VISSZASZORÍTÁSÁBAN 2020-BAN

Nagy Milada

Budapesti Gazdasági Egyetem Külkereskedelmi Kar

nagy.milada@uni-bge.hu

ABSZTRAKT

Jelen cikk az Európai Uniónak az egyik tagállamával, Szlovákiával folytatott együttműködését mutatja be a kiberbűnözés elleni fellépésben, a 2020-as évben. A szerző kitér a nemzetközi és a szlovák jogszabályi háttér ismertetésén túl a szlovákiai közigazgatásban és a bűnüldözésben létrehozott információs szervezetekre, valamint az ügyészégi és rendőrségi közös bűnüldözési feladatokra a vizsgált időszakban. A cikk rámutat az európai nyomozási határozatnak, a kölcsönös jogsegély szabályozásának, valamint az EUROJUST-tal való együttműködésnek az eredményeire, illetve ezeknek egyes hiányosságaira. A szlovákiai főügyész 2020-ra vonatkozó éves beszámolója és a statisztikai adatok feldolgozása alapján képet nyerünk a szlovákiai kerületi ügyészégek által vizsgált kiberbűnözési esetek mennyiségéről és milyenségéről. Az előnyök és bizonyos hiányosságok bemutatása a magyar bűnüldözési szervek számára összehasonlítási alapként szolgálhat a kiberbűncselekmények területén.

Kulcsszavak: Szlovákia, EUROJUST, kölcsönös jogsegély, európai nyomozási határozat, kiberbűnözés

ABSTRACT

This article describes the cooperation of the European Union with its member state Slovakia in the fight against cybercrime in 2020. In addition to introducing the international and Slovak legal

background, the author discusses the information organizations established within the Slovak administration and law enforcement, as well as the joint law enforcement tasks of prosecutors and police in the period under review. It also highlights the achievements and some of the shortcomings of the European Investigation Order, the mutual legal assistance regime and cooperation with EUROJUST. Based on the annual report of the Slovak General Prosecutor for 2020 and the processing of statistical data, the volume and nature of cybercrime cases investigated by the Slovak District Prosecutor's Offices are scrutinized. The presentation of the advantages and certain shortcomings can serve as a basis of comparison for Hungarian law enforcement organs in the field of cybercrime.

Keywords: Slovakia, EUROJUST, mutual legal assistance, cybercrime, European Investigation Order

BEVEZETÉS

Szlovákia digitális technológiai fejlődése hasonló utat járt be, mint a kelet- és közép-európai térség államai általában. Az alábbiakban néhány lényeges állomást említünk, hogy képet kapjunk a vizsgált ország kiberkörnyezetéről.

1993-ban kezdődött a domain-nevek regisztrációja, és egy évvel később került fel a világhálóra az első honlap, ami a Banská Bystrica-i (Besztercebánya) Ústav automatizácie a komunikácie (Automatizációs és Kommunikációs Intézet) nevéhez fűződik. A levelezés terén a pobox.sk volt az első, amely 1996-ban indult el, és ingyenessé tette az email-rendszerét (jelenleg az Origóhoz hasonló jelleggel működik hírportálként és levelezőrendszer-szolgáltatóként). Ugyanebben az évben nyitott meg az első internetes kávézó, a Ďatelinka, szintén Besztercebányán. 1999-ben hozták létre az első szlovák közösségi hálót, a Pokec.sk-t.

1997-ben került sor az ISDN-technológia,¹ 2003-ban pedig a wi-fi és a DSL-technológia² bevezetésére, megjelent a Skype és a wikipedia. sk. 2004-ben alkalmazni kezdték az ESGE-technológiát.³

Az ország nagyot lépett előre az e-közigazgatás terén a kormányzati honlap⁴ (*Ústredný portál verejnej správy*) létrehozásával. A következő évben lehetőség nyílt a háztartások számára az optikai kábelen keresztüli internetelérhetőségre, és 2013-ban vált elérhetővé mobil kommunikációban a 4G-hálózat.

2017-ben jelentős jogszabályi változás állt be a .sk domainnevekre vonatkozóan. A jogszabály szigorította a domainnevek megjelenítését (pl. használható karakterek) és a már meglévők védelmét. Ezen kívül a tulajdonost postai címmel kell regisztrálni a domainnévhez. Egyébként a tulajdonos a világ bármely országából származhat, de fontos kitétel, hogy az Európai Gazdasági Térség (EU-tagállamok és Izland, Liechtenstein, Norvégia) valamely országában postai címmel kell rendelkeznie. (NIC-SK, 2017) 2019-ben újabb változás történt a domainnevekre vonatkozóan, bevezették a DNSSEC (Domain Name System Security Extensions) szolgáltatást a biztonság fokozása érdekében. Ezzel ténylegesen az a weboldal jelenik meg a látogató számára, amelyikre a böngészőjében rákeresett. (A DNSSEC-ről lásd bővebben: DotRoll, 2020)

Az 5G-hálózatot, amely nemcsak a számítógépek internetcsatlakozását teszi lehetővé, hanem az IoT (Internet of Things, dolgok internete) eszközökét (például az okos háztartási gépeket) is, 2020-ban kezdték kiépíteni.

Az internetfelhasználás terjedése Szlovákiában hasonló képet mutat, mint a kelet- és közép-európai térség országaiban általában. Míg

1 Integrated Services Digital Network, integrált szolgáltatású digitális hálózat: a 20. század végétől használt digitális távközlési technológia, amely lehetővé tette egyazon kábelen a telefonálást és internetezést.

2 Digital Subscriber Line, digitális előfizetői vonal: szélessávú internet hozzáférési mód, nagy sebességű adatátvitelre képes.

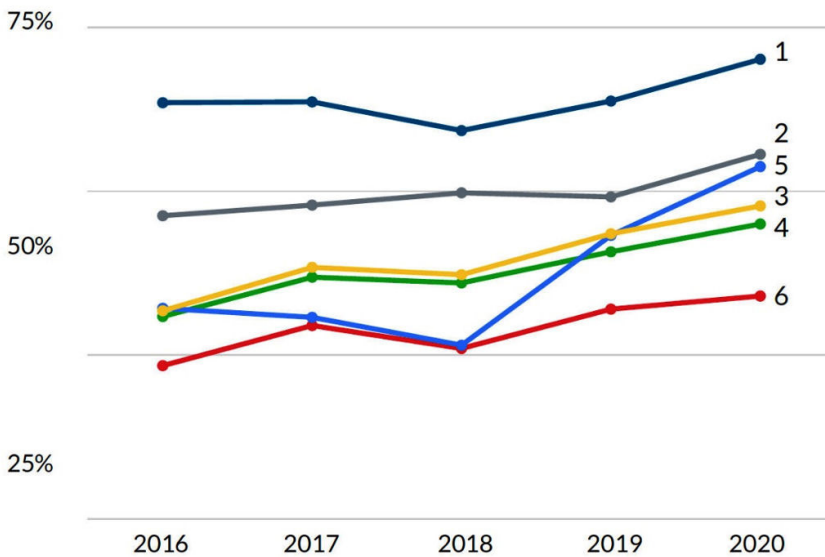
3 Enhanced Data-rates for GSM Evolution: vezeték nélküli internetelérhetőséget tesz lehetővé.

4 A Magyarországon ismert „Ügyfélkapu” szlovákiai megfelelője. Elérhető: <https://www.indprop.gov.sk/o-urade/elektronicke-sluzby/elektronicke-sluzby-vseobecne/ustredny-portal-verejnej-spravy-upvs>

2001-ben egymillió internetfelhasználót számoltak az országban, addig 2020-ban az 5,46 milliós népességből (Központi Statisztikai Hivatal, 2020) a háztartások 86%-a rendelkezett internetkapcsolattal, és a szlovák lakosság 90%-a legalább egyszer használta az internetet, közülük 89% legalább naponta egyszer tette ugyanezt. (Bíró, 2021)

A 1. sz. ábrából látványosan kitűnik, hogy az említett tevékenységek mindegyike növekvő tendenciát mutat. Ezeket az emelkedéseket 2020-ban a COVID-19 világjárvány csak fokozta, és a legjelentősebben a kommunikációt befolyásolta, amit az 5-ös számmal jelzett görbe (videóbeszélgetések) alakulásán is megfigyelhetünk. Míg 2016-ban a lakosság kb. 40%-a használta a videóbeszélgetésre alkalmas platformokat (Skype, Messenger stb.), addig 2020-ban ez az arány már meghaladta az 55%-ot.

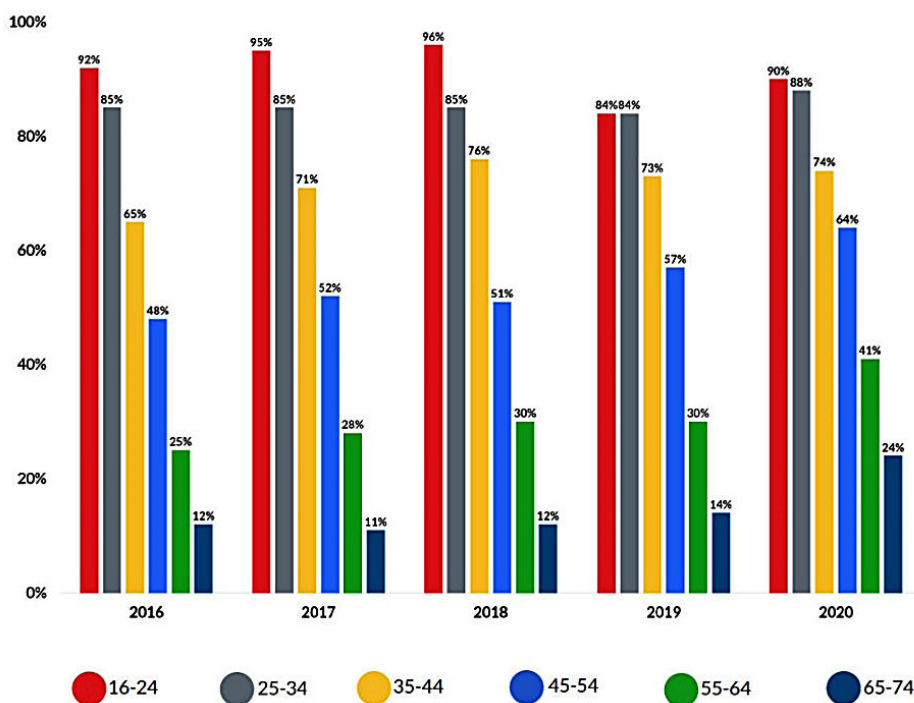
1. sz. ábra: A magáncélú internetfelhasználás alakulása Szlovákiában 2016–2020 között, ahol a mutatók az alábbi tevékenységeket jelölik: 1. email küldése/fogadása; 2. közösségi média-tagság; 3. internetbank használata; 4. információkeresés; 5. telefonálás (videóbeszélgetések); 6. termékek, szolgáltatások vásárlása

Forrás: (Bíró, 2021)

A közösségi médiaplatformok használatának alakulását korcsoportokra vetítve mutatja be a 2. sz. ábra. A 45 évnél idősebb szlovákok majdnem 2/3-a (64%) használta a közösségi médiát, a 65 évnél idősebbek esetében ez az adat 1/3 körüli értéket (24%) mutat. Az előző évhez képest 10%-nál magasabb növekedést tapasztalhattunk. A közösségi médiafelületek elkezdtek nemcsak emberi kapcsolatok színterévé válni, hanem rendezvények „helyszínévé” is.

2. sz. ábra: A közösségi média használata korcsoportok szerint 2016–2020 között, Szlovákiában

Forrás: (Bíró, 2021)

Az incidenseket tekintve a legnagyobb kihívást a ransomware-ek (zsarolóvírusok) jelentették a vizsgált évben. A legnagyobb incidensre 2020 szeptemberében került sor, amikor a Moje eZdravie

(e-Egészségügyem) applikációt érte támadás, és a COVID-19-re tesztelt betegek adatait lopták el. Az applikáció problémája sokrétű volt: az érzékeny adatokat nyilvános interneten helyezték el, nem kódolták és nem anonimizálták, nem védték autentifikációval, nem törölték azokat több hónap elteltével sem. (Sooky, 2020) További tendencia, hogy a támadások a számítógépekről áttevődnek a mobil-eszközökre, és a véletlenszerű támadások aránya csökkent, viszont a célzott támadásoké folyamatosan növekszik, és szofisztikáltabb megoldásokat alkalmaznak a támadók.

Az 1. sz. táblázat mutatja Szlovákia nemzetközi elhelyezkedését egyes kiberindexek alapján. Az ENSZ szakosított szervezete, az ITU (International Telecommunication Union, Nemzetközi Távközlési Egyesület, amely az infokommunikációs technológia kérdéskörére specializálódott) alkotta meg a globális kiberbiztonsági indexet (Global Cybersecurity Index, GCI). A GCI 25 különböző szempontot vesz figyelembe az értékelés során, és öt pilléren nyugszik: (1) szabályozás, (2) technológiai intézkedések, (3) szervezeti intézkedések, (4) képességek fejlesztése és (5) együttműködés. Világgazdasági Fórum Hálózatképesség Indexe (NRI) 130 gazdaság vizsgálatára terjedt ki, és négy fő pilléren alapul: (1) technológia rendelkezésre állása, (2) kormányzat által biztosított biztonságos környezet, (3) lakosság hozzáférése a hálózatokhoz és (4) a fejlődéshez és társadalmi jóléthez való hozzájárulás.

1. sz. táblázat:

Szlovákia különböző kibervonatkozású indexek alapján való besorolása

Index	helyezés	pontszám
Global Cybersecurity Index (GCI) (2020)	34	92,36 (max. 100)
Világgazdasági Fórum Hálózatképesség Indexe (NRI) (2021)	35	62,45 (max. 100)

Forrás: Világgazdasági Fórum Hálózatképesség Indexe, 2021 és GCI, 2020 alapján saját szerkesztés

SZLOVÁKIA KIBERBŰNÖZÉSRE VONATKOZÓ SZABÁLYOZÁSAI

A kiberbűnözés fogalmát a szlovák Büntető Törvénykönyv vagy hasonló normatív jogi aktus nem határozta meg kifejezetten. A Büntető Törvénykönyv azonban elismeri és meghatározza a számítógépes rendszerekhez vagy számítógépes adatokhoz való „jogosulatlan hozzáférés” vagy „jogosulatlan beavatkozás”, illetve a számítógép bűncselekmény elkövetése céljából történő beszerzése, birtoklása vagy használata esetén az egyes bűncselekmények tényállását. Ezek a rendelkezések együttesen alkotják a szlovákiai számítógépes bűnözés normatív keretét.

2005-ben Szlovákia aláírta – és 2008-ban ratifikálta – az Európa Tanács számítástechnikai bűnözésről szóló egyezményét (más néven a Budapesti Egyezmény). Míg Szlovákia módosította és megerősítette hazai jogszabályait és rendeleteit a számítógépes bűncselekményekre vonatkozóan, „a kiberbűnözést a törvény nem kezeli a bűncselekmények külön kategóriájaként, és ez az oka annak is, hogy a kiberbűnözési esetekre vonatkozó statisztikák nem állnak rendelkezésre teljeskörűen”. (Európai Tanács, 2015)

A szlovák Büntető Törvénykönyv 2005-ös módosítása után a 300/2005 tv. 247-es paragrafusában rendelkezik a számítógépes bűncselekményekről:

§ 247	számítógépes rendszerekbe történő jogosulatlan behatolás
§ 247a	számítógépes rendszerekbe történő jogosulatlan beavatkozás
§ 247b	számítógépes adatokba történő jogosulatlan beavatkozás
§ 247c	számítógépes adatok illetéktelen megszerzése (adathalászat)
§ 247d	számítógépes rendszerekhez és adatokhoz illetéktelen hozzáférést biztosító eszközök, jelszavak készítése és tárolása. (300/2005 törvény)

A számítógépes bűnözés elleni küzdelem módszerei más stratégiákba és cselekvési tervekbe is beépültek, mint például a *Bűnözés és egyéb antiszociális tevékenységek megelőzéséről szóló stratégia a Szlovák Köztársaságban a 2012-2015 közötti időszakra*. Ez a stratégia kimondta, hogy a kiberbűnözés súlyossága és az incidensek számának csökkentése nemzeti prioritás. Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy több tanulmány szerint Szlovákia az EU-ban Málta, Görögország, Spanyolország és Litvánia mellett az egyik legveszélyeztetettebb ország a kiberbűnözés szempontjából. (Watts, 2018)

Az uniós elvárásoknak való megfelelés érdekében Szlovákia átültette az EU Parlament és az EU Tanács 2013-as, az információs rendszerek elleni támadásokról szóló irányelvét, és kibővítette a büntető törvénykönyve szerinti jogi szabályozást, hogy a kiberbűncselekmények szélesebb körét meghatározza. Emellett külön törvényben pontosította a jogi személyek büntetőjogi felelősségének jogi szabályozását. (Európai Tanács, 2015) A számítógépes bűncselekményekre és az elektronikus bűnözésre vonatkozó statisztikák gyűjtése továbbra is nehézkes. Az ügyészség statisztikáit a rendőrség, a szlovák bíróságok, az SK-CSIRT (Szlovákiában működő számítógépes vészhelyzeti reagálási csoport – Computer Security Incident Response Team) vagy a magánszektor statisztikáitól elkülönítve állítják össze, és nincs olyan közös adatbázis, amely a számítógépes bűnözéssel kapcsolatos valamennyi bűncselekményt tartalmazná. Törekvések történtek a vonatkozó állami adatbázisok pontosságának és interoperabilitásának javítására, valamint az EU által javasolt közös rendszer használatára, amely a számítógépes bűnözésre vonatkozó adatok gyűjtésének alapját szolgáltatja.

2014-ben a szlovák alkotmánybíróság olyan határozatot hozott, amely tartalmazott egy adatmegőrzés tilalmára vonatkozó záradékot, ami negatívan hatott a számítógépes bűncselekmények felderítésére, nyomozására és büntetőeljárás alá vonására a Szlovák Köztársaságban. Lassította a határokon átnyúló bűnüldözési információcserét is, mivel nem volt kötelező az incidensek bejelentése vagy az adatok megőrzése. Ez viszont akadályozta a nemzetközi jogsegélyt is egyes kiberbűnözési ügyekben. (Európai Tanács, 2015) Ugyanebben az évben a szlovák ügyészségi hatóságoknak külön eljárást kellett kidol-

gozniuk az Egyesült Államok hatóságaival, hogy a számítógépes adatok hosszabb megőrzését és az együttműködés felgyorsítását kérjék.

2017-ben módosították az adatvédelmi törvényt, amely többek között a meghatározott kategóriákba tartozó szervezetek számára kötelezővé tette az incidensek bejelentését (a NIS-irányelvvel összhangban), és lehetővé tette a bűncselekmények vizsgálata során a személyes adatok feldolgozását megelőzési céllal, nyomozás, felderítés vagy büntetőeljárás lefolytatása céljából. (Szlovákia Belügyminisztériuma, é. n.)

A szlovák adatmegőrzési törvényt is frissítették az uniós adatmegőrzési irányelvekkel összhangban. A törvény előírja az internetszolgáltatók és a távközlési vállalatok számára, hogy bizonyos ideig meg kell őrizniük a felhasználók adatait. Ezeket az adatokat a bűnüldöző hatóságoknak hozzáférhetővé kell tenniük a bűnözés, a terrorizmus és más belföldi ügyek elleni küzdelem érdekében.

Szlovákia megköveteli az internetszolgáltatóktól és a távközlési szolgáltatóktól, hogy minden állampolgár kommunikációját ellenőrizzék – még azokét is, akiket nem gyanúsítanak vagy nem ítélték el bűncselekmény elkövetésével –, és a bűnüldöző hatóságok bármilyen okból hozzáférést kérhetnek az adatokhoz. Ezenfelül az európai követelményekkel összhangban az internetszolgáltatóknak meg kell őrizniük más szolgáltatók adatait, az adatok helyét, valamint e-mail, internet és VoIP (Voice over IP) kommunikáció esetén a kommunikációs felek adatait hat hónapig, egyéb kommunikáció esetén pedig egy évig. (James, 2018) A törvényt kritizálók attól tartanak, hogy ezek az intézkedések sértik a magánéletet, az adatvédelmet és a véleménynyilvánítás szabadságát Szlovákiában.

Bár Szlovákia nem hozott létre szervezeti részleget a rendőrségen vagy az ügyészségen belül, amely kifejezetten a kiberbűnözéssel kapcsolatos nyomozások vagy büntetőeljárások lefolytatásával foglalkozna, azonban 2015-ben a rendőrség központi hivatalában, a bűnügyi részlegen kialakítottak egy csoportot, hogy behatóan foglalkozzon a kiberbűnözés felderítésével. Ez az egység felelős a bűnügyi hírszerzési tevékenységekért is.

Ezenkívül a Belügyminisztérium több mint 220 000 eurót kapott az Európai Bizottságtól a 2013-as *Az internet jogellenes használata* című

pályázat keretében, hogy létrehozza ezt a speciális kiberbűnözési egységet, és teljesítse a 2014–2020-as finanszírozási időszakra vonatkozó szlovák rendőrségi stratégiában meghatározott célkitűzéseket. (Európai Bizottság, 2013) Utóbbiak között szerepelt az interneten található illegális tartalmak bejelentésére és nyomon követésére szolgáló integrált nemzeti rendszer létrehozása, a módszerek és eszközök korszerűsítése, valamint olyan technikai eszközök beszerzése, amelyek a bűncselekményekkel összefüggő számítógépes biztonsággal kapcsolatos felderítéshez és nyomozáshoz szükségesek. A stratégia emellett új rendőrségi képzési és oktatási programok kidolgozására és végrehajtására szólít fel a bűnmegelőzés elleni küzdelem területén, különös tekintettel a radikalizmusra és a terrorizmusra a számítógépes bűnözéssel összefüggésben.

A kiberbűnözéssel foglalkozó egység 2015 óta egyre nagyobb képességekkel rendelkezik, növekvő számú feladatokat lát el, és támogatja a helyi hatóságokat a kiberbűnözéssel kapcsolatos nyomozásokban (előmozdítja az információcserét, az interneten folytatott illegális tevékenységek nyomon követését, az esetekből levont tanulságok összegyűjtésének biztosítását, valamint az e területen folytatott képzéseket).

Szlovákia azonban általában véve lemaradással küzd más uniós országokhoz képest az olyan speciális képzési és kapacitásépítési programok létrehozásában, amelyek lehetővé teszik a bírák, ügyészek, ügyvédek, bűnüldöző tisztviselők, törvényszéki szakértők és nyomozók számára, hogy eredményesebben tudjanak fellépni a kiberbűnözéssel szemben. (NBU, 2016) A 2015-ös nemzeti kiberbiztonsági stratégiát kísérő 2016-os cselekvési terv hangsúlyozta, hogy az igazságügyi hatóságokon belül meg kell erősíteni az oktatást az információ- és kiberbiztonság területén, és javasolta, hogy minden szinten minden bíró és ügyész számára vezessenek be minimális szintű képzést. Ennek megfelelően a közelmúltban a szlovák hatóságok el is indítottak különböző képzési és kapacitásépítési tevékenységeket a szakemberek számára. Emellett különböző erőfeszítéseket tettek a számítógépes bűnözés megelőzésére és a tudatosság növelésére, többek között támogatták az e-Slovensko nonprofit szervezet tevékenységét, amely az EU Safer Internet Program keretében működteti a Szlovák Tuda-

tossági Központot. Az e-Slovensko célja, hogy tájékoztassa a lakosságot, különösen a gyermekeket és a fiatalokat a kiberbiztonságról, hogy megtanítsa őket arra, hogyan kell felelősségteljesen „viselkedni” az új online technológiák használata során. A Szlovák Tudatossági Központ tevékenysége során közösségi rendezvényeket szervez, promóciós anyagokat készít, hogy felhívja a figyelmet az online technológiák biztonságos és tudatos használatára. (e-Slovensko, 2022)

Szlovákia erőfeszítéseket tett a számítógépes bűncselekmények arányának és kockázatának csökkentésére, ennek ellenére továbbra is nagyobb mértékű kiberbűnözés sújtja, mint a legtöbb szomszédját. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy az ország digitális infrastruktúráját és szolgáltatásait fenyegető veszélyekkel szembeni tudatosság hiányzik; elégtelenek azok a beruházások, amelyek a biztonságos és „ellenálló” termékek és szolgáltatások biztosításához szükségesek lennének; valamint magas a szlovákiai digitális eszközök és infrastruktúrák fertőzöttségi aránya. Ezek a fertőzések és támadások tiltott és illegális tevékenységeket tesznek lehetővé.

SZLOVÁKIA NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉSEI A KIBERBŰNÖZÉS ELLENI FELLÉPÉSBEN

2014-ben a szlovák belügyminisztérium az írországi University College Dublinnal (UCD) és az *e-Slovensko*⁵ együttműködve projektet indított a képességfejlesztési erőfeszítések támogatására, valamint hatékony és megfelelő képzési programok biztosítására a szlovák bűnüldöző szervek munkatársai számára a számítógépes bűnözés elleni küzdelem területén. (UCD, 2014) A projektet az EU bűnmegelőzési és bűnözés elleni programja társfinanszírozásban valósította meg. A projekt részeként az UCD számos tanulmányutat szervezett a szlovák rendőrség képviselői számára, és speciális képzést tartott a szakértők, nyomozók és technikai szakemberek számára.

⁵ Az e-Slovensko egyik küldetése, hogy felhívja a lakosság – különösen a fiatalok – figyelmét a kiberbiztonságra, azon belül is speciálisan a gyermekek fokozott védelmére a kibertérben.

Emellett egy olyan jelentést is készített, amely áttekintette a bűnüldözésre vonatkozó akkori rendelkezéseket a digitális kriminalisztika és a kiberbűnözés terén nyújtott képzésről, azonosította a legjobb gyakorlatokat e területeken, valamint ajánlásokat fogalmazott meg a kiberbűnözési képességfejlesztésre vonatkozóan, és kidolgozott egy kompetencia keretrendszert további oktatási programokra a szlovák bűnüldöző szervek alkalmazottai számára.

Szlovákia szorosan együttműködik az Európai Kiberbűnözési Központtal (European Cyber Crime Center, EC3) és az Európával, és rendelkezik Interpol nemzeti irodával, amely Pozsonyban található, és amely a budapesti egyezmény rendelkezéseinek megfelelően 24x7-es⁶ kapcsolattartási pontként szolgál. A főügyészség és az Igazságügyi Minisztériumon belül a Nemzetközi Jogi Főosztály rendszeresen küldi képviselőit az Európai Igazságügyi Kiberbűnözési Hálózat-hoz, többek között a 2016-ban tartott nyitóülésre is. Részt vesznek továbbá az Európa Tanács által támogatott, a kibertérbeli büntető igazságszolgáltatásról szóló egyéb kezdeményezésekben, valamint az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) által támogatott kezdeményezésekben.

SZLOVÁKIA EURÓPAI UNIÓS EGYÜTTMŰKÖDÉSE A KIBERBŰNCSELEKMÉNYEK FELDERÍTÉSÉBEN, 2020-BAN

A szlovákiai főügyész, JUDr. Maroš Žilinka 2020-as évről szóló éves beszámolójából (Žilinka, 2021) kiderül, hogy egyes szlovákiai ügyészségek felé 1650 beadványt nyújtottak be a nemzetközi jogsegély igénylése céljából. Az előző év (2019) adataihoz képest emelkedés mutatkozik, hiszen akkor 1420 kérelmet kellett megvizsgálniuk. Ki kell hangsúlyozni, hogy ilyen típusú kérelmet kizárólag harmadik országok, illetve az Európai Unió azon tagállamai nyújthatnak be, amelyek a saját jogrendszerükbe nem ültették át az európai nyomozási határozat irányelveit, valamint az EU azon tagállamai, amelyek ugyan átvették a szóban forgó irányelveket, de a kérelem tárgya egy

6 A nap 24 órájában, a hét minden napján, vagyis állandó jelleggel elérhetőnek kell lennie.

olyan szabály, amelyiket nem lehet határozatként értelmezni (például kézbesítés, írásbeli anyag tanulmányozása a vizsgálat befejezése után stb.). Leggyakrabban azonban a kérelem tárgya a határozat betartására vonatkozik, amelyben egy másik uniós tagállam területe is érintett. Erre hozták létre az európai nyomozási határozatot. (Európai Tanács, 2001)

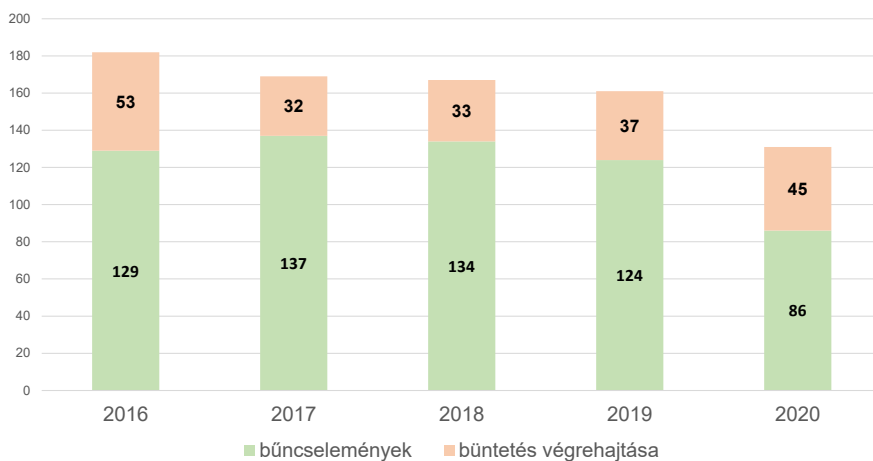
A kölcsönös jogsegély szabályozásának kereteit az Európai Unió tagállamai közötti kölcsönös bünyügyi jogsegélyről szóló egyezmény (2000. 05. 29.) és annak 2001-es jegyzőkönyve határozza meg. (EU, 2000; EU, 2001) A fent nevezett, 2000-ben megjelent dokumentum azért jött létre, hogy az igazságügyi együttműködést javítsa, a tagállamok számára megkönnyítse a szabályok alkalmazását, valamint a kölcsönös jogsegélyre vonatkozó, már meglévő szabályokat korszerűsítse. Kiegészíti az 1990-es a Schengeni Megállapodás végrehajtásáról szóló egyezmények kölcsönös jogsegélyre vonatkozó rendelkezéseit (EK, 1990), továbbá az Európa Tanács által 1959-ben létrehozott Európai Konvenció a kölcsönös bünyügyi jogsegélyről dokumentumban foglaltakat, és annak kiegészítő jegyzőkönyvét, amely 1978-ban lépett hatályba. (Európa Tanács, 1959; Európa Tanács, 1978)

A szlovák hatóságok különös figyelmet fordítanak azon kérelmekre, amelyek esetében a bűncselekményt számítógépes rendszerekkel követik el, számítógépes rendszerek ellen irányulnak, vagy virtuális valutával kapcsolatba hozhatók. Az információs hálózatok évek óta lehetőséget teremtenek a bűncselekmények elkövetésére, emellett pedig az a trend, hogy a bűncselekmények „eltolódnak” a virtuális térbe, folyamatosan növekszik. Erre a tendenciára fokozottan hatott a COVID-19 világjárvány 2020-ban, amikor is hirtelen megnövekedett az internetes vásárlások és a közösségi média felületein keresztül létrehozott kapcsolatok száma.

A nemzetközi igazságügyi együttműködésben is megfigyelhető volt ez a növekedés, főleg, ha olyan bűncselekményeket veszünk alapul, mint a gyermekpornográfia terjedése, a gyermekek szexuális kizsákmányolása, kihasználása. (Lásd 3., 4., 5., 6. sz. ábrák, amelyeken nyomon követhető az európai elfogatási kérelmek és nyomozási határozatok számának alakulása Szlovákiára vonatkozóan.) A számítógépes adatokra vonatkozó kérelmek (szám szerint 158) elsősorban

az Amerikai Egyesült Államok felé irányultak, hiszen ott találhatóak azoknak a nagyvállalatoknak a székhelyei, amelyek közösségi média, illetve egyéb hálózati szolgáltatásokat nyújtvák (például Google LLC, META Platforms Inc., Yahoo Inc.). Bűncselekményeket az Instagram, WhatsApp, Snapchat, Viber és egyéb hálókon keresztül is elkövettek/elkövetnek. Ilyen esetekben az *Európai Parlament és Tanács 2014/41 számú irányelve a büntetőügyekben kibocsátott európai nyomozási határozatról* szolgál, amelynek 29. cikke lehetővé teszi a legtöbb esetben a fedett nyomozást és a számítógépeken tárolt adatok előzetes felderítését. (Európai Parlament és Tanács, 2014)

3. sz. ábra: Szlovákiába kézbesített európai elfogadási kérelmek száma, illetve lezárásukra vonatkozó adatok (2020) (db)

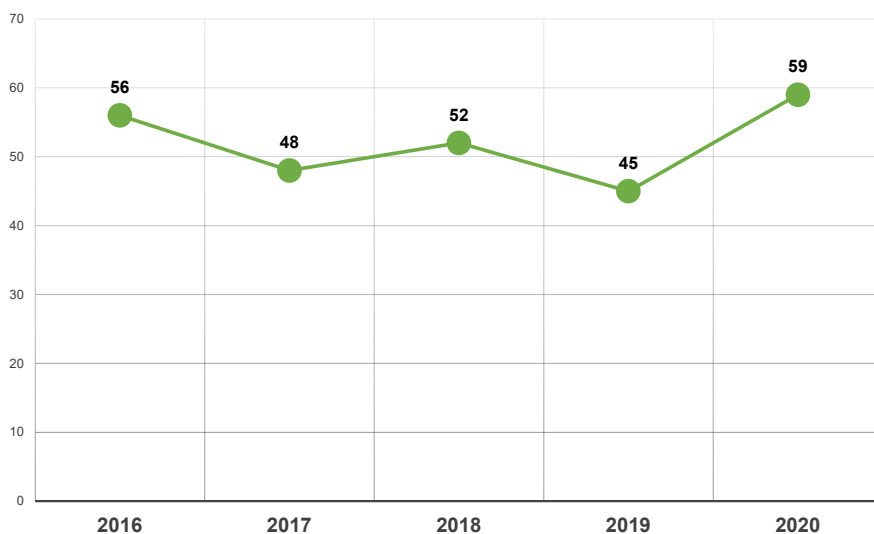

Forrás: *Generálna Prokuratúra, 2021*

A Legfelsőbb Ügyész Hivatala által 2020-ban közzétett éves jelentés szerint a számítógépes bűncselekményekre vonatkozó jogsegély-kérelmek elsősorban csalásokkal (bankkártyaadatok és belépési kódok megszerzésével, különböző termékek ál-értékesítésével, hamis identitással történő pénzügyi csalások), fenyegetésekkel, informatikai rendszerek illetéktelen behatolásával szerzői jogok megsér-

tésével⁷ és rágalmozással voltak kapcsolatosak. A külföldi szervek a számítógépek – tartalmi és operatív – adatainak, banki és telekommunikációs adatoknak a szolgáltatását, továbbá a károsultak és tanúk kihallgatását is igényelték. A kiberbűnözéssel kapcsolatos kérelmek esetében folyamatosan felmerülő probléma a szolgáltatók nem elegendő adattárolási ideje⁸ és ahogy a többi kérelmet illetően is, a külföldi szervek kérelmeinek ügykezelésének teljes tartama. (Generálna Prokuratúra, 2021; Európai Parlament és Tanács, 2018)

4. sz. ábra: Szlovákia által kiadott európai elfogatási kérelmek száma (2020) (db)

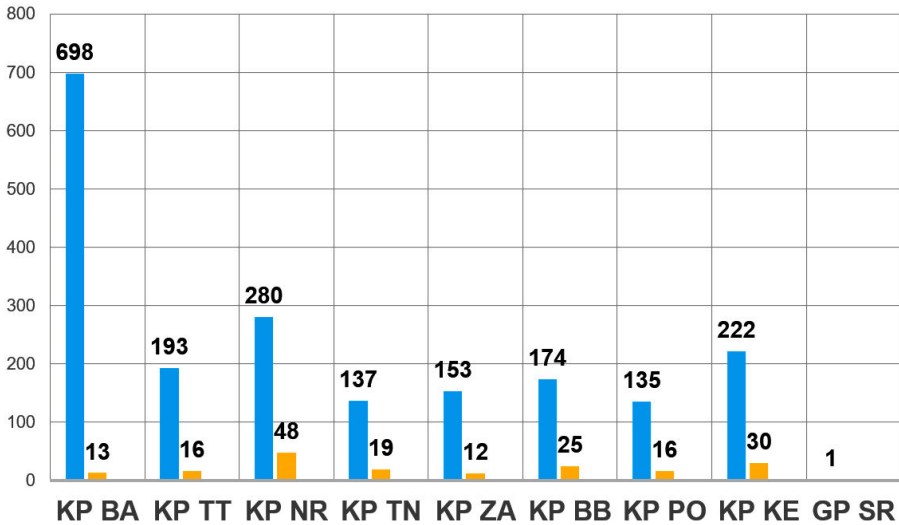

Forrás: Generálna Prokuratúra, 2021

7 Ebben az esetben az elkövetők olyan külső szervekéről szereztek meg illegális módon multimédiás adatállományokat, amelyek szellemi tulajdon védelme alá tartozó művek tárolására szolgáltak.

8 Mivel a GDPR nem rendelkezik az adatok tárolásának idejéről, így a szolgáltatók maguk döntenek el, illetve, ha a tagállam szabályozza a kérdést, akkor annak megfelelő időtartamig tárolja az adatokat. Sok esetben egy nemzetközi jogsegély-kérelmek átfutási ideje lényegesen hosszabb, mint az adattárolás ideje, így ellehetetlenülhet a nyomozási eljárás.

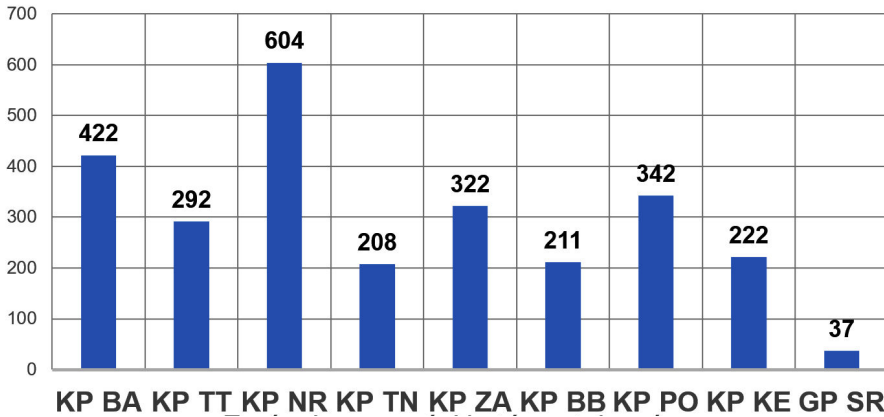
5. sz. ábra: Szlovákiában végrehajtott európai nyomozási határozatok száma (db)

A vízszintes tengely az ország kerületi ügyészségeire bontva mutatja az esetek számát. (KP=kerületi ügyészség, GP SR=Szlovák Köztársaság Legfőbb Ügyészség. A KP utáni két betű jelöli a kerületi székhelyet. BA=Bratislava, TT=Trenčianské Teplice, NR=Nitra, TN=Trnava, ZA=Žilina, BB=Banská Bystrica, PO=Prešov, KE=Košice)

Forrás: Generálna Prokuratúra, 2021

6. sz. ábra: Szlovákia által kibocsátott nyomozási határozatok száma (db).
A rövidítések feloldásáról lásd az 5. sz. ábrát.

Forrás: Generálna Prokuratúra, 2021

A 2. sz. táblázat mutatja Szlovákia kérelmeinek számát 2020-ban, amelyekben az informatikai bűncselekményekre vonatkozóan nemzetközi jogi segítséget kért. A 2.a) sz. táblázat pedig országokra bontva mutatja az adatok alakulását.

2. sz. táblázat: A szlovák hatóságok által felderített
kiberbűncselekmény-ügyekben nemzetközi jogi segítségre vonatkozó
kérelmek mennyiségének alakulása 2020-ban (db)

	KP BA	KP TT	KP NR	KP TN	KP ZA	KP BB	KP PO	KP KE	GP SR	Összes
Aktív jogsegély (kérelmek száma)	32	40	15	39	30	32	87	72	11	358
Passzív jogsegély (kérelmek száma)	40	3				1		27		71

Forrás: Generálna Prokuratúra, 2021 adatai alapján saját szerkesztés
(A rövidítések feloldásáról lásd az 5. sz. ábrát.)

2.a) sz. táblázat: A 2. sz. táblázat adatainak részletezése

Állam	Aktív jogsegélyek száma	Passzív jogsegélyek száma
Ausztrália	1	
Fehéroroszország		2
Belgium	3	
Bosznia és Hercegovina	1	
Bulgária	1	2
Ciprus	3	
Csehország	54	28
Dánia	1	
Észtország	2	
Finnország	1	
Franciaország	6	3
Ghána	1	
Görögország	1	
Hollandia	5	
Horvátország	1	
Írország	6	1
Japán	1	
Kanada	2	
Litvánia	2	
Luxemburg	3	
Magyarország	5	2
Man-sziget	1	
Panama	1	
Lengyelország	6	8
Portugália	1	
Ausztria	6	7
Románia	8	2
Oroszország	1	
Szlovénia		1
Egysült Királyság	26	1
Amerikai Egyesült Államok	158	
Németország	16	7

Állam	Aktív jogsegélyek száma	Passzív jogsegélyek száma
Saint Vincent és Grenadine-szigetek	1	
Spanyolország	17	4
Svájc	2	1
Svédország	4	
Olaszország	6	
Törökország	2	2
Ukrajna	2	

Forrás: A Generálna Prokuratúra, 2021 2. mellékletének adatai alapján saját szerkesztés

3. sz. táblázat: Szlovákiában számítógéppel elkövetett bűncselekmények miatt (a 300/2005 tv. alapján) indított eljárások 2020-ban

	§247	§247a	§247b	§247c
Ismert elkövető elleni vádemelés	9	2	22	3
ebből nő				2
ebből fiatalok	1			
Bűncselekményként elkövetett támadások száma	135	2	2	3
ebből ügyész általi feltételes felfüggesztés	3	2		
Bíróság elé állított személyek száma	3		1	2
ebből nő				2
kor 22-30	3		1	
kor 31-40				2
visszaesők	3		1	
testi sértések száma a bűncselekményekben	3		1	2

Forrás: Generálna Prokuratúra, 2022 alapján saját szerkesztés

4. sz. táblázat: A 300/2005 tv. alapján befejezett nyomozati cselekmények alakulása

nyomozati cselekmények	fő
Vád alá helyezett személyek	1
Elítélt személyek (pénzbüntetés)	1

Forrás: Generálna Prokuratúra, 2022 alapján saját szerkesztés

A Szlovák Köztársaság ügyészségének tevékenységéről szóló statisztikai évkönyv 2020-ra vonatkozó adatai alapján a 247-es paragrafus szerinti bűncselekmények körében 135 esetet regisztráltak és ebből 15 eset jutott el a vádemelési, illetve bírósági szakaszba. A 3. sz. táblázat mutatja a vádlottak nem és kor szerinti megosztását, míg a 4. sz. táblázat a befejezett cselekmények alakulását.

Azonban a kiberbűnözésre való reagálás a nemzetközi törvényhozási területen is kialakult. Az Európai Tanács asztalán ott volt 2020-ban a második adatbiztonsági jegyzőkönyv, amely 2021-ben a fenti irányelvet módosította. (Európai Bizottság, 2021) Az EU és az USA közötti megegyezés tárgya az elektronikus bizonyítékokra vonatkozó kölcsönös adatszolgáltatás lenne. Továbbá az EU a jövőben két irányelvet tervezett megalkotni, az egyik az adatszolgáltatásra, a másik pedig az adat megőrzésére vonatkozó. Ezekről az új normáktól az együttműködések javulása várható.

Együttműködés az EUROJUST-tal

Az EUROJUST támogatja és koordinálja az uniós tagállamok közötti igazságszolgáltatási együttműködést a terrorizmus és a szervezett bűnözés elleni fellépésben. Ezt a támogatást úgy valósítja meg, hogy összehangolja a nyomozati cselekvést és az ügyészi eljárást, ha legalább két tagállam érintett, segít a joghatósági viták tisztázásában, megkönnyíti az EU-s jogi eszközök alkalmazását és érvényesítését (pl. európai letartóztatási parancs, vagyoneklkobzásra és tulajdon befa-

gyasztására vonatkozó utasítás), és természetesen egyéb feladatokat is ellát a törvények értelmében. Az EUROJUST-ban a legfőbb ügyész képviseli Szlovákiát a 383/2011 sz. törvény §14 3.cikk alapján.

2020-ban Szlovákia és az EUROJUST összesen 352 esetben működött együtt (2019-ben 369 esetet jegyeztek fel, ez 17 esettel magasabb volt a 2020-as adathoz képest). Ebből 111 esetben Szlovákiával szembeni beadványról volt szó, amelyek valamely uniós tagállamból érkeztek. (Žilinka, 2021)

Ahogy 2019-ben, úgy 2020-ban is folytatódott az a tendencia, hogy Szlovákia igazságügyi hatóságai által több esetet regisztráltak külföldi államokkal szemben, mint ahány kérelem érkezett más országoktól Szlovákia hivatalos szervei irányába. Feltételezhető, hogy e mögött az is állhat, hogy az ügyészekben tudatosult az EUROJUST léte.

Az EUROJUST igénybevétele esetében a legtöbb bűncselekmény 2020-ban a csalás, bűncselekményből származó bevétel legalizálása és szervezett bűnözésben elkövetett cselekmények kategóriájából kerültek ki. (Žilinka, 2021)

Az Európai Igazságügyi Hálózat részeként Szlovákia arra törekszik, hogy felhívja a figyelmet az uniós együttműködésben az elektronikus bizonyítékok biztosításának hiányosságaira, amelyek kulcskérdései már egy ideje a büntetőjogi rendszereknek, miközben azok a kihívások, amelyek a kiberbűnözés és az elektronikus bizonyítékok problematikájával kapcsolatosak, a COVID-19 pandémia miatt felerősödtek. A helyzet javítására 2020-ban két alkalommal, júniusban és decemberben sor került a tagállami főügyészek, illetve helyetteseik üléseire. Ezeken a tárgyalásokon fontos tapasztalatokat osztottak meg a kiberbűncselekményekről és esetleges orvoslásukról, törvényes lehallgatások lehetőségeiről az 5G hálózat bevezetését követően, valamint tagállami szabályozás harmonizálásáról az elektronikus bizonyítékok kapcsán.⁹ További témaként merültek fel a virtuális nevek és a bűnszervezetek által használt titkosítás problematikája. Utóbbival kapcsolatban kardinális kérdés, milyen törvényes lehetőségei vannak

⁹ Egy nemzetközi eset rávilágított arra, hogy a tagállamok nyomozati intézkedéseinek törvényi szabályozásai nincsenek összhangban egymással, és ez ellehetlenítheti a bűnüldöző szervek együttműködését.

az államnak, hogy hozzáférjen ezekhez a titkosított információkhoz, és miként tudja felhasználni a bizonyítási és büntetőeljárásban.

Annak ellenére, hogy az EU 2020-ban különösen aktív tevékenységet mutatott az e-Justice és az e-Evidence terén, a kívánt eredményeket nem sikerült elérnie. A pandémia rámutatott az igazságszolgáltatási környezet digitalizációs fejlesztésének hiányára. (Žilinka, 2021)

ÖSSZEGZÉS

Összegzésként megállapítható, hogy Szlovákia aktívan közreműködött a kiberbűnözés elleni fellépésben, és ehhez nagymértékben hozzájárult az a hálózat, amelynek tagjai azok a hazai ügyészek, akik a kiberbűnözés elleni fellépésre szakosodtak. 2020-ban Szlovákia Ügyészi Hivatala megfelelt az Unió és a hazai külpolitika prioritásainak. A pandémia ellenére is biztosította a kívánt tevékenységeket az aktív és passzív igazságügyi és nyomozati együttműködések terén. Emellett az Európai Ügyészségi Hivatal fejlesztésének keretén belül teljesítette az implementációs követelményeket. Szlovákia folytatta az uniós, centralizált rendszer nemzeti szegmensének kiépítését, amely során lehetővé válik például a tagállamok informálása harmadik ország állampolgárainak vagy állampolgárság nélküli személyeknek az elítéléséről, és ezzel kiegészíti, illetve támogatja az Európai Bűnügyi Nyilvántartást.

Vitathatatlan az EUROJUST kulcsfontosságú szerepe az igazságszolgáltatási együttműködés hatékonyságában. A szlovák Legfőbb Ügyészség hitelét ebben a kontextusban kiemeli a szlovák ügyész, Ladislav Hamran tevékenysége, aki ennek a jelentős európai szervnek az elnöki tisztségét is betölti.¹⁰

Szlovákia jelenlegi kibervédelmi képességeit és elkötelezettségét az országot érintő bűncselekmények visszaszorítása és a nemzetközi bűnözés elleni küzdelem terén növelni szükséges, és az ezirányú lépéseket a lehető leghamarabb meg kell valósítani. Annak érdekében,

¹⁰ Ladislav Hamran 2003-tól a pozsonyi Legfőbb Ügyészségnek dolgozott. 2013-ban az EUROJUST alelnöki tisztségére nevezték ki, 2016-ban újraválasztották, és 2017 novemberétől az elnöki pozíciót tölti be.

hogy az ország összhangba kerüljön az európai és globális elvárásokkal, és megfeleljen az egészséges digitális gazdaság igényeinek, Szlovákiának fokoznia kell a bűnüldöző szervekkel, az internetszolgáltatókkal és a nemzetközi partnerekkel közösen tett erőfeszítéseit a kiberbűnözés útjainak csökkentése érdekében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 300/2005 törvény §247. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300#cast2> (Letöltés ideje: 2022. március 12.)
- Bíró, Peter (2021): Výročná správa na Slovensku o internete. SK-NIC a.s. <https://sk-nic.sk/sprava-o-internete-na-slovensku/> (Letöltés ideje: 2022. március 20.)
- DotRoll (2020): DNSSEC. <https://dotroll.com/hu/tudasbazis/dnssec/> (Letöltés ideje: 2022. március 12.)
- EK (1990): A Schengeni Megállapodás végrehajtásáról szóló egyezmények. Lásd Schengeni Egyezmény (1985) címszó alatt: <https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/treaties/treaties-other.html?locale=hu> (Letöltés ideje: 2022. március 31.)
- e-Slovensko (2022). <https://diaspora-engagement.eu/org/eslovensko/> (Letöltés ideje: 2022. március 30.)
- EU (2000): Jegyzőkönyv a Tanács által az Európai Unióról szóló szerződés 34. cikkének megfelelően létrehozott, az Európai Unió tagállamai közötti kölcsönös bűnügyi jogsegélyről. 2000. 05. 29. Európai Tanács. OJC 326. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=celex%3A42001A1121%2801%29>
- EU (2001): Európai nyomozási határozat, kölcsönös jogsegély, 2001. 10. 16. https://e-justice.europa.eu/content_evidence-92-hu.do (Letöltés ideje: 2022. március 12.)
- Európa Tanács (1959): Európai Konvenció a kölcsönös bűnügyi jogsegélyről (ETS No. 030), 1959. 04. 20. (hatályba lépés: 1962. 06. 12.) <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=030> (Letöltés ideje: 2022. március 31.)

- Európai Tanács (1978): Európai Konvenció a kölcsönös bűnügyi jogsegélyről kiegészítő jegyzőkönyve. 1978. 03. 17. (hatályba lépés: 1982. 04. 12.) <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=099> (Letöltés ideje: 2022. március 31.)
- Európai Bizottság (2013): Illegal Use of Internet Targeted Call for Proposals. https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2016-12/int_call_for_proposals_2013_en.pdf (Letöltés ideje: 2022. március 30.)
- Európai Bizottság (2021): A Bizottság (EU) 2021/915 végrehajtási határozata. Európai Bizottság, 2021. 06. 04. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32021D0915&from=EN>.
- Európai Parlament és Tanács (2014): Európai Parlament és Tanács 2014/41 számú irányelve a büntetőügyekben kibocsátott európai nyomozási határozatról. 2014. 04. 03. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0041&from=HU> (Letöltés ideje: 2022. március 14.)
- Európai Parlament és Tanács (2018): Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a büntetőügybeli elektronikus bizonyítékokra vonatkozó, közlésre és megőrzésre kötelező európai határozatokról. COM/2018/225. 2018/0108 (COD). 2018. 04. 17. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=COM:2018:225:FIN> (Letöltés ideje: 2022. március 20.)
- Európai Tanács (2015): Evaluation report on the seventh round of mutual evaluations „The practical implementation and operation of European policies on prevention and combating Cybercrime – Report on Slovakia. 2015. 09. 22. 9761/1/15 REV 1. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9761-2015-REV-1-DCL-1/en/pdf> (Letöltés ideje: 2022. március 30.)
- GCI (2020): GCI 2020 Report. ITU. <https://www.itu.int/epublications/publication/D-STR-GCI.01-2021-HTML-E/> (Letöltés ideje: 2022. március 12.)
- Generálna Prokuratúra (2021): Štatistická ročenka o činnosti prokuratúry Slovenskej republiky za rok 2020. Generálna Prokuratúra Slovenskej Republiky. Bratislava, 2021. február.

- file:///C:/Users/user/Downloads/ROCENKA_2020.pdf (Letöltés ideje: 2022. március 14.)
- Generálna Prokuratúra (2022): Štatistický prehľad trestnej činnosti za rok 2020. Generálna prokuratúra Slovenskej republiky. Generálna Prokuratúra Slovenskej Republiky. <https://www.genpro.gov.sk/statistiky/statisticky-prehľad-trestnej-a-netrestnej-cinnosti-za-rok-2020-3a68.html> (Letöltés ideje: 2022. március 20.)
- James, Rebecca (2018): Mandatory Data Retention in Slovakia. Privacy Sniffs, 2018. 09. 24. <https://privacysniffs.com/data-retention-law/slovakia/> (Letöltés ideje: 2022. március 30.)
- Központi Statisztikai Hivatal (2020): https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0052.html (Letöltés ideje: 2022. március 30.)
- NBU (2016): Action Plan of Implementation of Cyber Security Concept of the Slovak Republic for years 2015-2020. https://www.nbu.gov.sk/wp-content/uploads/cyber-security/Action-Plan-for-the-Implementation-of-the-Cyber-Security-Concept-of-the-Slovak-Republic-for-2015-2020-_3_.pdf (Letöltés ideje: 2022. március 30.)
- NIC-SK (2017): Aktualizácia údajov držiteľa .SK domén do (1.6.2017) 1.9.2017. NIC-SK. https://sk-nic.sk/wp-content/uploads/2017/08/Pravidla_2017.pdf (Letöltés ideje: 2022. március 20.)
- Sooky, Peter (2020): Kritická zraniteľnosť v aplikácii Moje eZdravie – únik databázy pacientov testovaných na COVID-19. <https://nethemba.com/sk/kriticka-zranitelnost-v-aplikacii-moje-ezdravie-unik-databazy-pacientov-testovanych-na-covid-19/> (Letöltés ideje: 2022. március 20.)
- Szlovákia Belügyminisztériuma (é. n.): Data Subjects' Rights. Ministerstvo Vnútra Slovenskej Republiky. <https://www.minv.sk/?Data-Subjects-Rights> (Letöltés ideje: 2022. március 30.)
- University College Dublin Centre for Cybersecurity & Cybercrime Investigation, Cyber Crime Training (Slovakia), UCD, 2014. https://www.ucd.ie/ci/projects/current_projects/cyber_crime_training_slovakia.html (Letöltés ideje: 2022. március 30.)
- Világgazdasági Fórum Hálózatképesség Indexe (NRI). 2021. <https://networkreadinessindex.org/country/slovakia/>

Watts, Tom (2018): Which EU Country Is Most At Risk Of Cybercrime?
<https://www.websitebuilderexpert.com/blog/eu-cybercrime-risk/>
(Letöltés ideje: 2022. március 30.)

Žilinka, Maroš (2021): Správa generálneho prokurátora Slovenskej republiky o činnosti prokuratúry a poznatkoch prokuratúry o stave zákonnosti v Slovenskej republike za rok 2020. Bratislava, Prokuratúra Slovenskej Republiky, 2021. augusztus. <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/Download.aspx?DocID=499313> (Letöltés ideje: 2022. március 12.)

FENNTARTHATÓSÁG ÉS AZ MI: A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA HATÁSAI A FENNTARTHATÓSÁG ÉS A KOMMUNIKÁCIÓ TERÉN

Buday-Sántha Andrea

Budapesti Gazdasági Egyetem Külkereskedelmi Kar

buday-santha.andrea@uni-bge.hu

ABSZTRAKT

A kutatás keretei: A fenntarthatóság kérdésköre évtizedek óta a figyelem középpontjában áll. A fokozódó globális problémák komoly kihívások elé állítják az egyes országokat, vállalatokat és magát az egyént is. Újabb és újabb veszélyek merülnek fel, és kérdések fogalmazódnak meg e problémakörben, mint pl. a Covid világjárvány negatív hatásai vagy az orosz-ukrán háború okozta energiaválság hatásai a fenntarthatóságra.

A kutatás központi kérdése: A tanulmány arra keresi a választ, hogy a problémák felszámolásában a mesterséges intelligencia (MI) lehet-e a stratégiai technológia, és technológiai megoldások, a mesterséges intelligencia, a robotika elősegíti vagy hátráltatják a problémák felszámolását?

A kutatás célja: A fogalmi tisztázások mellett a kutatás célja, hogy átfogó képet adjon a globális kihívásokról és a mesterséges intelligenciának a megoldásokban betöltött szerepére, annak megjelenési formáira, és a kommunikációra, a kommunikációs, pr szakmára gyakorolt hatásairól.

A főbb hipotézisek: A világgazdasági válság, a fenntarthatósági problémák megoldása paradigmaváltást igényel. A fenntarthatósági problémák, a technológiai robbanás szétfeszítik a nemzetállamok kereteit. A súlyosbodó globális problémák globális válaszokat, döntéseket kívánnak.

A kutatás módszerei: Jelen tanulmány a nemzetközi és a hazai szakirodalom elméleti kutatásai mellett, tudományos adatokra alapozza kutatói megállapításait.

A kutatás elméleti és gyakorlati haszna: A lefolytatott kutatások eredményeire építő fogalmi tisztázások és megállapítások hozzájárulnak a gazdaság-, a kommunikációtudomány és a kapcsolódó elméleti területek fejlődéséhez, miközben hasznosítható ismereteket és eredményeket nyújtanak a kutatók, oktatók és a témakör iránt érdeklődők számára.

ABSTRACT

Framework of research: The issue of sustainability has been in the focus of attention for decades. Growing global problems pose serious challenges for countries, companies, and individuals themselves. More and more threats are emerging, and questions are being raised about this issue, such as the negative effects of the Covid pandemic or the effects of the energy crisis caused by the Russian-Ukrainian war on sustainability.

The central question of the research: The study seeks to answer the question of whether artificial intelligence (AI) can be a strategic technology in eliminating problems, and technological solutions, artificial intelligence, robotics help or hinder the elimination of problems.

Purpose of the research: In addition to conceptual clarifications, the aim of the research is to provide a comprehensive picture of global challenges and the role of artificial intelligence in solutions, its manifestations, and its effects on communication, and public relations.

The main hypotheses: The global economic crisis and the solution to sustainability problems require a paradigm shift. Sustainability problems and the technological explosion are tearing apart the framework of nation states. The worsening global problems require global responses and decisions.

Methods of research: In addition to theoretical research in the international and domestic literature, the present study bases its research findings on scientific data.

Theoretical and practical benefit of the research: Conceptual clarifications and findings based on the results of the conducted

research contribute to the development of economics, communication science and related theoretical fields, while providing useful knowledge and results to researchers, educators and those interested in the topic.

A FENNTARTHATÓSÁG ALAPVETÉSEI

A változások és a válságok korát éljük. Akár természeti, akár gazdaság, társadalmi, vagy egészségügyi, élelmezési, energia vonatkozásban vizsgáljuk a világban zajló folyamatokat, egymás követő és egymásba fonódó válságokkal szembesülhetünk. Ezeknek számtalan kiváltó oka (túlfogyasztás, túlnépesedés, természeti értékek kizsákmányolása, háborús konfliktus, világjárvány stb.) van, melyek összhatása nehéz helyzetet teremtett. Az egyensúly keresés, a lehetséges alternatív megoldások feltárása elkerülhetetlen e helyzetben, melyek a fenntarthatóság irányába mozdítják a meglévő rendszereket, mint elérendő közös cél.

A fenntartható fejlődés fogalmát 1987-ben az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottság (Brundtland Bizottság) által közzétett „Közös jövőnk” c. jelentése vezette be. Ennek lényege az volna, hogy „egy fenntartható társadalom képes a jelen szükségleteit úgy kielégíteni, hogy közben nem veszélyezteti a jövő generációk képességét arra, hogy ők is ki tudják elégíteni saját szükségleteiket.” (Meadows, Randers, & Meadows, 2005, 253). A fogalom tartalmi körét fémjelzik az „igazságosság nemzedéken belül és között, vagy északi-déli országok közt”, a „megbecsülésen alapuló értékteremtés”, a „pótolható fogyasztás”, vagy akár a környezeti felelősséget meghatározó „a szennyező fizet” (stb.) elve. (EK, 2004)

A jövő szempontjából meghatározó, hogy az EU teljes mértékig elkötelezett a fenntartható fejlődés mellett, amit az is igazol, hogy Szerződéseiben alapvető célkitűzésként jelenik meg a fenntarthatóság. A 2001-ben elfogadott EU Fenntartható Fejlődés Stratégia szerint az EU-nak “a világ leginkább versenyképes és dinamikus tudásalapú gazdaságává kell válnia, ami alkalmas a fenntartható gazdasági növekedésre több és jobb munkahellyel és szociális kohézióval”, valamint “a gazdasági növekedésnek, társadalmi kohézióknak [...]”

a környezetvédelemnek együtt kell járnia.” (European Commission, 2001)

GLOBÁLIS PROBLÉMÁK ÉS CÉLKITŰZÉSEK

A fenntarthatóságot akadályozó globális problémák köréből a tudomány kiemelt tényezőként kezeli: a háborút, a föld túlnépesedését, az állandósult élelmiszerhiányt, az anyag- és energiaválságot, valamint a környezet gyorsütemű romlását. (Buday-Sántha, 2006) Egyúttal a legfőbb veszélyek körébe számtalan tényező sorolható, mint pl. globális felmelegedés, talajpusztulás, antibiotikum rezisztens kórokozó törzsek, új fertőző betegségek, veszélyes kémiai anyag hosszú távú hatásai, élelmiszerbiztonság veszélyei, biodiverzitás csökkenése, közlekedési dugók, regionális különbségek, a GDP-nél gyorsabban növekvő hulladékmennyiség (stb.). (European Commission, 2001) A károkat jelző számadatok és tendenciák minden területen riasztóak. Az egyik legnagyobb környezetszennyezési tényező a műanyag. A Greenpeace nemzetközi környezetvédő szervezet szerint, „a műanyagtermelés megduplázódhat a következő 10-15 évben, 2050-ig pedig akár meg is háromszorozódhat.” (MTI, 2022)

A globális problémák felszámolásában, a fenntartható fejlődési célok megfogalmazásában alapvető szerepet játszik az ENSZ világ-szervezet. A Millenniumi Fejlesztési Céljait 2000-ben fogadta el, mely elsődlegesen a fejlődő országok társadalmi problémáira koncentrált. A globális célrendszernek továbbfejlesztését szolgálta a 2015. szeptember 25-én elfogadott Agenda 2030 határozat, mely célul tűzte ki a fenntartható jövő felépítését, a világ fejlődési pályájának fenntartható irányba állítását. A keretrendszerben egyaránt figyelmet kapott a fejlődő és a fejlett országok globalizálódó jellegű környezeti és társadalmi problémái. A történelmi, új globális fejlődési program alapjait a kiegyensúlyozott társadalmi fejlődés, a tartós gazdasági növekedés és a környezetvédelem képezik. Az ENSZ 2030-ig 17 fenntartható fejlődési célt (Sustainable Development Goals – SDGs) fogalmazott meg, mint pl. a tiszta energia, felelős fogyasztás, innováció, fellépés az éghajlatváltozás ellen, fenntartható városok és közösségek. (KSH, 2015)

2022-ben az ENSZ klímacsúcson a COP27 résztvevői globális megállapodás keretében Kompenzációs ENSZ-alap létrehozásában állapodtak meg. Az Éghajlat-változási Keretegyezmény értelmében a gazdag országok kompenzációt fizetnek a klímaváltozás miatt az éghajlatváltozás által leginkább sújtott, legkiszolgáltatottabb államoknak. Az ülés zárónyilatkozatában sürgették a károsanyag-kibocsátás csökkentését, érdemi döntés nélkül. (HVG, 2022) Ugyanakkor az ENSZ Környezetvédelmi Programjában célul tűzte ki, hogy az egyik legnagyobb szennyező, a műanyag elleni, első kötelező érvényű nemzetközi jogszabályt 2024 végéig elfogadja. (MTI, 2022)

Az Európai Unió jelentős szerepet játszott az ENSZ 2030-ig tartó fenntartható fejlődési menetrendjének kialakításában, mely a nemzetközi együttműködés globális kereteként szolgál. A célok megvalósítása érdekében az EU fenntartható európai jövőt szolgáló programokat indított el. A Bizottság elkészítette „a 2050-ig megvalósítandó virágzó, modern, versenyképes és klíma-semleges gazdaság hosszú távú uniós stratégiai jövőképét, amely előkészíti az európai gazdaság szerkezetátalakulását, és a klímasemlegesség elérésével egyidejűleg ösztönözi a növekedést és a foglalkoztatást. Ehhez a kutatás és az innováció terén áttörést jelentő megoldásokra és beruházásokra van szükség.” (Európai Bizottság, 2019)

GAZDASÁGI MODELL A FENNTARTHATÓSÁGÉRT

A gazdasági problémákra, a fenntartható fejlődés feltételeként nyert megfogalmazást az EU által is prioritizált körforgásos gazdasági modell. Lényege, hogy az anyag/energia forgalma körkörös, azaz a természet rendjébe illeszkedő, de fontos, hogy a rendszer elemei egyensúlyban legyenek egymással, és önfenntartó rendszerek alakuljanak ki, mely felváltja az egyszeri fogyasztásra épülő környezetszennyező és pazarló gazdaságot. Az EU parlament a jogalkotása mellett, más úton is ösztönözi a lineáris gazdaságról való átállást a körforgásos gazdaságra, a nyersanyag és erőforrás szűkösség okán. Az új modell biztosítja a termékek életciklusának meghosszabbítását a javítás, átalakítás, továbbadás, újbóli felhasználás folytán, mely értékteremtő

erővel is bír. Kevesebb a nyersanyag és energia igénye, csökken a környezetromlás, a hulladékmennyiség, és ezzel szolgálja a fenntarthatóságot. (Európai Parlament, 2022)

A fenntarthatóság, a körforgásos gazdaság megvalósításában jelentős szerep hárul a vállalatokra. Olyan klíma-semleges, felelős vállalatokra van szükség, melyek a fenntarthatósági értékeket átültetik a vállalatirányítási gyakorlatba (Alteo, 2022), a fenntarthatósági célokat beépítik stratégiájukba, a teljes termelési láncra érvényesítik a fenntartható működés alapelveit, és innovatív, tiszta energiát használva hatékony megoldásokkal átalakítják a termékeik és szolgáltatásaik körét. (DT, 2022)

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA SZEREPE A FENNTARTHATÓSÁGBAN

A mesterséges intelligencia a gépeknek az emberhez hasonló képességeit (pl. az adat-, és hatáselemzés, az érvelés, a tanulás, a tervezés, a fordítás, a kreativitás) jelenti, mely napjaink információs és digitális forradalmának központi eleme. Fő típusait képezik a szoftveralapú (keresőprogramok, chatbotok, virtuális asszisztensek, képelemző szoftverek, hang- és arcfelismerő rendszerek) és a fizikai (pl. robotok, drónok, önjáróautók) formái, melyek az élet minden területén hasznosíthatók, és a gazdaság valamennyi szegmensét átalakítják. (Európai Parlament, 2021) Az EU egyik fő prioritása a mesterséges intelligencia, mint a 21. század egyik stratégiai technológiája. Az MI és a robotika gyors ütemben fejlődik, és szerepet játszik mindennapi életünkben, fellendíti az innovációt, ami új üzleti modelleket eredményez, és alapvető szerepet játszik társadalmaink átalakításában, gazdaságaink digitalizálásában, számos ágazatban, mint pl. az iparban, az egészségügyben, az építőiparban, a közlekedésben. (Európai Parlament, 2018)

Az EU a megbízható MI globális központja kíván lenni, melyhez olyan szakpolitikára van szükség, hogy a társadalom számára maximalizálhatók legyenek az előnyök és minimalizálhatók a kockázatok, illetve biztosítható legyen a mesterséges intelligencia biztonságos és

méltányos fejlesztése. Az MI a digitalizáció ösztönzője, ugyanakkor a másodlagos negatív hatásait (pl. a szellemi tulajdon, az emberi jogok, az adatbiztonság, munkaerőpiac stb. terén) meg kell előzni. (Európai Parlament, 2020)

Az EU nagy hangsúlyt helyez a mesterséges intelligencia iránti bizalom kiépítésére. Európa digitális jövőjének alakítása program keretében az Eurobarometer 2017-ben vizsgálta a digitalizálás és az automatizálás mindennapi életre gyakorolt hatásával kapcsolatos attitűdöket. Eszerint, robotokhoz és az MI-hez való hozzáállás általában pozitív. Az európai polgárok elsősorban lehetőségként tekintenek a digitalizálásra és az automatizálásra, de befektetésre van szükség a jobb és gyorsabb internetes szolgáltatásokba, valamint a változásokat kísérő hatékony közpolitikába, különösen az olyan területeken, mint a foglalkoztatás, a magánélet és a személyes egészség. Az eredmények azt is mutatják, hogy minél több ember tájékozott vagy használ technológiát, annál valószínűbb, hogy pozitív véleménnyel vannak róluk, és annál inkább bíznak bennük. A válaszadók 75%-a véli, hogy a legújabb digitális technológiák pozitív hatással vannak a gazdaságra, 67%-uk szerint az életminőségére, 64%-a szerint a társadalomra. Tízből több mint nyolcan egyetértenek abban, hogy a robotokra szükség van, mivel segít a túl nehéz vagy túl veszélyes munkák elvégzésében (84%). Összességében a válaszadók 88%-a egyetért azzal, hogy a robotok és az MI olyan technológiák, amelyek körültekintő kezelést igényelnek. (Eurobarometer, 2017)

A KOMMUNIKÁCIÓS ÉS A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA

A fenntarthatósági célok elérésében és a sikeres innovatív fejlesztések megvalósításában a kommunikáció, a kommunikációs technikák és technológiák alkalmazása ma már alapfeltétel. Ezt az is igazolja, hogy a fenntarthatóság, a versenyképesség, az innováció, a digitalizáció, az MI, a robotika tartalmi elemei arra mutatnak, hogy mindegyik feltételrendszerének részét képezi a kommunikáció, és kölcsönösen hatnak egymásra. Ez önmagában igazolja jelentőségét. További közös vonásuk, hogy elősegítik a fenntarthatósági célok teljesülését.

Az információs társadalmakban az integrált kommunikációs rendszer a társadalmi és gazdasági élet közvetítő idegrendszere. A kommunikáció – „a kifejezés bármely formájában vagy módján megvalósuló információátadás” (Buday-Sántha, 2022, 17) – alakítja a gazdasági-társadalmi struktúrákat, és szoros a kapcsolata a gazdasági összeteljesítménnyel. A GDP-hez mind nagyobb mértékben járul hozzá, és a kommunikációs technológia alkalmazása jelentős költségmegtakarítást és termelékenység növekedést eredményez.

A jelenleg legnagyobb hatású innováció az 5G. A mobilhálózatok új, ötödik generációja, korunk egyik legnagyobb hatású technológiai újdonsága, amely olyan innovatív termékek, szolgáltatások és üzleti modellek – például önvezető járművek, távdiagnosztika, távműtétek, okosgyárak, okosvárosok, e-sport, virtuális és kiterjesztett valóság alkalmazások (VR/AR) – elterjedését teszi lehetővé, amelyek alapjaiban változtatják meg a mindennapi életet. Az 5G, az innováció katalizátoraként, versenyelőnyt jelenthet azoknak az országoknak, amelyek elsőként vezetik be az új technológiát. Az előzetes számítások szerint egyértelmű az 5G kedvező makrogazdasági hatása. Bevezetésével a jelenlegi ökoszisztéma és piaci szerepek jelentős átalakulására lehet számítani. (Buday-Sántha, 2021)

AZ MI HATÁSA A KOMMUNIKÁCIÓS SZAKMÁRA

Napjainkban már az átgondolt, integrált kommunikáció jellemző a szervezetekre (Kuráth, 2010), valamint a PR, a szervezeti kommunikáció, a hírnévépítés és - menedzselés management tevékenységnél az MI és robotika alkalmazása egyre több területen megjelenik, és ezzel jelentős segítséget nyújt a dolgozó számára.

A cikkírás terén váltja ki a kommunikációs szakember munkáját a GPT-3 nevű szövegalkotó. Ez mesterséges neutrális hálózatokat fejleszt, amelyek sok milliárd beprogramozott mondat elemzésével maguk is képessé váltak 200-500 szavas, egyszerűbb szövegek megalkotására. (B. Ramirez, 2020)

A hírkeresésben vagy a cikklopások feltárásában a keresőmotorok akként nyújtanak segítséget, hogy a rendelkezésre bocsátott hatal-

mas adatokat elemzik, és olyan találatokat mutatnak a kereséseinkre, amelyek relevánsak.

A félretájékoztató elleni küzdelemben is segítségül szolgál az MI. Egyes alkalmazások képesek feltárni az álhíreket és a dezinformációt a közösségi médiából származó adatok gyűjtése és elemzése útján, oly módon, hogy szenzációhajhász ill. ijesztő szavakat keresnek, és meghatározzák, mely online források számítanak hitelesnek. (Európai Parlament, 2021) Ennek fontosságát igazolja az EU átfogó vizsgálata a Zöld hirdetésekről. „A feltártak alapján a hirdetések nagy része (59%-a) nem biztosított a fogyasztók számára könnyen elérhető bizonyítékokat állításai alátámasztására. A reklámok 37%-a sugallta félreérthető állításokkal, hogy a vállalkozás tevékenysége nincs negatív hatással a környezetre, vagy kizárólag pozitív hatással bír. A vizsgálat 7 olyan hirdetést is feltárt, amely valamely környezetvédelmi tanúsító szervezet támogatását vagy jóváhagyását állította valótlanul.” (Jogászvilág, 2021)

Az Eurobarometer által végzett kutatás szerint, az európai polgárokat aggasztja a robotok és a mesterséges intelligencia foglalkoztatásra gyakorolt hatása. A válaszadók 72%-a úgy gondolja, hogy a robotok ellopják az emberek munkáját. A válaszadók 74%-a arra számít, hogy a robotok és az MI alkalmazása miatt több munkahely szűnik meg, mint ahány új munkahely jön létre. A jelenleg dolgozó válaszadók 44%-a szerint, a jelenlegi munkáját legalább részben elvégezheti egy robot vagy mesterséges intelligencia. Bár a válaszadók nagy többsége (85%) nem használt robotot otthon vagy a munkahelyén, több mint egyharmada úgy nyilatkozott, hogy jó lenne, ha egy robot segítene a munkahelyén (35%). (Eurobarometer, 2017)

A Világgazdasági Fórum előrejelzése szerint, a „robotok forradalma” világszerte várhatóan 97 millió új munkahelyet teremt, de körülbelül ennyi meg is szűnik az automatizáció széleskörű elterjedése folytán. 2025-re az összes munkafolyamat felét már gépek végezhetik, és 2030-ra 20 millió gyári munkás veszítheti el állását. A világ 300 legnagyobb (összesen 8 millió főt foglalkoztató) vállalátának több mint fele úgy látja, hogy cégüknél gyorsulni fog az automatizáció üteme, és 43%-uk biztos abban, hogy állások szűnnek meg a technológiai fejlődés miatt.

A koronavírus-járvány és a gazdasági válság egyaránt felgyorsítja az új technológiák alkalmazását. Az emberi készségeken alapuló, ill. kreatív szakmák, mint pl. a kommunikáció vagy a tanácsadás iránt nő majd a kereslet, illetve az információtechnológiai ágazatban és a „zöld gazdaságban” új munkahelyek jönnek majd létre. (Bozsik, 2021)

A BBC online oldalán találkozhatunk olyan alkalmazással, mely megmutatja, hogy mekkora a valószínűsége annak, hogy a következő két évtizedben adott munkakör automatizálható lesz. Az alkalmazás szerint, a PR-szakemberek esetében 18%, az újságírók, újság és folyóirat szerkesztők tekintetében 8% a kockázata annak, hogy a következő időszakban elveszik a munkáját a robotok. (BBC, 2015). Eszerint ezek a munkakörök nem a fő veszélycsoportok részét képezik, és az alkalmazások megkönnyítik munkájukat.

Martin Ford szerint, a modern „technológia képes egész iparágakat elpusztítani, illetve a munkaerőpiac és gazdaság bizonyos szektorait talpra állítani”. (Ford, 2017, 19)

KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatás eredményeként megállapítható, hogy vannak fenntarthatósági célkitűzések, biztató lehetőségek, de az eredmények még váratnak magukra. A megoldásokban a fenntarthatóság, az MI, a kommunikáció és kommunikációs infrastruktúra kulcsszerepet töltenek be. Emellett a következő konzekvenciák, javaslatok fogalmazhatók meg:

1. A globális fenntarthatósági problémák fokozódnak, és globális válaszok, döntések, és cselekvések kényszere áll fenn, mert a problémák jellege szétfeszíti a nemzetállamok kereteit. Globális, állami, vállalati és egyéni szinten is progresszív cselekvést kell képviselni.

2. Az MI egyrészt áldás, a fenntartható fejlődés stratégiai ágazata, elősegíti a globális problémák felszámolását. Ugyanakkor teher is, mert a kimutatható kárral, veszteséggel járó másodlagos negatív hatásai, káros melléktermékei vannak, melyek kezeléséhez globális döntésekre és aktív jogalkotásra van szükség.

3. Az MI megoldásai a kommunikációra, a kommunikációs ágazatra és szakmára fejlesztően hatnak. Ugyanakkor a kommunikációs infra-

struktúra (informatikai közművesítés) is elősegíti az MI térnyerését, az innovációt, a fenntartható gazdasági növekedést, és a globális veszélyek csökkentését. Mindemellett a digitális kommunikáció is okoz veszélyes torzulásokat (pl. fake news, dezinformáció, információgyarmatosítás), melyek globális kezelése vezethet csak eredményre.

4. A fenntarthatósági problémák nem megoldhatók az MI, és kommunikációs infrastruktúra innovatív alkalmazása nélkül, melyek közt kölcsönhatások állnak fenn, és az információs társadalmak a fejlődés kulcsai.

5. A fenntarthatósági problémák, a válságok megoldásához paradigmaváltásra, integrált és egyetemes együttgondolkodásra van szükség, a társadalom, a gazdaság és a természet egyensúlya érdekében. Globálisan (ENSZ, EU döntések), állami és vállalati szinten (digitalizáció, automatizáció) elindultak már kedvező folyamatok, ugyanakkor az egyének aktív bevonására is szükség van.

6. A technológiaváltás és a globális új szabályozók kialakítása mellett az egyének tudat- és szemléletformálására, a társadalom tagjainak a fenntarthatósági feladatokba való becsatornázására, személyes ösztönzésére van szükség, melyhez a kommunikáció szakmára is kiemelt feladat hárul.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alteo (2022). Felelős vállalati irányítás. <https://alteo.hu/fenntarthatosag/felelos-vallalatiranyitas/> [2022. 11. 30.]
- Bates Ramirez, V. (2020). OpenAI's New Text Generator Writes Even More Like a Human. <https://singularityhub.com/2020/06/18/openais-new-text-generator-writes-even-more-like-a-human/> [2020. 06. 18.]
- BBC (2015). Intelligent Machines: The jobs robots will steal first. <https://www.bbc.com/news/technology-34066941> [2015. 09. 15.]
- Bozsik Dániel (2021). 2025-re minden munkafolyamat felét gépek végzik majd. Euronews. <https://hu.euronews.com/2020/10/21/noveli-az-egyenlotlenseget-a-robotok-forradalma> [2021. 10. 22.]
- Buday-Sántha Andrea (2021). A kommunikáció, a hálózatfejlesztés (5G) szerepe a régiófejlesztésben, különös tekintettel Közép-Euró-

- pára. In: Sáringer, János (szerk.), Fordulópontok és gazdasági növekedés Közép-Európában (pp. 75-95). Budapest: Aposztróf Kiadó.
- Buday-Sántha Andrea (2022). Kommunikáció - Etika - Jog. A kommunikáció etikai és jogi alapjai. Budapest: B. SWAN Partners Kiadó, 17.
- Buday-Sántha Attila (2006). Környezetgazdálkodás. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 16, 54.
- Deutsche Telekom (2022). Fenntarthatóság minden szinten. <https://pont-most.hu/uzlet/fenntarthatosag-minden-szinten/> [2022. 10. 14.]
- EK (2004). 2004/35/EK irányelv a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről. <https://eur-lex.europa.eu/HU/legal-content/summary/the-polluter-pays-principle-and-environmental-liability.html> [2022. 11. 30.]
- ENSZ (2015). Agenda 2030. <https://ensz.kormany.hu/agenda-2030> [2019. 10. 30.]
- Eurobarometer (2017). Attitudes towards the impact of digitisation and automation on daily life.
- Európai Bizottság (2019). Vitaanyag, Fenntartható Európa 2030-ra (Brüsszel, 2019. 1. 30. COM(2019) 22 final). I. MELLÉKLET. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52019DC0022> [2022. 11. 15.]
- Európai Parlament (2018). Állásfoglalása a mesterséges intelligenciára és a robotikára vonatkozó átfogó európai iparpolitikáról 2018/2088(INI). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0081_HU.html [2019. 02. 12.]
- Európai Parlament (2020). A mesterséges intelligencia használata a mindennapokban.
- Európai Parlament (2020). A mesterséges intelligencia szabályozása: az EP álláspontja
- Európai Parlament (2021). Mi az a mesterséges intelligencia és mire használják? <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/society/20200827STO85804/mi-az-a-mesterseges-intelligencia-es-mire-hasznaljak> [2021. 03. 29.]
- Európai Parlament (2022). Körforgásos gazdaság: mit jelent, miért fontos és mi a haszna?

- European Commission (2001). European Union Strategy for Sustainable Development. EU, pp. 2, 4. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0264:FIN:EN:PDF> [2012. 11. 22.]
- Ford, M. (2017). *Roborok kora*. Budapest: HVG Kiadó Zrt, 19. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/attitudes-towards-impact-digitalisation-and-automation-daily-life> [2017. 05. 10.]
- <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/economy/20151201STO05603/korforgasos-gazdasag-mit-jelentmiert-fontos-es-mi-a-haszna> [2022. 10. 15.]
- <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/society/20201015STO89417/a-mesterseges-intelligenciaszabalyozasa-az-ep-allaspontja> [2022. 05. 05.]
- https://www.europarl.europa.eu/resources/library/images/20201019PHT89619/20201019PHT89619_original.jpg [2022. 10. 17.]
- HVG (2022). Ellentmondásos eredményt hozott az ENSZ-klímacsúcs - benéztünk a COP27 kulisszái mögé. Ellentmondásos eredményt hozott az ENSZ-klímacsúcs – benéztünk a COP27 kulisszái mögé [2022. 11. 22.]
- Jogászvilág (2021). Problémások a zöld reklámok. https://jogaszvilag.hu/napi/problemasak-a-zold-reklamok/?utm_medium=email&utm_source=WKHU_NSL_Jogaszvilag_202106&utm_campaign=WKHU_NSL_Jogaszvilag_202106&utm_source_system=Eloqua&utm_econtactid=CWOLT000009000149 [2021. 02. 05.]
- KSH (2015). ENSZ Fenntartható fejlődési célok. <https://www.ksh.hu/sdg> [2022. 11. 30.]
- Kurath Gabriella (2010). A marketingkommunikáció tervezése és megvalósítása. In: Töröcsik Mária; Kurath Gabriella (szerk.), *Egyetemi marketing: marketing a felsőoktatásban* (pp. 173-188). Pécs: PTE, 16.
- Meadows, D., Randers, J. , & Meadows, D. (2005). *A növekedés határai harminc év múltán*. Budapest: Kossuth Kiadó, 253.
- MTI (2022). Megállítaná a műanyagszennyezést az ENSZ, 2024-ben jöhet az első nemzetközi jogszabály. https://hvg.hu/tudomany/20221203_muanyagszennyezes_ensz_nemzetkozi_jogszabaly [2022. 12. 03.]

AZ ISZRAELI KIBERVÉDELEM TANULSÁGAI KÖZÉP-EURÓPA SZÁMÁRA

Nagy Milada

Budapesti Gazdasági Egyetem, Külkereskedelmi Kar,

nagy.milada@uni-bge.hu

ABSZTRAKT

Az izraeli és a közép-európai kiberkörnyezet számos szempontból különbözik egymástól (biztonság, szabályozás, oktatás stb.), ennek ellenére vannak olyan izraeli módszerek, amelyek alkalmazhatóak a „közép-európai” kibertér biztonságosabbá tétele érdekében. A szerző bemutatja a főbb tényezőket, amelyek nyomán Izrael a világ élvonalába került a high-tech képességekben. Említésre kerülnek azok a rendszerek, szabályok, szervek, intézmények, amelyek nélkül a közelkeleti ország nem jutott volna el a jelenlegi pozíciójába.

Izrael megértette a kor kihívásait, igyekezett és igyekszik a legmagasabb szintű tudást alkalmazni ezen kihívások megelőzésére és kivédésére. Az utóbbiakra való felkészülés kulcsfogalom az ország védelmében a kibertérre vonatkozóan is. Az Izrael által kifejlesztett és alkalmazott legjobb gyakorlatok bizonyos elemei adaptálhatók lehetnének a közép-európai térség államaira is. Ehhez azonban a közép-európai államok részéről fogékonyság, akarat és adott esetben paradigmaváltás is szükséges, ugyanis legtöbbször akkor kezdenek reagálni, amikor már közvetlen támadás érte őket.

Kulcsszavak: Izrael, Közép-Európa, kiberbiztonság, kibertámadás, képességfejlesztés

ABSTRACT

The cyber environment in Israel and Central Europe differs in many aspects (security, regulation, education, etc.), nevertheless, there are Israeli methods that can be applied to make “Central European” cyberspace more secure. The author outlines the main factors that have pushed Israel to the forefront of the world’s high-tech capabilities, highlighting the systems, rules, bodies and institutions without the Middle Eastern country could not have reached its current position.

Israel has understood the challenges of the times and seeks to apply the highest standards of knowledge to prevent and counter these challenges. Preparing for the latter is also a key concept in the country’s defence of cyberspace. Some elements of the best practices developed and applied by Israel could be adapted to the Central European region. However, this would require receptiveness, will and possibly a paradigm shift on the part of Central European states, which in most cases start to react after they have been directly attacked.

Keywords: Israel, Central Europe, cyber security, cyber attack, capacity building

BEVEZETÉS

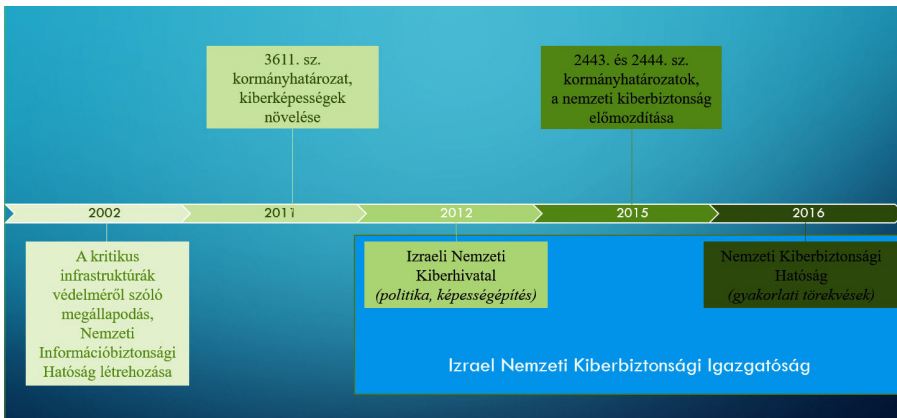
Izrael az 1948-as megalakulása óta számos háborút élt át, és a feszültségek még ma is fennállnak. Ezek a tapasztalatok arra készítették az ország mindenkori vezetését, hogy a biztonságot prioritásként kezelje. Ezzel egyidejűleg ezek a tapasztalatok megtanították az izraelieket arra, hogy hatékonyan megbirkózzanak a kihívásokkal, így az izraeli védelmi megközelítés hasznos lehet a közép-európaiak számára. A globalizáció és a digitalizáció elmélyülésével számos új fenyegetés jelenik meg: például terrrorszervezetek kiberképességeinek növekedése; állami, gazdasági és civil szereplők elleni kibertámadások; közösségi média felületein való befolyásgyakorlás, mesterséges intelligencia¹¹

11 A mesterséges intelligencia kommunikációra gyakorolt hatásáról lásd bővebben: Buday-Sántha 2023

stb. (Nem mellékesen említjük meg, hogy az Észak-atlanti Szerződés Szervezete 2016-ban hadszíntérnek ismerte el a kibertérrel, és annak védelmét a kollektív biztonság alapfeladatai közé sorolta.)

Izrael egyrészt kihasználja a kibertérben rejlő lehetőségeket, kormány szinten támogatja a start-upok létrehozását, ami segít a fejlődésben és fejlesztésében (Cohen et al. 2016), másrészt pedig teljes mértékben tisztában van a kihívásokkal, így a kibertérrel az egyik legnagyobb fenyegetésként tartja nyilván, amellyel szembe kell néznie. Az izraeli képességek a kibertérben magas színvonalúak, ez az egyik oka annak, hogy a világ minden tájáról érkeznek azok a vállalatok, amelyek a kibertérrel kapcsolatos tevékenységet folytatnak, és képvisellett rendelkeznek az országban.

1. sz. ábra: Izraeli kiberbiztonság fontosabb állomásai

Forrás: INCSS 2017 alapján saját szerkesztés

Izrael sikeres útja a kiberképességek fejlesztésében 2002-ben kezdődött,¹² amikor megalapították a Nemzeti Információbiztonsági Hatóságot (National Information Security Authority, NISA), amelynek célja a magán- és állami szervezetek egyes rendszereinek védelme és támogatása volt. 2012-ben megalapították az Izraeli Nemzeti

¹² A létfontosságú infrastruktúrák védelméről szóló megállapodás (*Critical Infrastructure Protection Arrangement*) 2002-es létrehozásával a kritikus infrastruktúrák információs rendszereinek védelme is fókuszba került.

Kiberhivatalt (*Israel National Cyber Bureau, INCB*), amely azért jelentett áttörést, mert a nemzeti stratégiát és a politikát alakítja, továbbá javítja a kiberképességeket. 2015-ben az INCB kezdeményezett egy határozatot, amelynek nyomán létrejött a Nemzeti Kiberbiztonsági Hatóság (*National Cyber Security Authority, NCSA*) 2016-ban. Az NCSA irányítja az operatív kiberbiztonsági intézkedéseket. Az INCB és az NCSA együtt alkotja Izrael Nemzeti Kiberbiztonsági Igazgatóságát (*Israel National Cyber Directorate, INCD*). (INCSS 2017)

IZRAEL BIZTONSÁGPOLITIKÁJÁNAK ALAPJAI

Izrael geopolitikájában nincs helye a tévedésnek. Egyes országok és szervezetek arra törekszenek, hogy elpusztítsák vagy kárt okozzanak Izraelnek, ezért a biztonság a legfontosabb prioritás. Ugyanez vonatkozik a kiberbiztonságra és a védelemre is. Izrael olyan megközelítést alkalmazott, amely az országot kiberhatalommá teszi. (Press 2017) Izrael hagyományos nemzetbiztonsági koncepciója az úgynevezett „biztonsági háromszög” köré épült. A háromszög az elrettentésből, a korai figyelmeztetésből és a határozott műveleti győzelemből áll. Az elrettentés a megfélemlítés képessége, hogy eltántorítsa az ellenséget a támadástól. A korai figyelmeztetés esetében – mivel Izrael az arab szomszédai részéről állandó fenyegetésben él, szükséges tudnia, hogy mi történik ezekben az országokban, valamint – információval kell rendelkeznie minden tényezőről, amely veszélyeztetheti őt. A korai előrejelző rendszer vezethet megelőző támadáshoz, vagy Izrael esetében a tartalékosok időbeni mozgósításához (mint például az 1973-as jom kippuri háború idején is történt). Ha a korai figyelmeztetés kudarcot vall, akkor kell következnie a határozott műveleti győzelemnek, amely a konfliktus megnyerését biztosító katonai erőre támaszkodik. A továbbiakban kiegészítették a biztonsági háromszöget egy további elvvel, az ún. „a nép hadserege” elvvel, amely a kötelező sorozásra és a tartalékosok mozgósítására támaszkodik.

Optimális esetben egy hivatalos szakpolitika világosan megfogalmazódik. Az izraeli valóságban azonban a szervezetek és az egyének központi döntéshozatali folyamat nélkül kezelik a kihívásokat, és

a politikákat ritkán kommunikálják formális, nyílt módon. Ennek egyik oka rendszerszintű: az izraeli politikai, jogi és kormányzati struktúrából ered. Az alacsony választási küszöbvel rendelkező, általános választások kis pártok sokaságához vezetnek, amelyek aránytalan hatalommal rendelkeznek a koalíciós kormányban. Ez az egyik fő oka a rendszeresen megmutatkozó politikai instabilitásnak: egy kormány ritkán tart ki teljes négyéves cikluson keresztül, és sok kezdeményezést hagynak félbe egy-egy koalíciós kormányváltás után. Az aktív igazságügyi és költségvetési intézkedések bürokratikus ellenőrzésével együtt az izraeli kormányzás nem kellő mértékben hatékony. Ezek a jellemzők különösen akadályozzák a hosszú távú politikai célkitűzések tervezését és az azok melletti hivatalos elkötelezettséget.

A hivatalos, hosszú távú politikák hiányának másik stratégiai oka a változó biztonsági fenyegetések széles skálája, amelyekkel az izraeli társadalomnak meg kell küzdenie. A célokat, eszközöket és felelősségeket meghatározó, hivatalos stratégiák hiánya azonban nem jelenti azt, hogy ezeket nem vették figyelembe, nem dolgozták ki, nem kommunikálták, nem állították össze a költségvetést és ezeket nem hajtották volna végre.

Az a felismerés, hogy a változó technológiai valóság hatással van a társadalmi kérdésekre, először a szakmai műveleti szinten jelentkezett. A védelmi ágazat volt az első, amely a kibertechnológiát átvette, az operatív kihívások és a finanszírozás megléte miatt. (Boot 2006; Gat 2006) Az Izraeli Védelmi Erők (*Israeli Defense Forces, IDF*) is kénytelen volt fejlesztéseket végrehajtani a technológia területén. Az 1973-as jom kipuri háború alatt az IDF számítógépes rendszereket is használt, és ez közvetlen hatással volt a fegyverzetének fejlesztésére, és ez a fejlődés a mai napig tart.

A kormány rendkívül fontos szerepet játszik ebben a megközelítésben. Benjámin Netanjáhú az előző miniszterelnöksége idején (2009–2021) felkérte Jichák Ben-Izraelt, a Tel Aviv Egyetem professzorát, kiberszakértőt, hogy készítsen egy nemzeti szintű ötéves tervet a kiberbiztonságra vonatkozóan. Ben-Izrael egy olyan elmélettel állt elő, amelyben az általa meghatározott ökoszisztéma elemei együttműködnek, ezáltal az ökoszisztéma képes a folyamatos fejlődésre és felkészülni a váratlan helyzetekre. A titok nyitja abban állt, hogy Ben-

Izrael összekapcsolta a hadsereget, a kormányt, a magánszektor és az egyetemeket. A kormánynak tanácsadói szerepet szán, valamint a folyamatok koordinálását.

A digitális technológia izgalmas lehetőség volt Izrael számára főleg a 21. században, mert akkorra jó kutatási alapokkal, létesítményekkel és fejlett csúcstechnológiai iparral rendelkezett. Mivel Izraelnek meg kell őriznie a MENA-régióban (*Middle East and North Africa, Közel-Kelet és Észak-Afrika*) elfoglalt előkelő pozícióját, az állam különleges módját találta meg a hadsereg, a kormány és az állampolgárok közötti együttműködésnek. A híres IDF 8200-as egysége¹³ remek példa erre. Világszínvonalú biztonsági szakértőket „termel ki”. Továbbá, mivel a katonák a sorkatonai szolgálatuk alatt gyakorlati tapasztalatot szereznek, többen a szolgálatuk leteltével start-up céget alapítanak. Ez segít abban is, hogy a fiatalok a sorkatonaságot ne tekintsék időpazarlásnak.

Bár a kibertér gyakran láthatatlan, érinthetetlen, virtuális „dolgokat” takar, mégis az emberek az egyik legfontosabb összetevői. Izraelben tudatában vannak ennek, és ezért fektetnek be olyan sokat a szakértő munkaerőbe. Az oktatási rendszer már a középiskolában nyújt kiberbiztonsági ismereteket, de számos egyetemen is lehet ezt a szakot tanulni, sőt, Izrael volt az első ország, amely kizárólag a kiberbiztonságra összpontosító PhD-programot vezetett be. Rendelkezik egy hatékony oktatási és képzési rendszerrel, amely segít a kiberbiztonsági szakemberek megtalálásában és kiképzésében.

Jichák Ben-Izrael professzor szerint a technológia valóban nélkülözhetetlen eleme a kiberbiztonságnak, de a területet interdiszciplináris szemszögből kell vizsgálni. Ez azt jelenti, ahhoz, hogy megértjük a kiberbiztonságot, és az összes területet, amely hatással van rá, több tudományág felől kell megközelíteni. (Press 2017)

Alapvetően az izraeli filozófia nem más, mint a kibertéren belül az elmélet és a gyakorlat, az állami és magánszektor közötti, valamint a

¹³ Az egység elsősorban 18-21 éves fiatalokból áll. A katonáik fiatal kora és a szolgálati idő rövidege miatt az egység a gyors alkalmazkodásra és gyors tanulásra képes újoncok kiválasztására támaszkodik. A 8200-as egység korábbi katonái katonai szolgálatuk letöltése után számos nemzetközi informatikai vállalatnál és Izraelben alapított vállalkozásoknál töltöttek be vezető pozíciókat.

kormányzattal és a hadsereggel való együttműködés, az interdiszciplináris megközelítés és az állandó veszélyeztetettség különleges kombinációja. Ez a kombináció teszi Izraelt sikeressé a kiberszférában. Az izraeli székhelyű globális vállalkozások száma és az izraeli eredmények a kibertérben azt bizonyítják, hogy az izraeli megközelítés hatékony, és hogy sokat lehet tanulni belőle.

KÖVETKEZTETÉS: KÖZÉP-EURÓPA SZÁMÁRA ALKALMAZHATÓ LEGJOBB GYAKORLATOK

Még ha a közép-európai környezet nagyban különbözik is az izraeli környezettől, vannak bizonyos szempontok, amelyeket a közép-európai környezetben is alkalmazni lehetne a kibertérben kialakult helyzet javítása érdekében. Az izraeli sikertörténet megteremtője egyértelműen a kormány. Világos célokat tűzött ki, és rendszereket hozott létre e célok elérésére. A rendszerek a szereplők széles körét kapcsolják össze: katonai, tudományos, állami és magánszereplők, és mindannyian ugyanazért a célért dolgoznak: a biztonságos kibertérért és Izrael biztonságáért. A kormány jó feltételeket teremt a start-up vállalkozásoknak, a vállalatoknak és az oktatásban is, együttműködik a katonai és hírszerző szolgálatokkal, mint a rendszeren belüli szereplőkkel. Az intézmények is fontos részei a rendszernek. Több olyan intézmény is van, amely a rendszeren belül sokféle szerepet tölt be, és így segítik a célkitűzések elérését.

Egy másik szempont a high-tech ágazatba történő jelentős bel- és külföldi beruházások. Ennek oka az, hogy Izrael már korábban is a csúcstechnológiára összpontosított, így már volt egy valós alapja, amelyre tudott építeni.

Az oktatás kardinális kérdés. Az IDF kiváló oktatást nyújt kibertechnológia vonatkozásában, és mivel szinte mindenkinek át kell esnie a sorkatonai szolgálaton, a lakosság kibertérrel kapcsolatos ismeretei a többi államhoz képest magasak. Ezenfelül, a középiskolák és az egyetemek is kínálnak a kibertérre fókuszáló képzést. Az oktatás találkozik a hadseregben szerzett gyakorlati tapasztalatokkal, és az eredmény vitathatatlan. (Doffman 2019)

A fentiekben említett okok jelentik az izraeli sikertörténet fő elemeit, és ezeket a közép-európai környezetben is át kellene venni, ha Közép-Európa javítani akar a pozícióján a világban. Természetesen a közép-európai környezet teljesen más, mint az izraeli, ennek ellenére bizonyos lépéseket (például kormány szinten a kiberinnováció fokozottabb támogatása, kibervédelemre szakosodó vállalkozások alapításának támogatása, adókedvezmények nyújtása stb.) adaptálni lehet az európai környezetre. Létfontosságú, hogy legyen egy olyan rendszer, amely képes a fejlesztésre, akárcsak Izraelben. De ahhoz, hogy ez a rendszer létrejöjjön, jelentős beruházásokra van szükség, valamint világos jövőképre és a szakértők elkötelezett munkájára. A példa mutatja, hogy a fent említett izraeli tényezők jól működnek nemcsak a biztonság elérésében, hanem a gazdasági eredmények tekintetében is: 2021-ben jelentős mértékű tőkebefektetés, 2,5 milliárd euró érkezett az izraeli kiberbiztonsági ágazatba, aminek 11 új vállalkozás köszönhette a felemelkedését. Ezeknek a start-upoknak az értéke több mint 1 milliárd USA dollárt tesz ki. Itt jegyeznénk meg, hogy a világ kiberunikornisainak 33%-a Izraelben volt. (Jaghory 2022) Összehasonlításként, 2021-ben az Európai Unió tagállamainak kiberbiztonsági ágazatába összesen 814 millió euró értékben érkeztek befektetések, és ennek elenyésző része jutott Közép-Európába. A régióból Lengyelország az egyedüli, amelybe említésre méltó mértékű, 129 millió eurót meghaladó tőkebefektetés realizálódott. Az ország emellett az EU kiberbiztonsági piacához is jelentősen hozzájárul: Németország, Franciaország, Olaszország és Spanyolország után az 5. helyen áll. (EIB 2022)

A közép-európai országok erőssége lehet, amelyre építhetnek a jövőben, a vállalatok közelében működő felsőoktatási intézmények száma (pl. Ázsiához képest), valamint az oktatás magas színvonala és alacsony költsége (pl. az Egyesült Államokhoz képest), ami lehetővé teszi a hallgatók számára, hogy a felsőoktatás révén könnyebben specializálódjanak a kiberbiztonsággal kapcsolatos területekre. Azonban napjainkban a szakképzett és képzett munkavállalók száma még nem elegendő a kereslet kielégítéséhez. (Ezzel a problémával Izrael is küzd.)

A rendszer fenntartása érdekében (nem csak) Közép-Európának általában véve jobb, hatékonyabb, innovatív munkát kell végeznie a

kibertér megismertetése és oktatása terén. Ez azonban sokkal nehezebb lesz, mint Izraelben, mivel elenyésző azon európai országok száma, ahol még sorkatonai szolgálattal találkozunk, így a bevezetés és az oktatás nagyobb elkötelezettséget igényel.

Mindezeket a gyakorlatokat a közép-európai országok kormánya-
inak kell kezdeményezniük és irányítaniuk. Mivel a NATO és az EU felismerte a kibertér fontosságát, minden bizonnyal a tagállamok kormányait is arra fogják ösztönözni, hogy nagyobb elköteleződéssel vegyenek részt kiberterületen. A kérdés az, hogy az európai országok eleget tesznek-e a kibertér biztonságáért, és hogy hatékonyak tudnak-e lenni a cél elérése során. Azonban azt látjuk, hogy a közép-európai országok csak akkor veszik igazán komolyan a biztonsági kérdéseket, ha közvetlen fenyegetés éri őket. Közvetlen létbiztonsági fenyegetés hiányában a régió országaiból hiányzik a proaktivitás. Ez alól Lengyelország a kivétel, amelyik nemzeti stratégiai szinten fogalmazta meg a kibertérben a támadóképeség fejlesztését, valamint a digitális szolgáltatásokban Kelet-Közép-Európa vezető hatalmává kíván válni. A NATO és az Európai Unió motiváló tényezőként jelennek meg, elvárják a tagállamaiktól a kiberbiztonság fokozását és a digitális képességek fejlesztését – az Európai Unió egyes szabályokkal¹⁴ kötelezővé is teszi számukra.

A modern korban a sikeres állam feltétele a fenyegetésekkel és kihívásokkal való lépéstartás és azok kezelése. Izrael megértette ezt a logikát, és nagyszerű példát mutat a közép-európaiak számára, hogyan kell kezelni ezt a kihívásokkal teli korszakot.

Manapság az országok gyakran használják a kiberteret támadás céljára is. Ilyen például az Ukrajna és a Baltikum elleni orosz agresszió, az amerikai elnökválasztás befolyásolása stb. Ami aggasztó, hogy csak azok az államok veszik komolyan a kiberteret, amelyek vagy támadásra használják azt, vagy elegendő erőforrással rendelkeznek, és ebből fakadóan közvetlen fenyegetésnek vannak kitéve. Világszerte vagy nem érzékelik a kiberbiztonság fontosságát, vagy nem fordítanak elég figyelmet rá. Remélhetőleg a helyzet legalább Közép-Európában változni fog, mert az Európai Unió és az Észak-atlanti Szerződés

14 Elsősorban a NIS-irányelv, NIS2 irányelv, az EU Kiberbiztonsági Stratégiája és az adatvédelmi rendelet (GDPR) sorolható ide.

Szervezete (NATO) végre a kiberbiztonság felé tereli a tagállamait. A tagállamoknak példát kellene venniük olyan országokról, mint Izrael, és felhasználni a tapasztalatait.

A kibertér egyre fontosabb lesz. Addig is, míg a napjainkban ismeretlen kihívások előkerülnek, remélhetőleg az európai színtér jól felkészül, mert a kibertér most is rendkívül fontos, és a jövőben még fontosabbá válik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Boot, Max (2006): *War Made New: Technology, Warfare, and the Course of History: 1500 to Today*. Gotham Books, New York.
- Buday-Sántha Andrea (2023): Fenntarthatóság és az MI: A mesterséges intelligencia hatásai a fenntarthatóság és a kommunikáció terén. In: Nagy Milada – Sáringer János: *Nyugat és Kelet között*. Budapest, Aposztróf Kiadó.
- Cohen, Matthew S. – Freilich, Charles D. – Siboni, Gabi (2016): Israel and Cyberspace: Unique Threat and Response. *International Studies Perspectives*. 17. évf. 3. sz. pp. 307–321.
- CPR (2020): *Hamis Android Malware On IDF Soldiers-This Is How It Happened*. Check Point Research. 2020. 02. 16. <https://research.checkpoint.com/2020/hamas-android-malware-on-idf-soldiers-this-is-how-it-happened/>
- Doffman, Zak (2019): *Israel Responds To Cyber Attack With Air Strike On Cyber Attackers In World First*. Forbes Magazine, 2019. 05. 06. <https://www.forbes.com/sites/zakdoffman/2019/05/06/israeli-military-strikes-and-destroys-hamas-cyber-hq-in-world-first/#62f537ceafb5>.
- EIB (2022): *European Cybersecurity Investment Platform*. <https://www.eib.org/attachments/lucalli/20220206-european-cybersecurity-investment-platform-en.pdf>
- Gat, Azar (2006): *War in human civilization*. Oxford University Press, New York.
- IBM (é.n.): *Cyber Attacks Explained*. <https://www.ibm.com/topics/cyber-attack>

- IDF (2019): Israel Defense Forces, Twitter-poszt. 2019. 05. 05. 5:55 PM. <https://twitter.com/idf/status/1125066395010699264?lang=en>.
- INCSS (2017): Izraeli kibervédelmi stratégiája. Israel National Cyber Security Strategy in Brief. https://cyber.haifa.ac.il/images/pdf/cyber_english_A5_final.pdf
- Jaghory, Dillon (2022): Cybersecurity in Israel: Fortifying Digital Defenses Amid Elevated Risks. NASDAQ, 2022. 07. 14. <https://www.nasdaq.com/articles/cybersecurity-in-israel%3A-fortifying-digital-defenses-amid-elevated-risks> (Letöltés ideje: 2022. 05. 10.)
- MQTT (é.n.): <https://mqtt.org/>
- Newman, Lily Hay (2019): What Israel's Strike on Hamas Hackers Means For Cyberwar. Wired. 2019. 05. 06. <https://www.wired.com/story/israel-hamas-cyberattack-air-strike-cyberwar/>
- Press, Gil (2017): 6 Reasons Israel Became A Cybersecurity Powerhouse Leading The \$82 Billion Industry. Forbes Magazine, 2017. 07. 18. <https://www.forbes.com/sites/gilpress/2017/07/18/6-reasons-israel-became-a-cybersecurity-powerhouse-leading-the-82-billion-industry/>

KAPCSOLATI DINAMIKA ÉS FÉLTÉKENYSÉGSKÁLA AZ OKOSESZKÖZÖK HASZNÁLATÁBAN

Karagits Kíra Vivien, ELTE

Zelena András, BGE, zelena.andras@uni-bge.hu

Zeller Henrietta, BGE

ABSZTRAKT

Kutatásunk során azt igyekszünk feltárni, milyen kapcsolat lehet a párkapcsolati féltékenység és párunk okoseszközéhez való hozzáférésünk között. Az X és Y generáció tagjai között hólabda módszerrel végzett reprezentatív (n=370 fő) kvantitatív kutatással arra a kérdésre keresünk választ, elvárjuk-e egy párkapcsolatban, házasságban a párunk email-fiókjához, társasmédia-felületeihez való hozzáférést.

Kulcsszavak: önértékelés, párkapcsolati féltékenység, újmédia

ABSTRACT

This research paper is aimed at exploring the relationship between jealousy, self-esteem, and access to the smart phone of one's partner. It offers a brief historical overview of the factors ending romantic relationships and asks the question of how the rise of web 2.0 communication technologies have changed relationship patterns.

Keywords: new media, relationship jealousy, self-esteem

BEVEZETÉS ÉS TÖRTÉNETI HÁTTÉR

Tanulmányunk célja, hogy a nemzetközi tudományos közbeszédben is aktív diskurzus elméleti megállapításait ütköztessük a hazai adatközlők vélekedésével, s a fókuszba emelt kérdéseinkre adott adatközlői

válaszhalmazok elemzésével tudomást szerezzünk arról, hogy az X és Y generáció tagjainak párkapcsolati dinamikáját befolyásolja-e párjuk okoseszközéhez való hozzáférési lehetőségük, esetleg annak hiánya. Perczel Forintos Dóra és Kresznerits Szilvia azt állítja Iancu, Bodner, Ben-Zion tanulmányára, valamint Fennellre utalva: A szociális szorongás jellegzetességei közé tartozik még az alacsony önértékelés, az alacsony önhatékonyság, a magas szintű önkritika és a mások véleményétől való nagyfokú függőség. (Perczel-Forintos – Kresznerits, 2017) Magyarországon az 1980-as években a legtöbb elvált nő az alkoholizmust jelölte meg fő válóokként, az 1990-es évek már változást hoztak, s – mint Földházi Erzsébet (2009) írja – az adatközlők az érzelmi problémák és az elhidegülés után harmadik helyre a hűtlenséget tették, a negyedik helyen pedig az anyagi problémák álltak. Ma azonban az internetes fórumok, a bulvár- és szórakoztató weboldalak tartalmainak elemzése azt mutatja, a szakítások legfőbb oka a hűtlenség, a találkozások megritkulása és a kommunikáció hiánya lett (Zelena, 2021).

MÓDSZERTAN

2021 májusától szeptemberig hazai corpuson végzett primer kutatásunk a kiválasztott részsokaság körében (X és Y generáció) reprezentatív (n=370 fő) kvantitatív kutatás, melyet hólabda-módszerrel vettünk fel. A vizsgált corpus mérete miatt költség- és időigényes lett volna strukturáltabb kutatást elvégezni, ám kitöltőink (n=370 fő) válaszainak elemzése már alkalmas bizonyos következtetések levonására, s terveink között szerepel a kutatás további folytatása is.

Adathalmazunkban a szelekciós kritériumok figyelembevételével is arányos a nemek közötti megoszlás, zömmel az X és az Y generáció tagjai az adatközlők, átlagéletkoruk 22,4 év. A vizsgálati személyek családi állapot szerinti megoszlása: egyedülálló 43% (n=159), párkapcsolatban él 54% (n=200), házasságban él 3% (n=11), elvált 0% (n=0), özvegy 0% (n=0). Az iskolai végzettség szerinti megoszlás: befejezett középfokú végzettséggel rendelkezik 39% (n=144), befejezett felsőfokú végzettséggel rendelkezik 61% (n=226).

A feldolgozás során azt tapasztaltuk, hogy a Földházi Erzsébet által az első helyekre sorolt okok hátrébb csúsztak, s adatközlőink a legutóbbi szakításuk elsődleges okaként egy igen prózai okot neveztek meg: szerelmüktől nem kaptak kódot, vagyis jogosultságot okostelefonja képernyőzárjának feloldásához, s ez bizalmukat megingatta. A web3.0 korában, a felhőalapú adattárolás és az eszközök funkcióbővülésének következtében fényképeink vagy screenshot-képernyőfotóink, chat-folyamba rendezett Messenger-, Viber-, WhatsApp- és SMS-üzenetváltásaink a legintimebb titkainkba engednek betekintést. Elárulják, hol fizettünk bankkártyával, s az, hogy állításunk szerint merre jártunk, összhangban van-e térképre rajzolt napi mozgásunk vonalas lenyomatával. Egy hűtlenség után kutató partnernek még a chata alkalmazásokban töltött képernyő-időnk is árulkodó lehet, hiszen ebből kiolvashatja, mennyi időt töltöttünk üzenetküldő applikációkkal az adott napon. Egyik adatközlőnk szabad válaszsávos mondata szerint: Már több éve együtt vagyunk a barátommal, megbízom benne, de amikor egy másik nő kommentel a képe alá, és fordítva, sokszor meginog a bizalmam. Van, hogy megszállottam figyelem, hogy a kipoztolt képeken ismerem-e az embereket, akik vele vannak, vagy hogy vannak-e vele mások is a buliban.

A jelenség elszenvedői úgy érezhetik, kétségeiket a Facebook vagy az Instagram erősítette fel, táplálva a kapcsolatuk minőségével kapcsolatos aggodalmaikat (Muisse et al., 2009). Ha a habermasi kommunikatív cselekmény halmazát kiterjesztjük a társasmedia felületeire, világosan kirajzolódik, hogy a Facebook miért vált viharos gyorsasággal napjaink egyik legismertebb online platformjává, közösségi színterévé. Az információéhes társadalom megjelenésével környezetünk és kultúránk mellett ismeretszerzési szokásaink is megváltoztak (Gálik, 2005). Az tehát, hogy napjaink nagy részét a social media felületein töltjük, s így sokkal nagyobb impulzushalmaz ér bennünket, hátrányosan befolyásolhatja párkapcsolatunkat is, hiszen nagyobb eshetőséggel jelennek meg az elégedetlenségi és féltékenységi problémák.

Újhelyi Adrienn (Újhelyi, 2014: 114) szerint „a Facebook társas következményei jelentések individuális, interperszonális, csoport- és társadalmi szinten is.” A felhasználók között, az újmédia lehetőség-

horizontja által a folyamatos visszacsatolás, a reakciónyújtás lehetősége is adott (Szűts, 2019). Az interperszonális kapcsolatok működési rendjében és minőségében új folyamatok jelennek meg, és elmosódik a határ a valós én és a virtuális arc, vagyis „a közösségi álarc/hamis én” között (Jenkins et al., 2013).

ELEMZÉS

John Bowlby az 1950-es évek végén fogalmazta meg kötődéelméletét, amelyben az anya és a gyermek kapcsolatát fejt ki (Bowlby, 1951), bemutatva az anyát, mint a csecsemő számára biztonságot jelentő egyént. Állítása szerint a gyermek személyiségfejlődésére, kötődési mintáira gyakorolt hatása is jelentősen mértékben eltér azon gyermekek esetében, akiket tartósan elszakítottak anyjuktól (Bowlby, 1988). E megállapítások azóta új szempontokkal bővültek, s a vizsgálatba beemelték az egyén társadalmi helyzetét, szocializációs környezetét, családi hátterét is. Sémák alapján rendezzük hierarchikus sorrendbe az általunk szívesen választott személyek sorát (Bowlby, 1988). A kötődési reprezentációk kutatásában a gyermekek mellett a felnőtt és az időskori kötődés kérdésköre is vizsgálat részét képezte, elsőként Victor G. Cicirelli (1989) munkássága során. Létrehozták az első önkitöltős kérdőívet (Hámori, 2013: 29), s R. Chris Fraley 2002-es elméleti megállapítása azzal járult hozzá Cicirelli megállapításának kiegészítéséhez, hogy a családi minták kapcsolati dinamikáink „prototípusát” alakították ki, megteremtve ezzel társas kapcsolataink alapját és keretrendszerét. A velünk született és a gyermekkorunkban kialakult személyiségünk alapköveit egy életen át magunkkal hordozzuk, hiába élünk egy egyre gyorsuló, változásokkal teli világban. A féltékenység fogalma nem friss fogalomalkotás, viszont az információs és kommunikációs technológia térnyerésével egy új kontextusban értelmezhetjük.

A web3.0 lehetőségével már olyan információkhoz is hozzájuthatunk partnerünk magánéletéről, amelyekhez korábban nem férhettünk hozzá. Az új média a felhasználóknak a folyamatos visszacsatolás, a reagálás lehetőségét nyújtja, s a felhasználó egy bizonyos

szerepbe bújik a közösségi portálon (Szűts, 2018). Felmerül a kérdés, hogy adott párkapcsolaton belül néhány lájkot, mosolygós emotikonnal ékesített posztot már a féltékenység, önértékelés, szorongás új paradigmájaként kell-e értelmeznünk. Römer Glória és Fekete Nikolett kutatásában arra a kérdésre keresett választ, hogy a gyakoribb Facebook-használat vezet-e nagyobb féltékenységhez, vagy maga a féltékenység vezet több facebookozáshoz és a másik profiljának rendszeres ellenőrzéséhez (Römer – Fekete, 2014: 151).

További kérdéseket vet fel, hogy amennyiben kötődési mintáink sérültek, az együtt jár-e krónikus féltékenységgel, vagy M. C. Kennedy, az ohioi egyetem kutatója által *facebook-stalking*nak nevezett jelenséggel. Eszerint, amikor szerelmünk vagy ismerősünk társas-média-posztjai után kutatva információkat és titkokat próbálunk kinyomozni, „csupán” azzal a mondattal zárjuk a megőlyegzést, hogy „nem nyomozok utána, csak képbe szeretnénk kerülni”. Ez tipikus példája annak, amikor a féltékeny fél önmaga megnyugtatása érdekében hivatkozik arra, hogy csak informált szeretne lenni párjával kapcsolatban. E helyzetben ugyanis ő nem ismeri fel – vagy nem akarja felismerni –, hogy e tulajdonságjegyei nem koherens személyiségre utalnak, kórosan féltékeny lenne. A különböző személyiségtípusok különböző reakciókat adnak egy adott helyzetre, ezt Kelly Moore és J. C. McElroy (2012) is kutatta már a személyiségdimenziók fókuszával. Rögzítették, hogy az extrovertált emberek a fizikai jelenléttel párhuzamosan szívesebben töltik idejüket az emberekkel való interakcióval az online térben is – nem úgy, mint az introvertáltak. Az extrovertáltaknak több ismerősük van és több társas-média-csoport aktív résztvevői.

A nemek között is különbséget tehetünk, ugyanis – megfelelően a nemi sztereotípiáknak – a kutatásokból az derül ki, hogy a férfiak sokkal inkább kezdeményeznek ismeretséget, míg a nők inkább fogadják ezeket az interakciókat. Perczel Forintos Dóra és Kresznerits Szilvia azt állítja Iancu, Bodner, Ben-Zion tanulmányára, valamint Fennellre utalva: A szociális szorongás jellegzetességei közé tartozik még az alacsony önértékelés, az alacsony önhatékonyosság, a magas szintű önkritika és a mások véleményétől való nagyfokú függőség (Perczel-Forintos – Kresznerits, 2017).

Érdekes megállapítást tesz Jesse Rice a tanulmányában (2009), vélekedése szerint a közösségi médiában túlzásba vitt aktivitás egyfajta kísérlet arra, hogy felkeltsük mások érdeklődését, ami idővel torzíthatja mindennapi viselkedésünket, s így személyiségtorzuláshoz is vezethet.

Interperszonális kapcsolataink minőségét nagymértékben befolyásolja a közösségi média térhódítása. A növekvő bizalmatlanság és párkapcsolati féltékenység mérésére jött létre 2009-ben a Facebook féltékenységskála. A Facebookon eltöltött idő és féltékenység mértéke közötti szignifikáns összefüggést találtak (Muisse et al., 2009). Eredményeik szerint több kitöltő számára is nélkülözhetelenné vált partnerük közösségi médiás tevékenységének monitorozása, cselekedeteik követése. Több kitöltő kifejezetten függőségként hivatkozott saját Facebook-használatára. Vajon lehet-e a párkapcsolati elégedettség szempontjából pozitív oldala is a közösségi média használatának? Sonja Utz és Camiel J. Beukeboom (Utz – Beukeboom, 2011) kutatása szerint az emberek több boldogságot, mint féltékenységet tapasztaltak a partner közösségimédia-tevékenységeire reagálva. Eredményeikből néhányat megemlítve az is kiderült, hogy a magasabb önbecsülés mérsékelte a közösségimédia-használattal eltöltött időt, illetve a népszerűség iránti igényt, ezáltal enyhítve a féltékenység kapcsolati boldogságra gyakorolt hatását (Utz – Beukeboom, 2011).

Adatközlőink válaszalmazainak elemzésekor megállapítottuk, hogy kérdőívet kitöltők jelentős százaléka (67%) egyértelmű igen választ adott arra a kérdésre, hogy a párja engedélye, tudta nélkül is belenézett már a telefonkészüléke előzményeibe, üzenetváltásaiba, híváslistájába. Fontos kiegészítés továbbá, hogy azon válaszadók, akik korábban párjuk tudta nélkül belenéztek annak okostelefonjába, amennyiben találtak terhelő információt, szabad válaszsávok mezőben azt az egyértelmű választ adták (86%), hogy felmentve érzik magukat a magánszféra-magántulajdon, szenzitív adatokba való betekintés terhe alól, hiszen beigazolódott sejtésük, s a tudomásszerzést követően rövid időablakon belül szembesítették párjukat a megszerzett információval. Jól illeszthető e kérdéshez a fentebb hivatkozott terepkutatáson alapuló megállapítás (Muisse et al., 2009), miszerint a Facebookon eltöltött idő és féltékenység mértéke közötti szignifi-

káns összefüggést találtak. Adatközlőink minél kisebb része (23%) még azt is követi, néhány adatközlőnk (9%) még naplózza is, hogy a social media felületen párjuknak van-e új ismerőse, továbbá ki és milyen emotikonnal, kommenttel reagál annak képeire, megosztott tartalmaira. Utóbbi adatközlők önbevallásos válaszhalmazuk szerint magukat nagyon féltékenynek tartják. A szociológia, s azon belül a családszociológia központi kérdése a párkapcsolati viszonyok sikere vagy kudarca mögött álló tényezők vizsgálata.

A modernitás társadalmát Anthony Giddens (Giddens, 1994) úgy jellemzi, mint a kísérletezések korát, globális és hétköznapi szinten egyaránt. Hétköznapi cselekvéseink, interakcióink alapmodellje voltaképpen a különböző kockázatokkal szembeni bizalom és reflexió ismeretében érthető meg. A párkapcsolatok demokratizálódásával jelenik meg az olyan készségek elsajátítása is, mint „az önállóság, a másik elismerése, a felelősségvállalás, az empátia, a türelem, a nyílt kommunikáció és a megértés képessége” (Sík, 2013: 106).

A modernizáció embere sok szempontból kiszámítható és monitorozható, egyénisége, reakciója megismerhető, feltérképezhető, értékelhető, számszerűsíthető. A túlzott féltékenység hátterének kérdéskörét szociológiai, szociálpszichológia perspektívából közelítve azt találjuk, hogy az önértékelés, a másik fél vagy akár párunk előzetes visszacsatolásainak hiánya önmagunk felé, illetve kötődési mintáink is befolyásolhatják, mennyiben ér minket csalódottságként vagy épp vált ki belőlünk féltékenységet párunk túlzott közösségimédia-aktivitása.

Kutatási kérdésünk volt szabad válaszadási mezővel, hogy milyen körülmények között, milyen helyzetben kerül sor az okostelefon „ellenőrzésére”, erre a fesztiválok, lányos/fiús esték, külön töltött bulik válaszalternatívák és ezek szinonimái érkeztek a válaszadóktól. Ha arra keressük a magyarázatot, hogy miért akarjuk magunkat párunk mellett biztonságban érezni, miért félünk párunk elvesztésétől, s miért rettegünk a megcsalás lehetőségétől, erre a kérdésre Abraham Maslow (Maslow, 1943) szükségletpiramisának két fogalompárosa ad választ. A *biztonság* és *védettség*, a *szerelem* és a *valahová tartozás* a piramis előkelő helyén található, s így talán már érthető, miért is féljük annyira párkapcsolati státusunkat, s mi állhat az akár kórosnak

is tekinthető féltékenység háttérében. Donatella Marazziti és munkatársai (Marazziti, 2010) a féltékenység és a párkapcsolati kötődés összefüggését vizsgálták Kim Bartholomew, Leonard M. Horowitz (Horowitz, 1991) kötődéelmélete alapján, kimutatva, hogy van összefüggés a kettő között.

Az elméletben négy kategóriát használnak a kötődési stílusok megfogalmazására: a biztonságos, az aggodalmaskodó, az elkerülő és a bizonytalan kötődési formákat különböztetik meg két dimenzió mentén. Az elsőt a személy magához való viszonya, a másodikat a partnerrel kapcsolatos elvárásai jelentik. Kutatásukat összefoglalva azt az eredményt kapták, hogy az aggodalmaskodó és bizalmatlan kategóriába tartozó személyek jobban félnek a veszteségtől, s az elkerülők alacsonyabb önértékeléssel rendelkeznek, ami a féltékenység kiindulópontja lehet. A szorongó és ambivalens személyek általában az elkerülők kategóriájába tartoznak. A féltékenység az ő esetükben a legnagyobb, hiszen negatív képet írnak le saját magukról, míg másokról pozitívan vélekednek.

Primer kutatásunk során célunk volt az adatközlőktől származó információk gyűjtése, majd ezt követően a választhalmazok elemzésének összegzése. A vizsgált 2021-es esztendő májusától szeptemberig hazai corpuson végzett primer kutatásunk a kiválasztott részsokaság körében (X és Y generáció) reprezentatív (n=370 fő) kvantitatív kutatás. Hosszas mérlegelést követően a hólabda-módszert választottuk, hiszen a vizsgált corpus mérete miatt költség- és időigényes lett volna strukturáltabb kutatást végezni.

A kérdőív összeállításakor cél volt, hogy a kitöltésre szánt idő optimális legyen a megkérdezetteknek, míg kérdőívünk megszerkesztésekor az volt a legfőbb cél, hogy releváns információkat szerezhessünk a részsokaság tagjaitól. E tanulmány egyetemi hallgató szerzői a szükséges információk körének meghatározását végezték, majd a kutatási célokhoz illeszkedően a megválaszolendő kérdéseket logikailag és tartalmilag is összetartozó csoportokba rendezték. Kitöltőink (n=370 fő) válaszainak elemzése már alkalmas bizonyos következtetések levonására, s terveink között szerepel a kutatás további folytatása is.

ÖSSZEGZÉS

Hogy a szaktudomány igazolja-e a fenti eseteleírást és a férfira aggagtott „kompenzatorikus, alacsony önértékelésű” jelzőinket? Römer Glória és Fekete Nikolett (Römer – Fekete 2014) szerint az alacsonyabb önértékelés szignifikánsan magasabb féltékenységi mutatóval és aktivitással jár együtt. Ellyn Bader és Peter T. Pearson elmélete (Bader – Pearson 1988) szerint a Facebook-féltékenység inkább a már tartós kapcsolatban élőket veszélyezteti, ugyanis egy friss kapcsolatban a pár kizárólag egymásra és szerelmük kibontakozására fókuszál, kizárva a külvilágot. Ezzel szemben egy már hosszabb ideje fennálló kapcsolatban – ahol már elmúlt a „rózsaszín köd”, és nyitnak a világ felé a felek – több impulzus éri őket, így több okuk is lehet a féltékenységre. Féltékenységet előidéző probléma lehet az is, ha a párkapcsolatban élő felek éppen nem ugyanabban az életszakaszban tartanak. Amíg az egyik fél még a szimbiózisban él, a másik már a differenciált-ságban, ezért az előbbi nehezen élheti meg, hogy párja már a munkára, karrierre, esetleg új emberek megismerésére is nyitott, és elhagyja a szerelmi burkot, amelybe kapcsolatuk elején zárkóztak.

Tanulmányunk összegzéseképpen tehát elmondható, hogy a bennünk rejlő féltékenységi hajlam még gyermekként alakul ki bennünk a kötődésemleletek kapcsán, és a modernizációval kialakult információéhes társadalomban párhuzamot húzhatunk a két jelenség között. A kötődésemleleteket vizsgálva és az eddig a témában megjelenő releváns kutatásokat figyelembe véve arra következtethetünk, hogy partnerünk telefonhasználatunkhoz kapcsolódó féltékenysége nem feltétlenül a mi vagy a digitalizáció fejlődésével kialakult online viselkedési szokásaink hibája, amelyek bonyodalmakhoz vezethetnek egy párkapcsolatban. A párunkban kialakuló megrögzött féltékenység inkább a gyermekkorában kialakult kötődési stílusához és személyiségfejlődéséhez kapcsolódik. Az, hogy a párkapcsolatban vagy házasságban élő egyik fél elvárja-e, hogy jelkódos, ujjlenyomatos, FaceID-s vagy egyéb hozzáférést adjon a másik a telefonjához, a követelő fél önmagával kapcsolatos értékfogalmihoz köthető. A jelenség egy alacsony önértékelésű személy viselkedésére utal, amin sokszor már csak egy szakember tud segíteni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bader, Ellyn – Pearson, Peter T. (1988): *In quest of the mythical mate: Developmental stages of couplehood*. New York, Brunner/Mazel.
- Bartholomew, Kim – Horowitz, Leonard M. (1991): Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*. 61 (2), 226–244.
- Bowlby, John (1951): *Maternal care and mental health*. Geneva: World Health Organization Monograph.
- Bowlby, John (1988): *A biztos bázis. A kötődéelmélet klinikai alkalmazásai*. Budapest: Animula Kiadó
- Budinszki Cintia – Hargitai Rita (2020): Az Önbevallásos Félteékenység Skála magyar változatának pszichometriai jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 21 (2), 176-207.
- Földházi Erzsébet (2009): *Válás*. In: Monostori Judit et al. (szerk.), *Demográfiai Portré (pp. 19-28)*: Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Giddens, Anthony (1994): Living in a Post-traditional Society. In: *Reflexive modernization: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Cambridge: Polity Press.
- Hámori Eszter (2013): *Kötődéelmélet régen és ma. Konceptiók, kutatás, módszerek és klinikai vonatkozások Bowlbytól napjainkig*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. Egyetemi jegyzet ISBN 978-963-308-185-3.
- Hudson, Michael B. et al. (2015): Examining How Gender and Emoticons Influence Facebook. *Jealousy Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. 18, 87-92.
- Kallis, Rhiannon Briana (2011): We're (more than) friends on Facebook: an exploration into how Facebook use can lead to romantic jealousy. *Unpublished master's thesis*. Newark: University of Delaware.
- Karagits Kira – Gettler Márta – Keszei Barbara – Zelena András (2021): A Facebook mint emléklap a Habermas-féle elméleti összevetés tükrében. *Szabad piac: Gazdaság- társadalom- és bölcsészettudományi folyóirat*. 1, 66-71.

- Marazziti, Donatella et al. (2010): Romantic Attachment and Subtypes/Dimensions of Jealousy. *Clinical Practice & Epidemiology in Mental Health*. 6, 53–519.
- Moore, Kelly – Mcelroy, J. C. (2012): The influence of personality on Facebook usage, wall postings and regret. *Computers in Human Behavior*. 18, 67–274.
- Muise, Amy – Christofides, Emily – Desmarais, Serge (2009): More information than you ever wanted: Does Facebook bring out the green-eyed monster of jealousy? *CyberPsychology and Behavior*. 12, 441–444.
- Orosz Gábor et al. (2015): Show Me on Facebook if You Love Me! Elevated Romantic Love and Jealousy if Relationship Status is Declared on Facebook. *Frontiers in psychology*. 1-6.
- Perczel-Forintos Dóra – Kresznerits Szilvia (2017): Szociális szorongás és önértékelés: a „Félelem a negatív megítéléstől” (FÉLNE) kérdőív hazai adaptációja. *Orvosi Hetilap*, 158 (22), 843–850.
- Rachel A. Elphinston, Rachel A. – Noller, Patricia (2011): Time to face it! Facebook intrusion and the implications for romantic jealousy and relationship satisfaction. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. 14 (11), 631–635.
- Rice, Jesse (2009): *The Church of Facebook: How the Hyperconnected are Redefining Community*. Colorado Springs: David C. Cook. 205–206.
- Rose, Nikolas (1992): Engineering the Human Soul: Analyzing Psychological Expertise. *Science in Context*. 5 (2), 351–369.
- Rómer Glória – Fekete Nikolett (2014): A Facebook okozta párkapcsolati féltékenység azönértékelés, a szorongás és a kötődési stílusok tükrében. *Alkalmazott Pszichológia*. 14 (1), 149–161.
- Sik Domonkos (2013): Giddens modernizációelmélete. Intézményi átalakulás és politikai praxis. *Replika*. 82, 97–112.
- Szűts Zoltán (2019): *Online - Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei*. Budapest: Wolters Kluwer Kft.
- Tokunaga, Robert (2011): Social Networking Site or Social Surveillance Site? Understanding the use of Interpersonal Electronic Surveillance in Romantic Relationships. *Computers in Human Behavior*. 27 (2), 705–713.

- Ujhelyi Adrienn (2014): A Facebook szociálpszichológiája. Szakirodalmi összefoglaló. *Alkalmazott Pszichológia*, 14 (1), 113-132.
- Utz, Sonja Utz – Beukeboom, Camiel J. (2011): The role of social network sites in romantic relationships: Effects on jealousy and relationship happiness. *Journal of computer-mediated communication*. 16 (4), 511–527.
- Victor G. Cicirelli, Victor G. (1989): Feelings of attachment to siblings and well-being in later life. *Psychology and Aging*. 4 (2): 211–216.

SZÖVEGTÍPUSOK HATÁSA A SZÖVEGÉRTÉSRE KISISKOLÁS KORBAN

Vančo Ildikó

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

ivanco@ukf.sk

Gergely Viktória

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

vgergelyova@ukf.sk

ABSZTRAKT

Szlovákia legnagyobb lélekszámú kisebbsége a magyar, mely fejlett magyar oktatási nyelvű iskolahálózattal rendelkezik az óvodától az egyetemig (Vančo, 2020).

Jelen tanulmány célja, hogy felmérje a szlovákiai magyar tannyelvű általános iskolák negyedikes tanulóinak szövegértési készségének szintjét, és választ adjon arra a kutatási kérdésre, hogy mely szövegtípusok jelentenek problémát a tanulók számára, és milyen különbségek vannak a tanulók teljesítményében.

A kutatás országos reprezentatív mintán készült, a felmérésben összesen 353 tanuló vett részt. A válaszadók száma a szlovákiai magyar tannyelvű általános iskola negyedik osztályába járó tanulók 10%-át fedi le. A kutatócsoportunk által a válaszadók olvasásértési szintjének felmérésére használt olvasásértési teszt három különböző szövegtípust (élményszerző, magyarázó, adatközlő) és összesen 26, az életkornak megfelelő kérdést tartalmazott.

A szövegértési teszt nyitott és zárt végű kérdéseket is tartalmazott. A kapott eredmények jól mutatják, hogy az olvasásértést erősen befolyásolja a szövegtípus. A negyedik osztályban az informatív jellegű szövegek megértése bizonyult a legkönnyebbnek, míg az elbeszélő szövegek megértése jelentette a legnagyobb problémát a tanulók számára. Ez részben azzal magyarázható, hogy az informatív szöveg egy időjárásjelentés volt a mindennapi életből, az előzetes tudás és a

háttérismeretek pedig nagyban befolyásolják az olvasott szöveg értését. Az olvasó eddigi tapasztalatai teremtik meg a nyelv, a szövegek és a világ jelentését, és kutatások sora kifejezetten bizonyítja, hogy a téma ismerete nagyban befolyásolja a szöveg értését (Blomert – Csépe, 2012).

Kulcsszavak: szövegértés, szlovákiai magyar kisebbség, általános iskola, szövegtípusok

ABSTRACT

The largest minority in Slovakia is the Hungarian minority, which has an extensive network of schools with Hungarian being the language of instruction from kindergarten to university (Vančo 2020).

The aim of this study is to assess the level of reading comprehension skills of fourth graders in primary schools with Hungarian as the language of instruction in Slovakia and to answer research questions on which types of text are problematic for pupils and what differences are in pupils' performance.

The research was conducted on a nationally representative sample, with a total of 353 pupils participating in the survey. The number of respondents covers 10% of pupils in the fourth grade of primary school with Hungarian as the language of instruction in Slovakia.

The reading comprehension test used by our research team to assess the respondents' level of reading comprehension included three different types of text (narrative, expository, informative) and a total of 38 age-appropriate questions.

The test included both open-ended and closed-ended questions. The results obtained show well that reading comprehension is strongly influenced by the type of text. In the fourth grade, comprehending texts of an informative nature proved to be the easiest, while comprehending narrative texts posed the greatest problem for students. This can be partly explained by the fact that the informative text was a weather report from everyday life, and prior knowledge and background knowledge greatly influences reading comprehension. The

reader's experience so far creates the meaning of language, texts and the world, and a series of researches explicitly prove that knowledge of the topic greatly influences the reading comprehension of the text (Blomert – Csépe, 2012).

Keywords: text comprehension, Hungarian minority in Slovakia, primary school, text types

BEVEZETÉS¹⁵

A nyelv lehetővé teszi az információk, gondolatok átadását, és jelentést közvetít. Az írott nyelv megértése által az olvasás inspiráló és élvezetes élmény lehet. Ezenkívül az írott szövegek teszik lehetővé a tájékoztatást, új ismereteket kínálhatnak, bővíthetik a szókincset, és hozzásegíthetik új gondolkodásmód elsajátításához. Sok gyermek számára azonban az írott szövegek által továbbított üzenetek nem világosak, nem képesek őket megérteni, és ennek potenciálisan messzeszemelő következményei lehetnek a további tanulásuk, fejlődésük és életben való boldogulásuk szempontjából (Clarke – Truelove – Hulme – Snowling, 2014).

A szövegértés összetett feladat, amely a kognitív és nyelvi folyamatok széles skálájától függ (Nation, 2019). A korábbi ismeretek és háttér-tudás nagyban befolyásolja a szövegértést. Az olvasó eddigi tapasztalatai teremtik meg a nyelv, a szövegek és a világ jelentését. A sikeres olvasó ki tudja szűrni a szövegből a fontos adatokat és össze tudja foglalni a lényeges információkat. Képes egységesíteni az olvasott információt, képes levonni következtetéseket az olvasás közben és után, ezáltal pedig összefüggő mentális reprezentációt hoz létre a szöveg jelentését illetően. A gyengén olvasó egyének szintén hasonló, de kisebb mértékű megértéssel kapcsolatos folyamatokat végeznek. Nem képesek összekapcsolni az összes releváns háttértudásukat a szöveggel, kevésbé vannak tudatában a szöveg azon jellemzőinek, amik elősegítenék a mentális reprezentáció kialakulását. Ezenfelül kevésbé jártasok a releváns és fontos információ kiszűrésében, és a

15 Készült a VEGA 1/0316/21-es és a UGA X/1/2022-es számú projekt keretében.

következtetések levonása is nehezebb számukra. Le kell azonban szögeznünk, hogy nem mindegyik gyengén olvasónak van problémája az említett területek mindegyikével (Kraal – Koornneef – Saab – Broek, 2018).

A szövegillusztrációk elősegítik a mentális modell kialakulását, tehát a képek nagyban hozzájárulnak a szöveg megértéséhez. Az előzetes tudás és a külső stratégia (körülrás, magyarázat, aláhúzások stb.) olyan tényezők, amelyek nagyban befolyásolják a szövegen belüli – intratextuális – feldolgozást. Kutatások sora expliciten bizonyítja, hogy a téma ismerete nagymértékben befolyásolja a szöveg megértését (Blomert – Csépe, 2012).

Jelen tanulmány célja felmérni a szlovákiai magyar általános iskolás negyedik évfolyamos tanulók szövegértési szintjét, s megválaszolni azon kutatási kérdéseket, hogy mely szövegtípusok megértése okoz gondot a tanulóknak, és hogy milyen különbségek vannak a tanulók teljesítményei között.

A KUTATÁS MÓDSZERTANA

Az adatközlők jellemzése

Szlovákia legnagyobb lélekszámú kisebbsége a magyar, mely fejlett magyar oktatási nyelvű iskolahálózattal rendelkezik az óvodától az egyetemig (lásd: Vančo, 2020). A kutatás egy országos reprezentatív mintán lett elvégezve, összesen 353 tanuló vett részt a felmérésben. A kutatásban résztvevő válaszadók száma, összehasonlításban a hivatalosan érvényes iskolalátogatási létszámmal, lefedi az összes szlovákiai magyar általános iskolás diákok negyedik évfolyamának 10%-át (CVTI SR). A válaszadók szakértői mintavétel stratégiája alapján lettek kiválasztva, tehát az alanyok azonos korosztályból, hasonló kétnyelvű környezetből származtak. A felmérésében vizsgált célcsoportok a kelet-, közép-, és nyugat-Szlovákia déli részének kétnyelvű települései magyar tannyelvű általános iskoláinak negyedik évfolyamos tanulói voltak.

A kutatási eszköz bemutatása

A szövegértési szintjének felméréséhez használt szövegértési tesztet a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának Magyar Nyelv és Irodalom Intézetének szakmai kutatócsoportja állította össze. A szövegértési teszt három különböző szövegtípust (élményszerző, magyarázó, adatközlő) és az adott korosztálynak megfelelő, összesen 38 kérdést tartalmazott. A teszt egyaránt tartalmazott nyílt és zárt végű kérdéseket, valamint igaz-hamis állításokat, ezen kívül feladat volt a helyes választ tartalmazó mondat kikeresése, többszörös választás vagy az adott állítás kategorizálása.

Szövegértési tesztben levő szövegek bemutatása

A szövegértési teszt három különböző szövegtípusból állt. A narratív szöveg egy 2500 karakterből álló, gyermekeknek szóló indián mese volt. Valószínűsíthető, hogy a tesztet kitöltő diákok már találkoztak indián mesével, de feltételeztük, hogy konkrétan ezt a mesét nem ismerték. A szöveg nem tartalmazott illusztrációkat, sem kiemeléseket.

A magyarázó típusú szöveg egy 1000 karakterből álló szöveg volt a napraforgó felhasználásáról. A negyedik osztályos tanulók efféle szövegekkel gyakran találkozhatnak tankönyveikben, de konkrétan ez a szöveg nincs benne egyik negyedik osztálynak szóló tankönyvben sem. A szöveg az előző narratív szöveghez képest rövidebb volt, de szintén nem tartalmazott semmiféle illusztrációt. A tanulók ismerik a napraforgót, tehát feltételezhető, hogy néhány információ már a témával kapcsolatban ismerős lehetett a számukra.

Az adatközlő típusú szöveg egy, a mindennapi életben előforduló időjárásjelentést mutatott be. A szöveg egy rövid szöveget (500 karakter) és hozzá képeket, illusztrációkat tartalmazott. Ezen féle szövegekkel a diákok gyakran találkozhatnak, akár a televízióban az időjárás jelentéskor, az interneten, újságokban. A téma biztosan ismert számukra, a szöveg tartalmazott képeket, és a szövegben levő információk meg voltak erősítve az illusztrációkkal.

Az adatelemzés módszerei

A szövegértési tesztben a három szövegtípust külön értékeltük, és a tanulókat a szövegértési tesztben elért teljesítményük alapján mindhárom mérési szövegtípusban kvartilisekbe soroltuk. A kvartilis a véges elemszámú sokaságot növekvő sorrendbe rendezi, és negyedekre osztja. Jelen tanulmányban azokat a tanulókat tekintjük gyenge teljesítményűnek, akik az első kvartilisben (Q1) találhatók, kiválónak pedig azokat, akik a negyedik kvartilisben (Q4) vannak. Az adatok az IBM SPSS Statistics 25 szoftver segítségével lettek elemezve.

EREDMÉNYEK

A szövegértési tesztek kitöltése a negyedik évfolyamban átlagosan 50 percet vett igénybe. A következőkben a narratív szöveg, magyarázó típusú szöveg és adatközlő típusú szövegtípus eredményei kerülnek részletes elemzésre.

Az élményszerző szövegtípushoz tartozó eredmények

A szövegértési teszt narratív szövegéhez tartozó eredmények alapján kijelenthető (1. ábra), hogy a diákok egynegyede (25%) maximum 30%-os teljesítményt ért el (Q1=4), és ebből a diákok 1%-a nem ért el egy pontot sem. a második kvartilis értéke 6 (Q2=6), tehát kijelenthető, hogy a diákok fele (50%) 6 pontot (46%) vagy annál kevesebbet, a diákok másik fele (50%) 6 pontot (46%) vagy annál többet ért el a szövegértési teszt narratív részében. A harmadik kvartilis értéke 7 (Q3=7), tehát kijelenthető, hogy a harmadik kvartilisbe tartozó diákok maximum 54%-os teljesítményt értek el, és csupán a diákok egynegyedének (25%) sikerült elérni ennél jobb teljesítményt. A diákok közül senki sem érte el a maximum pontszámot. A leggyakrabban elért pontszám 5 (39%) volt, a tanulók összesített átlageredménye 5,94 pont, a szórás értéke 2,261, tehát az eredmények 2 ponttal térnek el átlagosan az átlagtól.

1. ábra: Az élményszerző szövegtípushoz tartozó eredmények

N=353	Min.	Q1	Q2= Medián	Q3	Max.	Módusz	Átlag	Szórás
Narratív szöveg	0	4	6	7	12/13	5	5,94	2,261

A magyarázó típusú szövegtípushoz tartozó eredmények

A magyarázó szövegtípushoz tartozó eredményeket figyelve (2. ábra) kijelenthető, hogy az alsó kvartilisbe (Q1=6) tartozó diákok maximum 43%-ot értek el. A medián értéke 8 (Q2=8), tehát a diákok fele 57%-nál alacsonyabb, a diákok másik fele ennél magasabb pontszámot ért el. A harmadik kvartilisbe tartozó diákok maximum 9 pontot, tehát maximum 64%-ot el, és a diákok egynegyedének (25%) sikerült ennél erősebb teljesítményt nyújtani. A 353-ból 1 diák (0,03%) érte el a maximum pontszámot. A leggyakrabban elért pontszám 9 (64%) volt, a diákok átlagteljesítménye 7,89 pont, és átlagosan 2,45 ponttal térnek el az eredmények az átlagtól.

2. ábra: A magyarázó típusú szövegtípushoz tartozó eredmények

N=353	Min.	Q1	Q2= Medián	Q3	Max.	Módusz	Átlag	Szórás
Magyarázó szöveg	0	6	8	9	14/14	9	7,89	2,453

Az adatközlő szövegtípushoz tartozó eredmények

Az adatközlő típusú szöveghez tartozó eredményeket (3. ábra) figyelve kijelenthető, hogy az alsó kvartilis értéke 5, tehát a diákok egynegyede (25%) maximum 45%-ot ért el, a medián értéke 7, tehát a diákok fele 64%-ot vagy annál rosszabb, a másik fele pedig annál jobb eredményt ért el. A harmadik kvartilisbe tartozó diákok 82%-ot értek el, tehát kijelenthető, hogy a diákok egynegyede (25%) 82%-os vagy ennél erősebb teljesítményt nyújtott.

A leggyakrabban elért pontszám (módusz=9) 9 pont volt, tehát a legtöbb diák 82%-ot teljesítményt ért el. Az átlagpontszám értéke 7.14, 2,5-ös szórással.

3. ábra: Az adatközlő szövegtípushoz tartozó eredmények

N=353	Min.	Q1	Q2= Medián	Q3	Max.	Módusz	Átlag	Szórás
Adatközlő szöveg	0	5	7	9	11	9	7,14	2,525

KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen tanulmány a szlovákiai magyar általános iskola negyedik évfolyamos diákjainak szövegértési képességeinek felmérésére vállalkozott, megválaszolva azon kutatási kérdéseket, hogy mely szövegtípus megértése okoz problémát a diákoknak, és milyen eltérések figyelhetők meg a diákok teljesítménye között.

A kapott eredmények jól mutatják, hogy a szövegértést nagy mértékben befolyásolja a szöveg típusa. Az 4. ábra szemlélteti összegezve a három szövegtípushoz tartozó eredményeket.

4. ábra: Összesített eredmények

N=353	Min.	Q1	Q2= Medián	Q3	Max.	Módusz	Átlag	Szórás
Narratív szöveg	0	4 (30%)	6 (46%)	7 (54%)	12/13 92/100%	5 (39%)	5,94 (46%)	2,261
Magyarázó típusú szöveg	0	6 (43%)	8 (57%)	9 (64%)	14/14 100/100%	9 (64%)	7,89 (56%)	2,453
Adatközlő típusú szöveg	0	5 (45%)	7 (64%)	9 (82%)	11/11 100/100	9 (82%)	7,14 (65%)	2,525

A kapott eredményeket elemezve kijelenthető, hogy mind az átlageredményeket, mind a kvartilisekre osztott eredményeket illetően a negyedik évfolyamban az adatközlő típusú szövegek megértése bizonyult a legkönnyebbnek, míg a narratív szöveg megértése okozta a legnagyobb problémát a tanulóknak. Ez részben magyarázható azzal, hogy az adatközlő szöveg egy mindennapi életből származó időjárásjelentés volt. Az adott téma már ismert volt a diákok számára, képesek voltak aktiválni a korábbi ismereteiket, háttértudásukat, ami nagyban befolyásolja szövegértést. A téma ismeretén kívül a szöveg megértését segítették még a szövegben levő illusztrációk, amik megerősítették a szövegben rejlő információkat.

A három szövegtípust tekintve a magyarázó típusú szöveg megértése a nehézséget tekintve a második helyet kapta. Az, hogy ezen szövegek megértése nehezebbnek bizonyult az adatközlő típusú szövegekéhez képest, részben magyarázható azzal, hogy ezen szövegek nem fordulnak elő a mindennapi életben, a szöveg nem tartalmazott illusztrációkat, valószínűleg az információk többségével kapcsolatban nem volt háttértudásuk a diákoknak, a szöveg feltehetőleg tartalmazott az adott korosztály számára ismeretlen szavakat is. Viszont ilyen jellegű szakszövegekkel a diákok találkoznak a tankönyvekben, amiket sokszor egyénileg kell feldolgozniuk, és megérteniük. A kapott eredmények mindenképp felhívják a figyelmet arra, hogy nem biztos, hogy minden diák számára egyértelműen érthetőek a tankönyvekben levő szövegek, és azokat semmiképpen sem elég egyéni munkaként odaadni a diákoknak esetleg házi feladatra. Mindenképp szükséges a szövegekkel foglalkozni az órán is, és megtanítani a diákokat, arra, hogy hogyan kell dolgozniuk az ilyen jellegű szövegekkel.

A szövegértési tesztben minden szinten a legnehezebbnek a narratív szöveg megértése bizonyult. Ez részben magyarázható azzal, hogy ez a szöveg volt a leghosszabb, és szintén nem tartalmazott semmiféle illusztrációt. A szöveg műfaja az adott korosztálynak szóló mese volt, de a szövegértési teszt a legtöbb esetben „miért” jellegű kérdéseket tartalmazott, amelyek magasabb kognitív műveleteket igényeltek a diákoktól. Ezen eredmények arra hívják fel a figyelmet, hogy bár lehet, hogy a gyermekek képesek összefoglalni nekik szánt mesék tartalmát, de kimondottan fontos a miért jellegű kérdésekre

is összpontosítani, hogy a diákok a mesék olvasása közben képesek legyenek megérteni az összefüggéseket, illetve képesek legyenek megindokolni, hogy mi miért történik a mesében.

Az eddigi eredmények azt bizonyítják, hogy szükség van a szövegértés komplex módon történő vizsgálatára, hogy az oktatásban ne csak a szövegértés fontosságának folyamatos hangsúlyozása legyen jelen, hanem lehetővé váljon egy pontos diagnosztika ismeretében a tényleges fejlesztés is. A kapott eredményeket feltáró pontos indokok magyarázata további kutatást igényel.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Blomert, Leo – Csépe Valéria (2012): Az olvasástanulás és -mérés pszichológiai alapjai. In: Csapó Benő – Csépe Valéria (szerk.): Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, pp. 17 – 86.
- Clarke, J. – Truelove, E. – Hulme, Ch. – Snowling, M. J. (2014): *Developing Reading Comprehension*. New Jersey, Wiley Blackwell.
- CVTI SR 2019. Centrum vedecko-technických informácií SR. https://www.cvtisr.sk/sk/kontakty.html?page_id=398 [2022.11. 05.]
- Kraal, Astrid – Koornneef, W. Arnout – Saab, Nadira – Broek, Paul W. van den (2018): Processing of expository and narrative texts by low- and high-comprehending children. *Read Writ* 2018/31: 2017–2040. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11145-017-9789-2-1> [2022. 12. 12.]
- Nation, Kate (2019): Children's reading difficulties, language, and reflectionson the simple view of reading. *Australian Journal of Learning Difficulties*, 24:1, 47-73, DOI:10.1080/19404158.2019.1609272
- Vančo Ildikó (2020): *The Hungarian language in education in Slovakia*. Mercator Research Centre on Multilingualism and Language Learning. Leeuwarden.

**A GAZDASÁG-
ÉS PÉNZÜGYPOLITIKA
EGYES ASPEKTUSAI
A VISEGRÁDI NÉGYEK
TAGORSZÁGAIBAN**

AZ ÚJ GAZDASÁGI MECHANIZMUS ÉS EREDMÉNYEI MAGYARORSZÁGON

Domonkos Endre

Budapesti Gazdasági Egyetem Külkereskedelmi Kar

Domonkos.Endre@uni-bge.hu

ABSZTRAKT

Az 1960-as évek elején a legtöbb közép- és kelet-európai országban intenzív vita kezdődött a sztálinista tervutasításos gazdálkodás reformjáról. A gazdaságirányítás átfogó felülvizsgálatát elősegítette az SZKP XXII. kongresszusa, valamint az 1962-es kubai rakétaválságot követően az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti kapcsolatok normalizálódása. A térség országaiban számos elméleti munka foglalkozott a szocialista tervgazdálkodás megreformálásával és hatékonyabbá tételével. Az új gazdasági mechanizmusra hatást gyakorolt a szovjet közgazdasági reformgondolat mellett az 1950-es évek közepén, Péter György magyar közgazdász által kidolgozott, piaci szocializmus modellje, melynek elemeit később beépítették az új gazdaságirányítás rendszerébe. Mivel az 1960-as évek elején az olcsó munkaerőre és nyersanyagforrásokra alapozott extenzív gazdaságfejlesztési stratégia tovább növelte a merev és bürokratikus tervgazdálkodás működése során jelentkező problémákat (növekvő külkereskedelmi mérleghiány és gazdasági egyensúlytalanság), ezért szükségessé vált a tervezés és az irányítás átalakítása.

Tanulmányom célja az 1968. január 1-jén Magyarországon bevezetett új gazdasági mechanizmus eredményeinek bemutatása. Lényeges szempontot jelent az agrárágazat mellett a vállalatirányítás működési mechanizmusában, valamint az árrendszerben bekövetkezett változások ismertetése.

Kulcsszavak: gazdaságtörténet, reformtörekvések, új gazdasági mechanizmus, Magyarország

ABSTRACT

At the beginning of the 1960s, intense discussions started about the reform of the Stalinist centrally planned economy. The Twenty-Second Congress of the Soviet Communist Party and the period after the Cuban missile crisis (1962) led to the normalisation of relations between the USA and the USSR, which promoted the overhaul of the economic steering.

Several theoretical essays focused on reforming the command economy in the Central and Eastern European countries to boost its efficiency. Both the Soviet reform process and the draft model of market socialism, which was elaborated in the mid-1950s by the reform-minded economist, György Péter had profound impacts on the New Economic Mechanism. The elements of market socialism were later incorporated in the economic steering.

Because the sources of extensive industrialisation, based on an unlimited labour source and raw materials dried up, and further increased the prevailing deficiencies of the centrally planned economy (balance of payments deficit and disequilibrium), therefore, at the beginning of the 1960s, it was necessary to launch overarching reforms both for planning and steering.

The objective of my paper is to evaluate the results of the New Economic Mechanism, which was introduced on 1 January 1968 in Hungary. Besides agriculture, emphasis will be placed on highlighting the modifications at enterprise level, and the substantial changes made in the pricing system.

Keywords: economic history, reform endeavours, New Economic Mechanism, Hungary

BEVEZETÉS

Az 1960-as évek elején a legtöbb közép- és kelet-európai országban intenzív vita kezdődött a sztálinista tervutasításos gazdálkodás reformjáról. A gazdaságirányítás átfogó felülvizsgálatát elősegítette az

SZKP XXII. kongresszusa, valamint az 1962-es kubai rakétaválságot követően az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti kapcsolatokat normalizálódása.

A térség országaiban számos elméleti munka foglalkozott a szocialista tervgazdálkodás megreformálásával és hatékonyabbá tételével. Az új gazdasági mechanizmusra hatást gyakorolt a szovjet közgazdasági reformgondolat mellett az 1950-es évek közepén, Péter György magyar reformközgazdász által kidolgozott, piaci szocializmus modellje, melynek elemeit később beépítették az új gazdaságirányítás rendszerébe. Mivel az 1960-as évek elején az olcsó munkaerőre és nyersanyagforrásokra alapozott extenzív gazdaságfejlesztési stratégia tovább növelte a merev és bürokratikus tervgazdálkodás működése során jelentkező problémákat (növekvő külkereskedelmi mérleghiány és gazdasági egyensúlytalanság), ezért szükségessé vált a tervezés és az irányítás átalakítása.

Tanulmányom célja az 1968. január 1-jén Magyarországon bevezetett új gazdasági mechanizmus eredményeinek bemutatása. Lényeges szempontot jelent az agrárágazat mellett a vállalatirányítás működési mechanizmusában, valamint az árrendszerben bekövetkezett változások ismertetése. Ugyanakkor területi korlátok miatt nem kívánok foglalkozni a régió többi országában elfogadott reformintézkedések elemzésével.

A MAGYAR GAZDASÁG HELYZETE AZ 1956 UTÁNI ÉVTIZEDBEN

Az 1956-os forradalom után sok tekintetben új korszak kezdődött Magyarország politika- és gazdaságtörténetében. A szovjet segítséggel 1956. november 4-én hatalomra került Kádár-kormány legfontosabb feladata a politikai célokon túlmenően a gazdaság konszolidációja és az ipari termelés újbóli beindítása volt. Magyarország a Szovjetuniótól és a többi szocialista országtól összesen 874 millió rubel áruhitelt kapott, ebből 264 milliónyi volt a devizahitel. A gazdaság újbóli talpra állását szolgálta a Szovjetunió által nyújtott 1,2 milliárd rubelnyi kölcsön is (Gunst, 2006).

Az 1957. évi ipari termelés sokkal jobb lett a vártnál. Ennek hatására felemelték a beruházási tervet 13%-kal. Az 1958-1960 közötti időszakra hároméves tervet dolgoztak ki. Gazdasági téren újból visszatértek a központi tervutasításos gazdálkodás hagyományos rendszeréhez (Szávai, 2009).

1960-ra a hároméves terv teljesítése az eredeti előirányzatot mintegy 45%-kal meghaladta. A nemzeti jövedelem 25%-kal, az ipari termelés 39%-kal nőtt. Az export kétszer gyorsabban nőtt, de az import 8% helyett 43%-os bővülést mutatott. A reálbérek 11%-kal emelkedtek (Szávai, 2009).

A pártállami vezetés az 1956 utáni időszakban az alábbi kiigazításokat hajtotta végre a gazdaságban:

- Módosult a beruházások ágazati megoszlása. Az ipar részesedése az 1950 és 1954 közötti 47%-ról az 1958 és 1970 közötti időszakban lecsökkent 35–38%-ra, a mezőgazdaságé pedig az 1950-es évek első harmadára jellemző 10–13%-ról az 1960–1965-ös évek átlagában 16, 1966–1970-ben pedig 18% fölé emelkedett. Az ipari beruházások szerkezete – a korábbi sztálinista időszakhoz képest – kiegyensúlyozottabbá vált. A bányászat és a villamosenergia-ipar részesedése 1958 és 1970 között több mint 30%-ról 20% alá esett vissza, az élelmiszeriparé pedig 6%-ról csaknem 10%-ra emelkedett. A nehézipar túlsúlya mindazonáltal megmaradt (Romsics, 1999).
- Az 1951-től bevezetett termelői árrendszert valamivel racionálisabb árszabályozási mechanizmussal váltották fel. 1959. január 1-jétől a hazai termelésű alapanyagok árát az adott árkonstrukcióval számított önköltségi szintre emelték. Megszüntették a szénbányászati termékek 1958-ban még 85%-os, a gyapjúipari termékek 27%-os állami dotációját. A termelőiár rendezésének alapvető célja az volt, hogy az alapanyagok és termékek ára közeledjen a tényleges költségekhez. Ezt a célkitűzést azonban csak kis mértékben sikerült megvalósítani. Az újonnan bevezetett árrendszer legfőbb hiányosságai közé tartozott, hogy továbbra is központilag rögzítette a termelői árakat, ezért merev konstrukciót alakított ki (Pető – Szakács, 1985). A belföldi és a világpiaci árak egymáshoz közelítése el-

maradt, ezért az új árszabályozási mechanizmus csak részleges és átmeneti eredményeket hozott.

- Konkrét lépések történtek a tervgazdálkodás keretében kiépült többszintű irányítási hierarchia egyszerűsítésére. A minisztériumok és a vállalatok között elhelyezkedő iparigazgatóságokat 1960-ban megszüntették. A széttagolt vállalati struktúrát ezzel egyidejűleg úgy módosították, hogy egy-egy ágazat termelőkapacitását lehetőleg egy, s ha ez nem sikerült, akkor két vagy három gyár egyesítse (Romsics, 1999). 1962-ben megindult a trösztösítés, melynek során az ország ipari vállalatait mintegy 15 nagyüzembe vonták össze (Kaposi, 2002).
- Az egyéni gazdálkodás feltételei a mezőgazdaságban 1956–57-ben jelentősen javultak. A forradalom alatt felbomlott téeszeket nem szervezték rögtön újjá (Romsics, 2017). A beszolgáltatási kötelezettséget nem állították vissza. 1959-től azonban újból megindult a mezőgazdaság kollektivizálása. 1958 és 1961 között a téesz-tagok száma megnyolcszorozódott, illetve a téeszek terület állománya megötszöröződött (Lendvai, 2009). A mezőgazdaság szövetkezetesítése mellett az állampárt (MSZMP) reformszárnya olyan szövetkezeti típust vezetett be, amely átmenetet képviselt a szövetkezeti és a magánparaszti gazdaság között. Lehetővé tették a közös földek részesművelését és a piacorientált háztáji gazdálkodást. Magánkézen hagyták az állatállomány felét, mellyel egy új, hatékonyabb gazdálkodás alapjait teremtették meg. A felvásárlási árak fokozatosan emelkedtek, az agrárrolló jelentősen összeszűkült, kedvező anyagi érdekeltséget biztosítva a termelőknek. Míg a kollektivizált mezőgazdaságban a művelhető földterület 12%-a maradt a háztáji gazdaságok kezében, addig az 1960-as évek elejétől az agrártermelés egyharmadát biztosították a hatékonyan működő családi gazdálkodó egységek (Berend, 1999).

A második ötéves tervet 1961–1965-re dolgozták ki. Ebben a KGST-szükségletek és az általuk nyújtott lehetőségek voltak az irányadók. A terv a hosszú távú KGST-elképzelésekhez igazodott, és ennek keretében nálunk is hamarosan megindult a 15–20 évre szóló tervek készítése (Gunst, 2006).

A második öt éves terv végrehajtása során újból megnyilvánultak a szovjet típusú tervgazdálkodás gyengeségei. Az iparfejlesztés addig követett, főként az új munkaerő bevonására épülő stratégiája eredménytelennek bizonyult. A gazdasági nehézségek kialakulásában szerepet játszott a gazdasági irányváltás elmaradása.

A hatvanas évek első felének állandósuló egyensúlyzavarai tovább súlyosbították a meglévő gazdaságszerkezeti problémákat. Magyarország KGST-n kívüli, elsősorban a tőkés fejlett országokkal szemben keletkezett adósságállománya 1959 és 1963 közötti időszakban 1,6 milliárd devizaforintról 4,1 milliárdra növekedett (Berend, 1988). A második öt éves terv mérlege riasztó volt. A nemzeti jövedelem 36% helyett csak 24%-os növekedést mutatott. Alulteljesített az ipar, nagyobb mértékben a mezőgazdaság. Túlteljesítették a beruházásokra fordított tékozlást, „nagy programokat” terveztek az iparban. Végrehajtották a mezőgazdaság tévesztését, ami megbontotta a termelési tényezők összhangját, ezzel megteremtve a XX. század legnagyobb gazdasági-társadalmi változását Magyarországon (Szakács, 1999).

Egészében véve elmondható, hogy az 1960-as évek közepére a tervutasításos gazdálkodás irányítási és szabályozási rendszere válságba került, ezért szükségessé vált a termelékenység és hatékonyság növelésén alapuló gazdaságfejlesztési stratégia kidolgozása.

AZ ÚJ GAZDASÁGI MECHANIZMUS ÉS EREDMÉNYEI

Mivel az iparosítás addigi erőforrásai – olcsó és nagy tömegben rendelkezésre álló mezőgazdasági munkaerő és alacsony árú, kiapadhatatlan szovjet nyersanyagforrások – fokozatosan kimerültek, ezért az 1960-as évek közepén a magyar gazdaság működését át kellett alakítani (Kaposi, 2002). A tervezés és az irányítás reformjával Nyers Rezsőt, az MSZMP KB gazdaságpolitikai osztályának titkárát bízta meg. 11 munkabizottság alakult, melynek feladata a gazdasági mechanizmus reformjának kidolgozása volt (Aldcroft – Morewood, 1995). 1965 nyarára elkészült a reform alapkonceptiója, melyet az MSZMP KB 1965. novemberi ülésén megtárgyalt és elfogadott. A Központi Bizottság 1966 májusában jóváhagyta a reform részletes

elveit. Az új gazdasági mechanizmust 1968. január 1-jén vezették be (Honvári, 2005). A reform négy területen hozott lényeges változást:

- a központi tervezés szerepének csökkentése és a vállalati önállóság növelése terén. Éves és ötéves nemzetgazdasági tervek továbbra is készültek, de ezeket nem bontották le vállalati szintre, azaz nem írták elő a vállalatoknak, hogy mit és mennyit termeljenek. Központi utasítások helyett különböző közvetett eszközökkel, ún. szabályozókkal és ösztönzőkkel (adók, hitelek, vissza nem térítendő támogatások stb.) igyekeztek befolyásolni a termelést. A vállalatok maguk dönthettek a profiljuknak és a keresletnek megfelelő termékek gyártásáról, valamint piaci igények kielégítését szolgáló beruházásairól és fejlesztéseikről (Romsics, 1999).
- Az árrendszer szabályozása terén lényeges változásra került sor. Az 1959. január 1-jén bevezetett termelői árrendszert liberalizálták. Ennek keretében a kötött hatósági árak kiterjedését korlátozták, már csak az alapvető stratégiai nyersanyagok (energiahordozók, fa, vegyi alapanyagok) maradtak rögzített árúak, de ez a nagyságrend Berend T. Iván becslése szerint nem terjedt túl a termékek 3%-án (Berend, 1988). A kötött árak alakítása mellett egyre több termék került be a szabadáras csoportba (ebből a mezőgazdaság mintegy 12%-kal részesedett). A harmadik ártípus a limitált ár lett, melyet csak a termék árának felső szintje határozhatott meg, attól lefelé el lehetett térni. Ide tartozott például az ipari termékek nagy része, a félkésztermékek, de a mezőgazdasági termékek 60%-a is. Az új árrendszer jobban tükrözte a társadalmi ráfordításokat és az értékviszonyokat, valamint a világpiaci ármozgásokat (Kaposi, 2004).
- A bér- és jövedelemszabályozás módosítása. A munkabérek vállalatok és szakmák szerinti központi meghatározását, amely addig általános volt, az új rendszerben átlagbér-szabályozás váltotta fel. Új elem volt, hogy a vállalatok a megtermelt nyereség 10%-ából ún. részesedési alapot hoztak létre. A cégeket három csoportba sorolták a nyereségrészesedés céljából, melynek során év végén keresetkiegészítést kaphattak a dolgozók.

Az 1968-ban kidolgozott szabályozás szerint a legjobban teljesítő vállalatok vezetői (1. csoport) az éves jövedelmük 80%-át kaphatták meg nyerségrészesedés formájában, a középvezetők és a 2. csoport tagjai 50, míg a leggyengébben dolgozók 15%-ot kaphattak (Brus, 1986). Az egyes vállalatok elvileg szabadon differenciálhattak dolgozók bérei között, aki jobban teljesített több bért kaphatott (Szávai, 2009).

- A gazdasági reformok érintették a magántevékenységet is, amely a lakosság jobb ellátását és az állami szektorban megnyilvánuló hiány kiküszöbölését szolgálta. Hivatalosan elismerték, hogy a magántevékenység elősegíti a gazdaság jobb működését (Berend, 1988). A korábbi 35–40 000-es magánvállalkozói létszám 1971/72-re mintegy megháromszorozódott, a magántevékenységet folytatók száma elérte a 120 000-et (Kaposi, 2002).

A reformintézkedések a mezőgazdaságban is alapvető változásokat hoztak. 1964 és 1967 között az agrárágazatban fokozatosan könnyítették az üzemek, szövetkezetek és állami gazdaságok helyzetét. A központi tervezés lebontása egyet jelentett az üzemi önállóság növelésével. 1964-ben felszámolták a gépállomásokat és lehetővé tették a termelősövetkezetek számára, hogy gépeket vásároljanak (Gunst, 2006). Az 1967. évi IV. ún. földmegváltási törvény megszüntette a nem mezőgazdasági foglalkozású tsz-tagok, valamint az örökösiek földtulajdonát. Így a föld osztatlan közös tulajdonba került (Romány, 2005). Engedélyezték a téeszek melletti falusi ipari melléküzemek kialakítását, ami általában vagy ipari termelő üzem volt, vagy pedig valamilyen szolgáltató jellegű vállalkozás. Az ilyen kisüzemek olyan ágazatokra vagy szolgáltatási szférára szakosodtak, amelyre a nagyüzemi ipar nem volt képes, vagy pedig csak jelentős veszteséggel tudta volna a tevékenységet ellátni. Az agrárágazat eredményességét javította, hogy 1966–1968 között 17%-os felvásárlási áremelés következett be (Kaposi, 2002).

A gazdasági mechanizmus reformja jótékonyan befolyásolta a gazdaság működését (Cseszka, 2008). A mezőgazdaság egyenrangú ágazatává vált a nemzetgazdaságnak és szerepe a külkereskedelemben is megmutatkozott. Az agrárágazat dinamikus fejlődésében megha-

tározó szerepet játszott az iparszerű termelési módszerek elterjedése (lásd a Bábolnai Állami Gazdaság és a nádudvari Vörös Csillag TSZ által megvásárolt zárt rendszerű növénytermesztés amerikai technológiáját, melyet hazai viszonyokra alkalmaztak) (Romsics, 2017).

Emelkedtek az életszínvonalra fordított összegek, és a házgyári licenzek megvásárlása következtében gyarapodott a lakások száma is. Ugyanakkor a tervgazdaságot jellemző hiányosságok továbbra is fennmaradtak: a hiánygazdaság, a puha költségvetési korlát és a jövedelmezőség elhanyagolása. A gazdasági mechanizmus reformja lett volna hivatott az ellentmondások kiküszöbölésére, a magyar gazdaság visszaállítására a világpiacba (Gunst, 2006).

A KGST-országokon belül Magyarországon került sor a legradikálisabb reformintézkedések bevezetésére. A reformfolyamatot azonban – részben a brezsnyevi pártvezetés merevsége, részben pedig az MSZMP-n belül időközben megerősödött szélsőbaloldali ellenzék ellenállása miatt – 1972 novemberében leállították.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az 1968. január 1-jén bevezetett új gazdasági mechanizmus célja a sztálinista parancsgazdaság bürokratikus irányítási és tervezési rendszerének átalakítása volt. A reformintézkedések a tervgazdálkodás keretein belül a piaci mechanizmus szerepének megerősítésére irányultak. A vállalatok központi utasítások helyett közvetett eszközökkel és ösztönzőkkel (adók, hitelek és vissza nem térítendő támogatások) igyekeztek befolyásolni a termelést. A bér- és jövedelemszabályozás átalakításával a vállalati szektor nyereségérdekeltsége vált az egyik legfontosabb szabályozó elvvé.

Az árrendszer középpontjában a termelői árak liberalizációja állt. Jóllehet az újonnan bevezetett, vegyes árrendszer jobban tükrözte a társadalmi ráfordításokat és értékviszonyokat, az alapvető fontosságú nyersanyagok (energiahordozók, fa és vegyi alapanyagok) továbbra is rögzített áron kerültek forgalomba.

Az új gazdasági mechanizmus pozitív hatást gyakorolt a mezőgazdasági termelésre. Az agrártermelés fellendülését elősegítette

a kötelező gépállomások eltörlése mellett a háztáji gazdaságok tevékenységének lehetővé tétele és a mezőgazdasági termékek felvásárlási árának növelése. A gazdasági reformintézkedések a magán-tevékenységet is érintették, amely a lakosság jobb ellátását és a tervgazdálkodás működése során keletkezett hiány kiküszöbölését szolgálta. Alapvető fordulatra került sor a jövedelempolitikában: az 1966 és 1970 közötti időszakban az egy főre jutó reáljövedelem évente 6,5%-kal növekedett.

Ugyanakkor a gazdaságirányítás és -tervezés terén bevezetett reformok nem érintették a politikai intézményrendszer átalakítását. Változatlanul fennmaradt az egypártrendszerre épülő szervezeti struktúra, amely rögzítette az állampárt, az MSZMP politikai, gazdasági és kulturális életben betöltött vezető szerepét. 1968. augusztus 20-án a „prágai tavasz” vérbe fojtása, az MSZMP-n és az SZKP-n belül az ortodox kommunista irányvonal megerősödése azonban megpecsételte a magyar reformfolyamatot. Az 1970-es években a gazdaságirányítás átalakítására irányuló reformtörekvések helyett újból a központosítás gyakorlata és a marxista-leninista ideológia korlátlan érvényesítése vált a nemzetgazdaságban a legfontosabb szabályozó elvvé.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aldcroft, Derek Howard – Morewood Steven (1995). A new start under socialism in the 1950s and 1960s. In: Aldcroft Derek Howard – Morewood Steven (ed.), *Economic Change in Eastern Europe since 1918* (pp. 105–128). Aldershot, Hants, England: Edward Elgar Publisher.
- Berend T. Iván (1988): *A magyar gazdasági reform útja* (pp. 177–213; pp. 264–306). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Berend T. Iván (1999). *Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944–1990. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990* (pp. 127–189). Budapest: Vince Kiadó.
- Brus, Włodzimierz (1986). 1966 to 1975: Normalization and Conflict. In: Kaser, M. C. (eds.): *The Economic History of Eastern Europe 1919–*

1975. Vol. III. Institutional change within a planned economy (pp. 139–250). Oxford: Oxford University Press.
- Cseszka Éva (2008). Lefagyott rendszer, a mechanizmus befejeződött. Magyar gazdaságtörténet 1968–1978 között. In: Schlett András (szerk.), *Alap és felépítmény. Gazdaságpolitika a Kádár-rendszerben. Heller Farkas Füzetek. Közgazdaság- és Társadalomtudományi Folyóirat.* (6), 91–108.
- Gunst Péter (2006). *Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989)* (pp. 146–172). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Honvári János (2005). *Magyarország gazdaságtörténete Trianontól a rendszerváltásig* (pp. 713–740). Budapest: Aula Kiadó.
- Kaposi Zoltán (2004). *A 20. század gazdaságtörténete* (pp. 293–302). Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Kaposi Zoltán (2002). *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000* (pp. 374–388). Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Lendvai Edina (2009). A szocialista korszak gazdasági élete 1945–1990. Mezőgazdaság. A koalíciós időszak (1945–1949). In: Gulyás László (szerk.), *A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig* (pp. 167–173). Szeged: JATE Press Kiadó.
- Pető Iván – Szakács Sándor (1985). *A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945–1985. I. Az újjáépítés a tervutasításos irányítás időszakában* (pp. 320–707). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Romány Pál (2005). Földbirtok-politika és földtulajdon Magyarországon. *Magyar Tudomány*, (1), 94–98.
- Romsics Ignác (1999). *Magyarország története a XX. században* (pp. 423–454). Budapest: Osiris Kiadó.
- Romsics Ignác (2017). *Magyarország története* (pp. 423–479). Budapest: Kossuth Kiadó.
- Szakács Sándor (1999). *Gazdaságtörténet II* (pp. 319–323). Budapest: BKE-SZÁMALK.
- Szávai Ferenc (2009). A szocialista korszak gazdasági élete 1945–1990. In: Gulyás László (szerk.), *A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig* (pp. 147–161). Szeged: JATE Press Kiadó.

NEMZETKÖZI MENEDZSMENT A GLOBALIZÁCIÓ LEGÚJABB TRENDJEINEK TÜKRÉBEN

Poór József

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

e-mail: poorj@uj.sk

Szeiner Zsuzsanna

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

e-mail: szeinerzs@uj.sk

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban elemezzük a globalizáció értelmezést, továbbá bemutatjuk annak előnyeit és hátrányait. Kitérünk az FDI legfontosabb globális, regionális és magyarországi trendjeire, valamint a nemzetközi szervezeteknek a globalizációval összefüggő hatásaira és befolyásaira. Ezen kívül utalunk a deglobalizáció jellegzetes megjelenési formáira, áttekintjük a nemzetközi menedzsment értelmezésével és tartalmával összefüggő kérdéseket. Elemezzük a nemzetközi menedzsment oktatása és az X-culture nemzetközi esetmegoldó program során szerzett közel kétévtizedes tapasztalatainkat.

ABSTRACT

In our study, we analyze the interpretation of globalization and present its advantages and disadvantages. It will be outlined the most important global, regional and Hungarian trends in FDI, as well as the effects and influences of international organizations related to globalization. In addition, it will refered to the characteristic forms of deglobalization, and reviewed issues related to the interpretation and content of international management. It will be analyzed our nearly two decades of experience gained during international management education and the X-culture international case-solving program.

BEVEZETÉS

A külföldi működőtőke befektetések (FDI, foreign direct investment) a 20. század második felében eleinte a fejlett régiókban voltak jelentősek, majd az ezredfordulóhoz közeledve egyre fontosabbak lettek a fejlődő országokban is. A kutatások nagy része az FDI-t a gazdasági növekedés és technológiai fejlődés kulcsfontosságú meghatározójának tekinti, mivel a gazdasági fejlődés lényege a „legjobb gyakorlat” gyors és hatékony átadása és átvétele.

Tanulmányunkban tárgyaljuk azon szerzők megállapításait, amelyek felhívják a figyelmet arra, hogy a globalizáció és az ahhoz kapcsolódó FDI befektetések nem mindenki – értsd vállalatok, kormányok, egyének – számára hozzák el a boldogabb jövőt.

Nemzetközi oktatási tapasztalatainkat (X-culture, GCSC projekt és esetmegoldó programok) azért ismertetjük a tanulmányunkban, mivel meggyőződésünk, hogy hatékony és eredményes együttműködés nélkül a globalizált világunkban nincs sikeres nemzetközi üzleti vállalkozás. A jelzett oktatási programok nemzetközi kommunikációs térben segítik az előbb említett cél elérését.

A GLOBALIZÁCIÓ FOGALMA

A különböző vállalkozások kilépése külföldi piacokra nem újkeletű jelenség a világon. Egyes szerzők az említett folyamat kezdetét már a Római Birodalom idejére teszik (Pitts et al., 2015). Más szerzők az Újvilág felfedezésével (Ormos, 2016), a gyarmatosítással és annak következtében megalakuló első igazi multinacionális cég, a Brit Kelet-indiai Társaság (English East India Company) 1600-as létrehozásával hozzák összefüggésbe (Stern, 2016). A jelzett trendek hatására megteremtődött a rendszeres kapcsolat Nyugat-Európa és Kelet-Ázsia között (Erikson – Peter, 2006).

A világméretű gyarmatosítás, közlekedés vasút általi bővülése, a migráció, a munkaerőpiacok nemzetköziesedése és az erősödő nemzetközi kereskedelem a 20. század elejére globalizációs tendenciák megjelenését eredményezte (Guillaume, Daudin et al., 2010).

Az említett globalizációs tendencia elhalványult és összeomlott az I. világháború katasztrófájában, amit a háború utáni protekcionizmus, a nagy gazdasági világválság és a második világháború követett (Robertson – Scholte et al., 2006).

Az üzleti világ nemzetköziesedésével és globalizációjával foglalkozó publikációk a II. világháború utáni időszakot tekintik a mai globalizáció kezdetének. Az 1940-es évek közepén az Amerikai Egyesült Államok erőfeszítéseket tett a nemzetközi kereskedelem és befektetések tárgyalásos alapszabályok alapján történő újjáélesztésére. Ezt követően drámaian megváltozott a nemzetközi üzleti tevékenység jellege és formája. Az amerikai dollár vezető valutává vált, és az USA új meghatározó pozíciója folytán az amerikai nagyvállalatok vezető pozíciókat szereztek a világ különböző iparágaiban (Geoffrey, 2004). Ekkor kezdődött az a tendencia, hogy a nemzetközivé vált cégek – kezdetben főleg amerikaiak és britek, később a japánok és a nyugat-európaiak, valamint napjainkban a feltörekvő országok (pl. ázsiai) vállalatai – közvetlen tőkebefektetéseket hajtottak vagy hajtanak végre a világ különböző országaiban. Kialakult egy szoros összefonódás, amelyben valósággá és gyorsan megvalósíthatóvá válik Karinthy Frigyes 1929-ben, a Láncszemek című írásában megfogalmazott „hatlépéses kicsi világ” gondolata, amit a hálóelmélet napjainkra igazolt is (Dávid, 2011; Barabási, 2022).

A szakirodalomban sokféle definíciót és véleményt olvashatunk a globalizációval kapcsolatban. A legáltalánosabb értelmezés szerint a gazdasági globalizáció az egyes országok gazdaságainak és piacainak valamilyen mértékű integrációját jelenti, és azt, hogy a gazdasági tevékenységek kiterjedtsége globálissá, az összes kontinens minden országára kiterjedővé válnak. Ebben a folyamatban a multinacionális cégek kihasználják a termelésükhöz szükséges erőforrások (pl. föld, munkaerő) és országok közötti árszint különbségeiből fakadó arbitrázs lehetőségeket. A globalizáció fogalma kifejezi az államok világszerte növekvő gazdasági együttműködéseit is. A jelenség mérésére a határokon túlnyúló tranzakciók volumenét és értékét használjuk (pl. áru és szolgáltatás, export és import, FDI országok között, külföldről származó árbevétel a vállalati kimutatásokban) (Blahó et al., 2021).

Az 1. táblázatban a Youmatter (2000) publikációja alapján a globalizáció különböző megjelenési formáit láthatjuk.

1. táblázat: A globalizáció tipikus megjelenési területei

Gazdasági globalizáció	a kereskedelmi rendszerek fejlesztése transznacionális szereplőkön belül, például vállalatokon vagy nem kormányzati szervezeteken belül
Pénzügyi globalizáció	összefüggésbe hozható egy globális pénzügyi rendszer felemelkedésével a nemzetközi pénzügyi tőzsdék és a monetáris tőzsdék között. A tőzsdék például remek példái a pénzügyileg összekapcsolt globális világnak, hiszen, ha az egyik ország részvénytőzsdéje hanyatlik, az negatív hatással van a többi piacra, valamint a gazdaság egészére
Kulturális globalizáció	a kultúrák áthatolása, aminek következtében a nemzetek átveszik más nemzetek elveit, hiedelmeit és viseletét, elveszítve egyedi kultúrájukat egy egyedi, globalizált szuprakultúra számára
Politikai globalizáció	a nemzetközi szervezetek, például az ENSZ vagy a WHO fejlődése és növekvő befolyása azt jelenti, hogy a kormányzati intézkedések nemzetközi szinten zajlanak. Vannak más szervezetek is, amelyek globális szinten működnek, például nem kormányzati szervezetek, mint például a Vöröskereszt, a Vörös Félhold és az Orvosok Határok Nélkül
Szociológiai globalizáció	az információk szinte valós időben mozognak, az események és azok következményeinek összefüggéseivel és egymásra utaltságával együtt. Az emberek is folyamatosan mozognak, keverednek és integrálnak különböző társadalmakat

Technológiai globalizáció	az a jelenség, amely során emberek milliói kapcsolódnak egymáshoz a digitális világ erejének köszönhetően olyan platformokon, mint például a Facebook, az Instagram, a Skype vagy a Youtube
Földrajzi globalizáció	a világ különböző régióinak új szervezete és hierarchiája, amely folyamatosan változik. Ráadásul az ilyen egyszerű és megfizethető közlekedés és repülés révén – néhány vízumigényes országtól eltekintve – korlátok nélkül lehet beutazni a világot
Ökológiai globalizáció	megmagyarázza azt az elképzelést, hogy a Föld bolygót egyetlen globális egységnek tekintjük – ez a közös jószág, amelyet minden társadalomnak meg kell védenie, mivel az időjárás mindenkit érint, és mindannyiunkat ugyanaz a légkör védi. Ezzel kapcsolatban gyakran mondják, hogy a legszegényebb országok, amelyek a legkevésbé szennyeznek, szenvednek leginkább az éghajlatváltozástól.

Forrás: Youmatter (2020). Globalization: Definition, Benefits, Effects, Examples – What is Globalization? <https://youmatter.world/en/definition/definitions-globalization-definition-benefits-effects-examples/> (Letöltve: 2022. december 20.)

GLOBALIZÁCIÓ HATÁSAI

A globalizáció hatásai széles körben vitatottak, a jelenség hullámmzó intenzitása, ugyanakkor növekedési trendje azt jelzi, hogy a pozitív hatások nagyobb számban vannak jelen. A fejlődő (developing) és a feltörekvő (emerging) országok körében különösen az FDI pozitív hatásai közé sorolják a fizetési mérleget javító hatást. A feltörekvő Törökországról publikáló szerzők (Aydogan, 2017; Deichmann, 2021) úgy látják, hogy a közvetlen külföldi befektetések (FDI) nagyon fontosak az ország számára, amelyek erősen függenek a nemzeti jö-

vedelem százalékában kifejezett külföldi tőkétől, valamint az FDI különösen fontos a nemzetgazdaság növekedése szempontjából. Az FDI-beáramlás kísérő jelensége az új termelési/szolgáltatási és menedzsment technológiák és módszerek megjelenése és elterjedése a fogadó országokban. A nyugati világ fejlett országaiban a külföldi cégek által foglalkoztatottak aránya 50-60 százalékot ér el, ettől kivétel a kisebb méretű országok, Írország (50%) és Új-Zéland (25%). Kelet-Európában, a három visegrádi országban, Szlovákia (30%), Magyarország (22%) és Csehország (16%) és a régió más országaiban pedig 6-8 százalék.

2. táblázat: A közvetlen tőkebefektetés nemzetgazdasági hatásai

Előnyök	Hátrányok
Fizetési mérleg javító hatás	Helyi verseny növelése
Új munkahelyek	Iparágak elsovadása
Technológia transzfer	Multinacionális cégek gazdasági
Új menedzsment módszerek	alkuerejének növekedése

Forrás: A szerzők saját szerkesztése

A globalizációnak természetesen nemcsak pozitív hatásai vannak. Daniels és szerzőtársai (2018) a következő három jellegzetes irányát emelik ki:

a globalizáció gyengítheti és fenyegetheti a nemzeti szuverenitást, amelyet különösen elősegít a határok abszolút átjárhatósága, a kulturális homogenitás és a nagy nemzetközi vállalatok globális gazdasági alkuereje,

a globalizáció jelentősen terheli a természeti környezetet, az óceánok elszennyeződését vagy a szegény és fejlődő országok környezetfüggő nyersanyagainak kizsákmányolását,

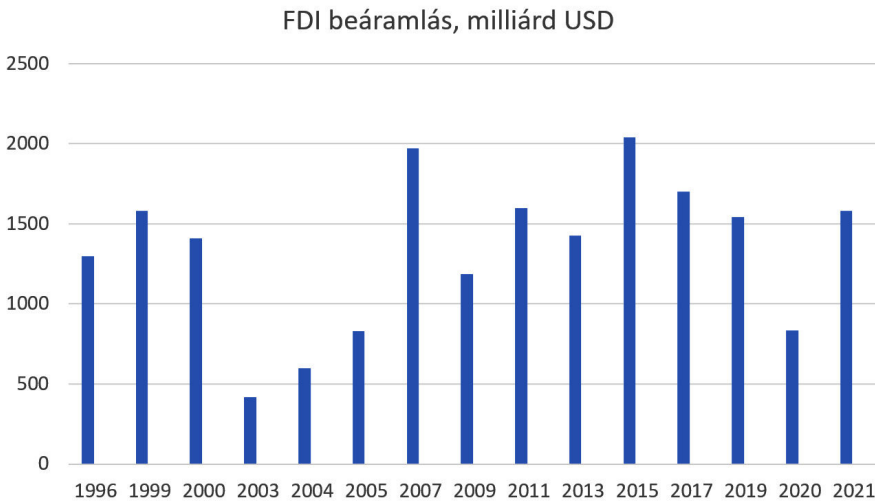
növeli a gazdasági egyenlőtlenségeket országok között és országokon belül is.

A globalizációt bírálók különösen azt vetik a globalisták szemére, hogy elfeledkeznek a kulturális különbségekről (Huntington, 2001), továbbá ez a társadalmi-gazdasági jelenség jelentősen megnövelte és

megnöveli a lakosság és az országok közötti gazdasági egyenlőtlenséget. Pogátsa (2022: 300) más külföldi szerzők érveléseire támaszkodva, úgy véli, hogy a globalizáció nem járult hozzá összességében az elszegényedés problémájának a megoldásához, leszámítva azt, hogy „a Kínai Népköztársaság polgárainak relatív pozíciója javult”.

FDI

1. ábra: Globális FDI tőkebeáramlás nagysága, milliárd USD (1996–2021)

Forrás: OECD, 2022

Az FDI fontos motorja a világgazdaságnak. Ahogy az 1. ábrán látható, jelentős növekedés volt a múlt század kilencvenes éveiben, amit az akkori ún. .COM válság és a New York-i ikertornyok elleni, 2001. szeptember 11-i terrortámadás visszavetett. Ezt követően újra nőtt a globális FDI értéke egészen 2007-ig. A 2008–2009-es globális válság újra visszavetette a nemzetközi közvetlen tőkebefektetések mértékét. A jelzett visszaesés után jelentős növekedés volt megfigyelhető 2015-

ig. A koronavírus (COVID-19) okozta járvány drámai visszaesést okozott a külföldi közvetlen tőkeberuházásokban (FDI). Ez 2020-ban 40 százalékos (859 milliárd dollár) zuhanást jelez 2019-hez képest. (Lásd: 1. ábra). 2021-ben a globális FDI értéke újra elérte a 2019-es szintet (WIR, 2020). E világméretű fejlemények természetesen kihattak és kihatnak a közép-kelet-európai térségre, így hazánkra is.

A NEMZETKÖZI SZERVEZETEK ÉS A GLOBALIZÁCIÓ

Ahogy korábban említettük, a második világháború után a világ vezető hatalmai, nevezetesen az USA és Nagy-Britannia felismerték, hogy egy olyan új világgazdasági rendszer kiépítésére van szükség, amely az országok kölcsönös gazdasági függésén keresztül nagymértékben hozzájárul a nemzetközi kapcsolatok fejlesztéséhez és a világbéke megőrzéséhez (Simai, 2000).

A két világháború és gazdasági válság tapasztalatai rávilágítottak arra, hogy az 1930-as években jellemző kereskedelmi diszkrimináció és protekcionizmus súlyosbította az államok közötti politikai rivalizálást és mélyítette a gazdasági válságot (Szávai, 2015). Rájöttek, hogy a kereskedelemben az egyenlő feltételek kialakítása elősegíti a mély gazdasági integrációt, amelyben a világ országai egyazon rendszer fontos elemeként illeszkednek egymáshoz (Halmai, 2020). A brit és amerikai diplomaták tárgyalásai nyomán 1944-ben, Bretton Woodsban találkozott egymással 44 ország képviselője. A tárgyaló felek a liberális nemzetközi kereskedelmi rendszer kiépítésében, valamint az ehhez és a háború utáni újjáépítéshez szükséges legfontosabb intézmények – a Nemzetközi Valutaalap (IMF), valamint a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (IBRD) – létrehozásáról állapodtak meg. A második világháború után a világ az együttműködések, szövetségek és az akadálymentes nemzetközi kereskedelem megteremtése felé fordult. A következő években számos integrációs megállapodás és nemzetközi szervezet jött létre. 1945-ben 51 ország megállapodása alapján megalakult az Egyesült Nemzetek Szervezete, amely 193 tagállamával mára a világ legerősebb kormányközi szervezete. Feladata többek között a nemzetközi béke és biztonság

feltételeinek a biztosítása (UN Information service, online). Fontos mérföldkőnek számít a leírt törekvések tekintetében az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) létrejötte. 1947-ben mint multilaterális szerződést készítették elő, amely a tervek szerint a Nemzetközi Kereskedelmi Szervezet (ITO) alatt működött volna. Azonban az ITO sohasem valósult meg, így a GATT vált a nemzetközi kereskedelmet illető viták rendezésének fórumává (Szeiner, 2022). Az idők folyamán fokozatosan nemzetközi szervezetté fejlődött, és 1995-ben Világkereskedelmi Szervezet (WTO) elnevezéssel kezdte el működését. Célja a liberális kereskedelmi rendszer feltételeinek a megteremtése, a tarifális és nem tarifális kereskedelmi akadályok fokozatos leépítése és megszüntetése.

Mára a nemzetközi együttműködések széles tárházának lehetünk tanúi szerte a világon. A világ legtöbb országa tagja több multilaterális megállapodásnak, nemzetközi szervezetnek vagy regionális integrációnak. Ezek a folyamatok a nemzetközi kereskedelemben résztvevő minden nemzet gazdasági és társadalmi jólétére pozitív hatást gyakoroltak. Azok a nagyléptékű változások, amelyek az elmúlt évtizedekben az egész világ gazdaságát érintették, jelentős hatást gyakoroltak a gazdasági teljesítményre, és az egyes országok, régiók kölcsönös kapcsolatának intenzitására.

DEGLOBALIZÁCIÓ

A 2008-as pénzügyi világválság kirobbanása előtt már számos kutató jelezte, hogy a túlzott laposodás (Csath, 2001; Bogár, 2003), a „nem megfogható javak” a kívánatosnál nagyobb előtérbe kerülése és hajszolása súlyos válság kirobbanásához vezethet, ami be is következett. Korten (2009) szerint a részvényárfolyamokkal és ingatlanpapírokkal „bűvészkedő alkimisták” helyett a helyi piacgazdaságra alapozott világrend jövőképét megvalósítókat kellene támogatni.

Az elmúlt évek során számos „megroggyantó ütést” kapott a globalizáció előzőleg leírt folyamata (Project Syndicate, 2020). Gondolunk itt a teljesség igénye nélkül a Brexitre, a trumpizmusra, egyes országok (pl. Brazília, Lengyelország, Magyarország) politikusainak illiberális és túlzott nacionalista politikájára, a kínai–amerikai vám-

háborúra, a Krím-félsziget 2014-es orosz annexiója nyomán kialakult részleges embargóra, a 2020-ban bekövetkezett koronavírus-járványra vagy a napjainkban tartó orosz–ukrán háborúra (Balsa-Barreiro et al., 2020). Az említett jelenségek nyomán a hidegháború időszakára emlékeztető jelenségek következtek be. A világméretű együttműködésre való törekvések helyett tipikussá váltak az elzárkózások, a határok lezárásai vagy a korábbi problémamentes együttműködések megszakítása.

Arra is fontos vizont utalni, hogy a deglobalizáció jelenségével nemcsak az előzőleg jelzett események során szembesült a világ. Egyes kutatók szerint 1913-ban az akkori időszak legmagasabb szintű globalizációját érte el a világgazdaság, aminek a további fejlődését akadályozta meg az I. világháború. De hasonlóan vélekednek a kutatók az 1929–1933-as világválságról is (Geoffrey, 2004).

NEMZETKÖZI MENEDZSMENT FOGALMA ÉS ÉRTELMEZÉSE

A nemzetközi menedzsment definíciójára számos megfogalmazás terjedt el a szakirodalomban. Az egyik markáns irányzat szerint a nemzetközi menedzsment, mint önálló tudomány alapvető feladata, hogy rávilágítson arra, hogy milyen módon válnak és válhatnak vállalatok nemzetközivé és hogyan tudnak a több országot magába foglaló ún. nemzetközi környezetben sikeresen helytállni (Beamish, et al, 2000).

A másik irányzat szerint a nemzetközi menedzsment magában foglal minden olyan üzleti és közszolgálati tevékenységet, amelyet legalább kettő vagy annál több országban végeznek az üzletmenet sikeres lebonyolítása érdekében. Az állami vagy kormányzati szervezetek esetében és a nemzetközi szervezeteknél is hasonló okok motíválhatják, hasonló megoldásokat eredményezve a nemzetközi környezetben végzett tevékenységeknél (Daniels et al., 2018).

Véleményünk szerint a nemzetközi menedzsment magába foglalja azon funkciókat és eszközöket, amelyek a több országra kiterjedő tevékenységeknek köszönhetően a vállalatok és intézmények hatékony működését célozzák, a különböző befolyásoló tényezők és célok figyelembevételével.

NEMZETKÖZI PROGRAMOK A NEMZETKÖZI MENEDZSMENT OKTATÁSA KERETÉBEN

Napjainkban megfigyelhető tendencia a menedzsment oktatásban a nemzetközi hallgatói együttműködési programok, az oktatási célú mobilitási programok, és általában véve az oktatás, a kutatás és a tantervek nemzetközivé tétele (Vargas-Hernández 2014). Ahogy a munkaerőpiac egyre nagyobb mértékben ki van téve a globális kihívásoknak, egyrészt a multilateralizmus és nemzetköziesedés folyamányaként, másrészt a technológiai fejlődésnek köszönhetően, a felsőoktatási intézményekkel szembeni elvárások is jelentős átalakuláson mennek keresztül (Datar et al., 2010). A jövő munkaerőpiacán való sikeres érvényesüléshez a funkcionális tudás mellett számos *soft* kompetenciával is rendelkezni kell, mint például az együttműködési, kommunikációs és digitális készségek, interkulturális kompetenciák stb. (van Laar et al., 2020). Ezeknek a készségeknek és kompetenciáknak az elsajátításában nyújtanak remek lehetőséget a nemzetközi hallgatói együttműködési projektek, amelyek közül kettőt részletesebben is bemutatunk.

X-culture

Az X-culture nemzetközi hallgatói esetmegoldó projektet az Észak Karolina-i Greensboro Egyetem egyetemi docense, Vas Taras indította el 2010-ben. Az X-Culture egy nagyszabású nemzetközi tapasztalati tanulási projekt, amelyben félévente hat kontinens 40 országának 100 egyeteméről érkezik több mint 3500 MBA (Master of Business Administration) és üzleti szakos hallgató. Ebben a programban részt vesznek 2011 óta a Selye János Egyetem Gazdaságtudományi és Informatikai Karának hallgatói is. Eddig több mint 100 hallgatónk szerzett X-culture bizonyítványt (certificate). A program keretein belül a résztvevő menedzsment szakos egyetemi hallgatók nemzetközi csapatokban dolgoznak együtt hat hétig. A nemzetközi teamek az X-culture program vállalati partnerei által megadott valós nemzetközi menedzsment problémákra dolgoznak ki üzleti megoldást. A közös munka során megismernek más országokat és kultúrákat, meg-

tanulják, hogyan lehet online eszközök segítségével együttműködni és nemzetközi, tehát kulturálisan sokszínű és összetett csapatokban dolgozni. A csapatok által kidolgozott üzleti javaslatokat ezután több tagú szakértő zsűri értékeli, és a legjobb csapatok meghívást kapnak az évente megrendezett X-culture szimpóziumra (Taras et al., 2020). A program lezárását követően minden résztvevő oklevelet kap a program sikeres teljesítésének igazolására (Poór et al., 2018).

GCSC

A Global Case Study Challenge elnevezésű nemzetközi esetmegoldó programot 2018-ban osztrák oktatói team indította alap- és mester-szakos egyetemi hallgatók, valamint doktorandusz hallgatók részére (FHW, 2020). Az X-culture programhoz hasonlóan fő célja a gyakorlati problémamegoldó készségfejlesztés, különböző kultúrák és gondolkodásmód megismerése, a résztvevők elemzési készségeinek fejlesztése, valamint interkulturális kompetenciák és együttműködési készség fejlesztése. A résztvevők globális virtuális csapatokba szerveződnek, majd 8 héten át különféle feladatokat oldanak meg online eszközök segítségével együttműködve. A feladatok tematikája évről évre változik. A nemzetközi üzleti kihívásokon való munka során a hallgatók nem csak az esettanulmányok különböző tematikus területein szereznek ismereteket, hanem azt is megtapasztalhatják, hogyan dolgozhatnak együtt különböző kultúrájú, időzónák, tanulmányi programok és mindezek virtuális kontextusában élő emberekkel. A csapatok munkáját a program lezárását követően a résztvevő oktatók virtuális konferencia keretében közösen értékelik és rangsorolják.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunk végén érdemes arról szólni, hogy milyen irányt vesz a jövőben a globalizáció. Milyen hatásai lehetnek a különböző forgatókönyveknek? Friedman (2005) magyarul is megjelent könyvében leírt globális laposodás (world is flat), amely – folyamatos jelentős népességbővülést és a természeti erőforrások nagymérvű kihatás-

nálását jelentené – valószínűleg nem tér vissza. António Guterres (2020) az ENSZ főtitkára úgy véli, hogy „a globalizáció és a technológiai változások valóban óriási bevétel- és jólétnövekedést eredményeztek. Több mint egymilliárd ember jött ki a mélyszegénységből. De a kereskedelem bővülése és a technológiai fejlődés is hozzájárult a jövedelemelosztás példátlan elmozdulásához”. Egy nemrégiben megjelent munkájában Carlo Masala (2023) úgy véli, „...illúzió, hogy a globalizáció automatikusan a demokrácia terjedéséhez vezetne”.

A 2008-as pénzügyi világválság előtt vagy annak nyomán számos szerző (Csath, 2001; Bogár, 2003; Korten, 2009, AlGore, 2013) vélekedett úgy, hogy a túlzott „laposodás” hiba volt a világ fejlődésében. Új megoldások (pl. erősebb pénzügyi kontroll vagy helyi iparok jobb segítése) fogalmazódnak meg, amelyek hozzájárultak az elmúlt évtizedben megvalósult globális, regionális és helyi gazdasági fejlődéshez. A nemzeti nacionalizmusok és nagyobb kultúrák közötti ellentétek növekedés (Huntington, 2001), valamint a kiújuló környezeti problémák (Lévai & Márkus, 2005) miatt már a COVID-19 világjárvány előtt is felrémlt a világ országai bezárkózásának a réme. Az, hogy az említett, váratlanul bekövetkezett egész világra kiterjedő 2020-as lezárás és bezárkózás nem a pillanat műve volt, feltehetőleg valami megalapozta a jelzett helyzet bekövetkeztét (Csaba, 2018). Időközben új kihívások (emerging drivers) jelentek meg. Gondolunk a COVID-19 járvány és az orosz–ukrán háborús konfliktus következtében kibontakozó anyag-, élelmiszer- és energiaválság, valamint munkaerőhiány miatti világméretű inflációs nyomásra. De az egyre gyorsuló robotizáció és a mesterséges intelligencia fejlődése is új lehetőségeket és kihívásokat jelent (Roose, 2021). Ahhoz, hogy egész világunk eredményesen és hatékonyan tudjon működni, Christian (2018: 313) szerint nem szabad azt elfelejteni, „hogy a Földet használatra kaptuk, nem azért, hogy feléljük, még kevésbé azért, hogy elpazaroljuk”.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Gore, A. (2013): *The Future: Six Drivers of Global Change*. New York, Random House.
- Aydogan, E. Tomris (2017): Foreign Direct Investment in Turkey: A Comparison with the Central and Eastern European Countries. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 626, 89–101.
- Balsa-Barreiro, J., Vié, A., Morales, A. J. & Cebrián, M. (2020): Deglobalization in a hyper-connected world. *Palgrave Communications*, 6(28), 1-4. <https://doi.org/10.1057/s41599-0200403-x>.
- Barabási, A. L. (2022): *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Budapest, Opens Books Kiadó.
- Beamish, P. W., Morrison, A. & Rosenzweig, P. (2000): *International Management Text and Cases*. Irwin McGraw-Hill.
- Blahó A., Czakó E. & Poór J. (2021): *Nemzetközi menedzsment*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bogár L. (2003): *Magyarország és a globalizáció*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Csaba L. (2018): *Válság-gazdaság-világ. Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez /1988-2018/*. Budapest, Éghajlat Kiadó.
- Csath M. (2001): *Kiút a globalizációs zsákutcából*. Budapest, Kariosz.
- Daniels, J. D., & Radebaugh, L. H. & Sullivan, D. P. (2018): *International Business Environments and Operations*. Pearson, New York.
- Datar, S. M., Garvin, D. A. & Cullen, P. (2010): *Rethinking the MBA: Business Education at a Crossroads*. Harvard Business Press, Boston.
- Daudin, G., Morys, M., O'Rourke, K. H. (2010): *Globalization, 1870–1914. The Cambridge Economic History of Modern Europe*. Cambridge University Press (CUP), pp.5-29, [ff10.1017/cbo9780511794841.003ff](https://doi.org/10.1017/cbo9780511794841.003ff).
- Dávid I. (2011): *Hálózatelmélet: Karinthytól Barabási Albert-Lászlóig*. Elérhető online: <http://szamitastechnika.network.hu/blog/szamitastechnika-klub-hirei/halozatelméletkarinthytol-barabasi-albert-laszloig> (Letöltve: 2022. május 21.)

- Deichmann, I. J. (2021): Foreign Direct Investment in Turkey: Enhancing its Impact on Economic Development. *Ekonomi-tek*, 10(2), 69–87.
- Erikson, E. & Bearman, P. (2006): Malfeasance and the Foundations for Global Trade: The Structure of English Trade in the East Indies, 1601–1833. *American Journal of Sociology*, 112(1), 195–230.
- FHW (2020): The Global Case Study Challenge – a virtual highlight. Wien, Fachhochschule Wien-WKÖ. <https://www.fh-wien.ac.at/en/news/the-global-case-study-challenge-a-virtual-highlight/> (Letöltve: 2022. január 08.)
- Friedman, T. L. (2005): *És mégis lapos a föld*. Budapest: HVG Könyvek.
- Gutierrez, A. (2020): Secretary-General’s Nelson Mandela Lecture: “Tackling the Inequality Pandemic: A New Social Contract for a New Era” Elérhető online: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-07-18/secretary-generals-nelson-mandela-lecture-%E2%80%9Ctackling-the-inequality-pandemic-new-social-contract-for-new-era%E2%80%9D-delivered> (Letöltve: 2023. április 28.)
- Halmi P. (2020): *Európai gazdasági integráció*. Budapest, Dialóg Campus.
- Hutington, P. S. (2001): *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Budapest: Európa Kiadó.
- Korten, C. D. (2009): *Gyilkos vagy humánus gazdaság*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Lévai I.G. & Márkus Gy. (2005): *A globalizáció, regionalizáció és modernizáció új értelmezési kísérletei*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Masala, C. (2022): *Weltunordnung: Die globalen Krisen und die Illusionen des Westens*. München, C.H. Beck Verlag.
- Ormos, M. (2016): *A föld felfedezése és meghódítása*. Budapest, Kosuth Könyvkiadó.
- Pitts, M. & Versluys, J. M. (2015): Globalisation and the Roman world: perspectives and opportunities. pp. 3-31. In: Pitt, M. & Versluys, J.M. (eds.) *Globalisation and the Roman World*. World history, connectivity and material culture. New York, Cambridge University Press.

- Pogátsa, Z. (2022): A globális elit. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Poór, J., Varga, E., Szira, Z., Kollár, C., & Taras, V. (2018): Central and Eastern European Experience of the X-Culture Project in Teaching International Management and Cross-Cultural Communication. *Journal of Intercultural Management*, 10(1), 5-41.
- Project Syndicate (2020): A deglobalizáció folyamatának kezelése. Világgazdaság online: <https://www.vg.hu/velemeney/2020/05/a-deglobalizacio-folyamatanak-kezelese-2> (Letöltve: 2022. május 21.)
- Robertson, R. & Scholte, A. J. (eds) (2006): *Encyclopedia of Globalization*. New York, Routledge.
- Roose, K. (2021): Jövőbiztos – Kilenc szabály az ember számára az automatizálás korában. Budapest, Pallas Kiadó.
- Simai, M. (2000): A globalizáció főbb tendenciái és kérdőjelei a XX. század végén. In Csáky, Gy. *Globalizáció – átalakulás – vállalkozási környezet (Tudományos közlemények)*. Budapest, Általános Vállalkozási Főiskola.
- Szávai, F. (2015): Gazdasági paradigmák a 20. század első felében *Act Sci Soc* (45) 207–220.
- Szeiner, Zs. (2022): *Nemzetközi kereskedelem*. Komárom, Selye János Egyetem, Gazdaságtudományi és Informatikai Kar.
- Taras, V., Baak, D., Caprar, D., Dowd, D., Froese, F., Jimenezf, A., & Magnussong, P. (2019): Diverse effects of diversity: Disaggregating effects of diversity in global virtual teams. *Journal of International Management*. 25(4) 100689. <https://doi.org/10.1016/j.intman.2019.100689>
- UN Information service (n.d): Általános információ az ENSZ-ről. [online] [cit. 2021. 07. 07.] Elérhető az interneten: <https://unis.unvienna.org/unis/hu/topics/un-general.htm>
- Laar, E. van, Deursen, A. J. A. M. van, Dijk, J. A. G. M. van, & Haan, J. de (2020): Determinants of 21st-Century Skills and 21st-Century Digital Skills for Workers: A Systematic Literature Review. *SAGE Open*, 10(1): <https://doi.org/10.1177/2158244019900176>
- Vargas-Hernández, J. G. (2014) Networking International Student Collaboration and Experiential Exercise Projects. In Baporikar, N.

- Handbook of Research on Higher Education in the MENA Region: Policy and Practice. DOI: 10.4018/978-1-4666-6198-1.ch010
- WIR (2020): World Investment Report, 2020. UNCTAD, New York. Elérhető online: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2020_en.pdf (Letöltve: 2021. január 2.)
- Youmatter (2020): Globalization: Definition, Benefits, Effects, Examples – What is Globalization? <https://youmatter.world/en/definition/definitions-globalization-definition-benefits-effects-examples/> (Letöltve: 2022. december 20.)

CSALÁDPOLITIKAI ÖSZTÖNZŐK A V4 ORSZÁGOKBAN A PANDÉMIA ALATT

Sági Judit

Budapesti Gazdasági Egyetem Pénzügyi és Számviteli Kar

sagi.judit@uni-bge.hu

ABSZTRAKT

A tanulmány a családpolitika ösztönző rendszerét vizsgálja mind hazai, mind pedig nemzetközi szinten. A kutatás fókusza, hogy az elmúlt 10-12 évben hogyan változtak a gyermekvállalást ösztönző indikátorok, illetőleg az országok családtámogatási rendszereinek struktúráiban fellelhetőek-e hasonlóságok. Bemutatásra kerülnek a későbbi vizsgálatba bevonni kívánt indikátorok, melyek között országonkénti bontásban szerepel például az egyedülálló és a kétgyermekes szülők adóék különbsége, a szülési szabadságok hossza, a többletgyermek vállalásával elért többlettámogatás mértéke. A tanulmány következtetése, hogy a visegrádi országok napjainkban egy homogén csoportba tartoznak családpolitikai struktúrájuk alapján.

Kulcsszavak: családpolitika, adóék, Covid-19, V4 országok

ABSTRACT

The study examines the pro-birth policy elements both domestically and internationally. The aim of my research is to find out how the indicators encouraging childbearing have changed in the last 10-12 years, and whether there are similarities in the structures of the pro-birth policy regimes in the countries. Indicators of the childbearing incentives are presented, including the difference in the tax wedge of single-parent and two-parent families by country, the length of maternity leave, the amount of extra support for having an extra

child. The study concludes that the Visegrád countries now belong to a homogeneous group based on their family policy structure.

Keywords: pro-birth policy, tax wedge, Covid-19, V4 countries

BEVEZETÉS. A CSALÁDPOLITIKA CÉLJAI

Magát a családpolitika kifejezést nehéz definiálni. Az Európai Unióban sincs egy minden tagországra kiterjedő egységes családtámogatási konstrukció, stratégia. Ugyanígy a családjogi szabályozás sem egységes. Ez valószínűleg köszönhető a tagállamok különböző gazdasági helyzetének, demográfiai összetételének, szociális rendszerének és a munkaerő-piaci problémák különböző mértékének is. Bár az uniós irányelvek és az integrációs joganyagok közvetetten befolyásolják az európai családok helyzetét és életét, de a megfelelő családpolitika kidolgozása és családjog szabályozása a tagországokra hárul. (Infojegyzet, 2014)

A családpolitika céljait tekintve igen sokrétű. Mivel a gazdaság és a társadalom aspektusai térben és időben is folyamatos változásokon mennek keresztül, így a különböző intézkedések egyszeri bevezetése nem jelent garanciát a kitűzött célok elérésére, azokat folyamatosan nyomon követni, illetve modernizálni és tovább fejleszteni szükséges. A szakirodalomban a különböző szerzők hasonlóan gyűjtik csokorba a sikeres családpolitika ismérveit. Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 2011-ben a következők szerint foglalta össze a sikeres családtámogatási politikák jellemzőit:

- a munka és a családi élet összeegyeztetését támogató intézkedések bevezetése,
- a családok elszegényedésének megelőzése, valamint az ellene folytatott küzdelem,
- a bevezetett szakpolitikák egyetemes jellege és tartóssága,
- a család szerepére, elismerésére és a sikeres családi élet értékre való figyelemfelhívás,
- a nagycsaládok kivételes helyzetének figyelembevétele (Nagy – Pulay, 2021)

Thévenon a nemzetközi családpolitikai modelleket összehasonlító elemzésében a célok sokféleségére hívja fel a figyelmet, mely alapján a családtámogatási politikák alábbi 6 fő célját különbözteti meg (Thévenon, 2011):

- A jövedelem fenntartása és a szegénység csökkentése.
- A gyermekek gazdasági költségeinek közvetlen kompenzációja.
- A foglalkoztatás előre mozdítása.
- A nemek közötti egyenlőség javítása.
- A kisgyermekkorai fejlődés támogatása.
- A születésszámok emelésére való törekvés.

Mivel a különböző országok más és más gazdasági, valamint társadalmi jegyekkel rendelkeznek így a különböző célkitűzések közötti egyensúly tagállamonként eltérő lehet. A családpolitikai csomagok megalkotása során vannak országok, amelyek inkább a pénzübeli juttatásokra fektetnek nagyobb hangsúlyt, vannak, akik a természetbeni juttatásokat helyezik előtérbe és vannak, akik a munka és a család összehangolásában, valamint ezek kombinálása által kívánják elérni céljaikat.

A CSALÁDPOLITIKA ESZKÖZRENDSZERE, A CSALÁDTÁMOGATÁSOK FORMÁI

A családpolitikai fiskális ösztönző rendszerek egyes elemeit tekintve a hazai és a nemzetközi paletta is igen színes. Mint azt már a fejezet elején is említettem, a családok támogatására nincs egy egységesen kidolgozott stratégia, minden országban más és más a támogatási konstrukció. Ebben az alfejezetben bemutatásra kerülnek azon támogatási formák, melyek hozzájárulnak a már gyermekeket nevelő családok jólétének megőrzésében, növelésében. A támogatási formák az OECD módszertana szerint három fő kategóriába sorolhatók:

1. Adókedvezmények

Az adórendszeren keresztül intézett juttatások gyűjtőneve az adóengedmény, amely olyan ellátásokat foglal magában, melyek valamiféle adóteher csökkentést, kedvezményt, mentességet, támogatást vagy éppen jóváírást nyújtanak a gyermeket nevelő családoknak. (Farkas, 2017) Általánosságban ezen engedmények célja a gyermeknevelés költségeinek kompenzációja, illetve a közpolitikai oldalt tekintve az alábbiak:

- Vertikális elosztás növelése:
- Horizontális egyenlőség növelése:
- Munkavállalás ösztönzése:
- Társadalmi integráció fokozása: (Gyarmati, 2010)

Az adóban érvényesíthető kedvezmények fajtái a következők lehetnek: adómentesség, adókedvezmény, adó visszatérítés, illetőleg adójóváírás.

2. Pénzbeli ellátások

A pénzbeli ellátások kulcsfontosságú szerepet töltenek be a kisgyermeket nevelők mindennapjaiban. A nemzetközi szakirodalmak megannyi módon csoportosítják az e fajta ellátásokat. Vannak, melyeket alanyi jogon tudják igénybe venni a szülők és léteznek olyan támogatások, melyek biztosítási jogviszonyhoz kötöttek, de nemzetközi szinten ezek között is nagy különbségeket fedezhetünk fel. A fő csoportok a következők: családi pótlék, fizetett anyasági szabadság, valamint fizetett szülői szabadság.

3. Egyéb, nem pénzbeli juttatások

A családok által igénybe vehető szolgáltatások köre is igen tág lehet a különböző országok családtámogatási struktúrájától függően, azonban a következő alappillérek mindenhol megtalálhatóak: bölcsőde, óvoda, és napközi (Szikra, 2010).

CSALÁDTÁMOGATÁSOK A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN

Mindenekelőtt szükséges leszögezni, hogy Európa nem rendelkezik egységes családpolitikai stratégiával, így az országoként nagy különbségeket mutat (Sági – Lentner – Tatay, 2018). Az EU tagállamainak családpolitikáit befolyásolhatja az adott ország gazdasági helyzete, illetve annak kultúrája is. Mivel a visegrádi négyek gazdaságpolitikai céljaikban hasonlóan gondolkodnak, így feltételezhető, hogy a hasonló demográfiai helyzetkép alapján, családpolitikai intézkedéseiket tekintve is ugyanúgy gondolkodnak, így a következőkben bemutatásra kerülnek ezen országok családokat érintő intézkedései. Az adatokat az egyszerűbb összehasonlíthatóság érdekében a nemzeti valuták átváltása után euróban szerepeltetem.

Pénzbeli ellátások

1. Családi pótlék

A visegrádi négyek pénzbeli családtámogatásainak egyik legfontosabb eleme az univerzális, vagy jövedelemtesztelt családi pótlék rendszere, amely a gyermekes családok széles körének biztosít támogatást a gyermek felnevelésével járó terhek kompenzálása érdekében. (Temesváry, 2017)

A lengyelországi rendszerben a családi pótlék egy jövedelemtesztelt ellátás, amely elsősorban az alacsony, valamint a közepesen alacsony jövedelemszinttel rendelkezőkre koncentrálni nyújt támogatást. Az ellátás összege, mint azt az 1. táblázatban is láthatjuk, korcsoportonként különbözik. Az 5 éves kor alatti gyermekek után 22 euró, az 5 és 18 év közötti gyermekek után 29 euró és az idősebb 18-24 éves korú fiatalok után még magasabb, 32 euró összegű családi pótlékben részesülhet a család. (Temesváry, 2017)

A lengyel családpolitika fontos új eleme a szintén családi pótlék típusú ellátásnak tekinthető Család 500+ (Rodzina 500+) program, amely minden olyan gyermeket nevelő család számára elérhető, ahol legalább két, vagy több gyermek van, vagy ahol az egy gyermeket nevelő család az alacsony jövedelem szinttel rendelkező kategóriába

esik. Összegét tekintve a támogatás jelentősnek mondható, 115 euró értékű, melyet a gyermek 18. életévének betöltéséig folyósítanak. A program nyújtotta támogatással 2016-ban megközelítőleg 3,7 millió lengyel család élhetett. (Sowa, 2016)

1. táblázat: Családi pótlék összegek a V4 országokban 2021-ben

Ország	Jogosultsági feltétel	Alapösszeg gyerekenként (euróban/hó)
Magyarország	Alanyi jogon jár	1 gyerek: 38 euró
		2 gyerek: 41 euró
		3 vagy több gyerek: 49 euró
Csehország	Jövedelemtesztelt	6 év alatti gyermek: 20 euró
		6-15 év közötti: 24 euró
		15-26 év között: 27 euró
Szlovákia	Alanyi jogon jár	24,95 euró
Lengyelország	Jövedelemtesztelt	5 év alatt: 22 euró
		5-18 év között: 29 euró
		18-24 év között: 32 euró

Forrás: ÁSZ (2021, B, p. 29.)

Az intézkedés bevezetését – hasonlóan a magyarországi családpolitikai célokhoz – a lengyel kormány is demográfiai okokkal magyarázta, reményeik szerint ezzel az anyagi ösztönzővel hatékonyabban tudják támogatni a tervezett gyermekek megszületését. (Temesváry, 2017)

Következő országunk Csehország, ahol a családi pótlék szintén egy jövedelem szinttől függő támogatás, amely a gyermek 15 éves koráig jár a szülőknek. A lengyel rendszerhez hasonlóan Csehországban is a gyermek kora szerint változik az ellátás összege: 6 év alatt 20 euró, 6 és 15 éves kor között 24 euró, 15 és 26 év közötti fiatalok esetében pedig 27 euró jár gyermekenként. A pótléket a gyermek 18 éves koráig a szülőknek, majd ezt követően közvetlenül a fiatal felnőttnek folyósítják. (ÁSZ, 2021)

Szlovákiában a családi pótlék egy alanyi jogon járó egyösszegű, minden gyermekes család számára elérhető támogatási forma, amelynek értéke 24,95 euró. Alapesetben az ellátás a gyermek 16 éves koráig jár, mely egybe esik a szlovák iskolakötelezettség végével, azonban 25 éves korig meghosszabbítható, abban az esetben, ha a gyermek nappali tagozaton tanul tovább.

Hasonlóan a lengyel példához Szlovákia is nyújt egyszeri pénzbeli támogatást. A szlovák kormány legújabb döntése alapján, minden 18 év alatti gyermeket nevelő család egy egyszeri 200 eurós támogatásban részesül. A 2021-től folyósított ellátásra azon családi háztartások jogosultak, amelyek teljes bevétele nem éri el a 2000 eurót. (Temesváry, 2017)

Hazánkban a családi pótlék a szlovák mintához hasonlóan alanyi jogon jár, valamint emellett iskoláztatási feltételhez kötött, míg Csehország és Lengyelország jövedelemszinthez köti a támogatás kifizetését. Ahogyan azt a fenti táblázatban is láthatjuk a visegrádi országokkal való összevetés alapján, Magyarországon a legmagasabb a pótlék összege: majdnem kétszerese, mint a másik három országban megtalálható ugyanezen ellátás összegének.

2. Anyasági támogatás és a szülési szabadság alatti ellátások

A szülést közvetlen megelőző időszak és az azt követő hónapok igen csak meghatározóak minden édesanya életében, mely időszak alatt a különböző országok általában mindig nyújtanak valamilyen mértékű támogatást. A visegrádi országokra vonatkozóan az anyasági támogatást, valamint a szülési szabadságot és az az alatt járó ellátásokat vizsgálom. Az anyasági támogatások mértékét és jogosultsági feltételeit a 2. számú táblázatban láthatjuk.

A lengyel anyasági támogatást általában közvetlenül a gyermek megszületését követően egy összegben fizetik ki az anyáknak. 2012 óta jövedelemszint alapján kerül megállapításra a jogosultság, mely által csak az alacsonyjövedelmű családok részesülhetnek az ellátásban. A támogatás összege 235 euró.

Csehországban az egyszeri anyasági támogatás azon családok számára elérhető, amelyek jövedelme nem haladja meg a korábban említett családi minimumjövedelem 2,7-szeresét. Érdekesség, hogy csak az első és második gyermek után folyósítják, a további gyerekek után nem elérhető. A támogatás összege az első gyermek születése után 511 euró, míg a második gyermek születése esetén 393 euró. (Temesváry, 2017)

A szlovák anyasági támogatás alanyi jogon vehető igénybe. Az első három gyermek után igen magas, 829,86 euró, további gyermekek

esetén 151,37 euró, ikergyermek születése esetén további 75,69 euró igényelhető. (2. táblázat)

2. táblázat: Anyasági támogatás a V4 országokban 2021-ben

Ország	Jogosultsági feltétel	Alapösszeg gyerekenként (euróban)
Magyarország	Alanyi jogon jár, 4 orvosi vizsgálaton részvétel a feltétel	egy gyermek után: 198 euró ikrek esetében: 264 euró
Csehország	Jövedelemtesztelt	első gyermek után: 511 euró második gyerek után: 393 euró
Szlovákia	Alanyi jogon jár	első három gyermek után: 829,86 euró további gyermekek: 151,37 euró ikerszülés esetén: + 75,69 euró
Lengyelország	Jövedelemtesztelt	1 gyermek után: 235 euró

Forrás: ÁSZ (2021, B, p. 29.)

A fent megismert adatok tekintetében megállapíthatjuk, a visegrádi országok anyasági támogatásai, jogosultsági feltételeiket és összegeket tekintve is meglehetősen különbözőek. Csehország és Lengyelország között hasonlóság, hogy mindketten jövedelemszínhez kötik a támogatások kifizetését. Szlovákiában és Magyarországon alanyi jogon jár a támogatás. Összegét tekintve a szlovák anyasági támogatás első gyermek után kifizetett mértéke messze kiemelkedik a másik három ország ellátása közül.

A szülési szabadságok hossza, valamint az ez idő alatt járó juttatások jelentik a következő összehasonlítás alapját. A visegrádi országok csecsemőgondozási ellátásaira való jogosultság, mind a négy országban biztosítási jogviszonyhoz kötött. (3. táblázat)

Lengyelországban a szülési szabadság hossza a korábban 2005-ben hatalmon lévő konzervatív kormány törekvése ellenére nem emelkedett. (Farkas, 2017) Így napjainkban a lengyel édesanyáknak alapesetben 20 hét szülési szabadság jár, mely alatt korábbi 12 havi átlagkeresetük 100%-át, de minimum 235 eurót kapnak a csecsemőgondozás kompenzációjaként.

Csehországban a szülési szabadság 28 hetes támogatási időszakából 6 hetet a szülést megelőzően, 22 hetet pedig a szülés után lehet igénybe venni. Ikergyermek születése esetén 37 héten keresztül jár

csecsemőgondozási díj, amelyből 31 hetet a szülés után kell kivenni (MISSOC, 2021). Az ellátás összege a korábbi jövedelem függvényében alakul, ahogyan a 3. sz. táblázatból kiolvashatjuk, minél nagyobb a bérkülönbség, annál kisebb az állam által nyújtott kompenzáció. Az ellátás maximum összegét tekintve, az édesanyák legfeljebb napi 56 euróra jogosultak.

Szlovákiában a szülési szabadság hossza alapesetben 34 hét, mely során a kapott támogatás kifizetése a szülés előtt 6-8 héttel kezdődik és legfeljebb 34 hétig tart. Ez az időtartam egyedülálló szülők esetében 37 hét, ikergyermek születése esetében pedig 43 hét. A támogatás összege a korábbi 12 havi nettó átlagbér 70 százaléka, de nem lehet több az országos havi átlagbér kétszeresénél.

3. táblázat: Szülési szabadság a V4 országokban 2021-ben

Ország	Jogosultsági feltétel	A szülési szabadság hossza	Ellátás összege a korábbi átlagjövedelem %-ában	Ellátás maximuma
Magyarország	Biztosítási jogviszonyhoz kötött	24 hét	2021. június 30-ig: 70%, 2021. július 1-től: 100%	-
Csehország	Biztosítási jogviszonyhoz kötött	28 hét (ikerszülés esetén 37 hét)	jövedelemfüggő: napi 46 euróig: 100% 46-68 euró esetén: 60% 68-137 euró esetén: 30%	napi max. 1424 CZK (56 euró)
Szlovákia	Biztosítási jogviszonyhoz kötött	34 hét (ikerszülés esetén 43 hét) 37 hét egyedülálló szülők esetében	75%	országos havi átlagbér kétszerese
Lengyelország	Biztosítási jogviszonyhoz kötött	20 hét (ikrek esetében 31-37 hét)	100%, de minimum 235 euró/hó	-

Forrás: ÁSZ (2021, B, p. 30.)

Láthatjuk, hogy a V4-ek közül, a 2021-es adatok alapján a csecsemőgondozás idejét tekintve Szlovákia áll a dobogó első helyén, amelyet Csehország, Magyarország és Lengyelország követ. Az ellátás összegét tekintve Lengyelország és 2021. július 1-től hazánk nyújtja a korábbi átlagjövedelem %-ban mért legmagasabb 100%-os támogatást, ezt követi Szlovákia, valamint Csehország, ahol a napi jövedelem függvényében alakul az ellátás mértéke.

3. Adókedvezmények

A családok adóban érvényesíthető kedvezményeinek egyik alap fajtája a családi adókedvezmény, mely a legtöbb országban valamilyen formában megtalálható. A családi kedvezmények működését és hatékonyságát vizsgálva egyik fő kérdés, hogy az adott rendszer mekkora redistributív hatással és munkavállalásra gyakorolt hatással rendelkezik az igazságos újraelosztást szem előtt tartva, mivel a nagyobb kedvezményekhez csak a kellően magas jövedelemmel rendelkezők férnek hozzá. (Darvas – Mózer, 2004) A visegrádi országok mindegyikében igényelhető a kedvezmény, melyek gyermekszám függvényében való alakulását a 4. számú táblázat foglalja össze.

Ahogy a legtöbb országban, úgy Lengyelországban is a személyi jövedelemadó-kedvezmény éves mértéke a gyermekek számától függ. Ahogy azt a táblázatból is kiolvashatjuk, az első gyermek születése után igénybe vehető kedvezmény összege 262 euró, amely 26350 euró jövedelemkorláthoz kötött. A második gyermek születését követően jövedelemtől függetlenül pedig már minden család jogosult rá. (KINCS, 2019) A kedvezmény összege 2-3 gyermek esetén 470 euró, négy vagy több gyermek esetén pedig 635 EUR.

Csehországban akkor vehető igénybe a gyermek után adókedvezmény, ha az eltartott gyermek egy háztartásban nevelkedik az adófizetővel. Az adóalap egy fix összeggel kerül csökkentésre, melyet az adóelőlegből vonnak le. A családi adókedvezmény összege az első gyermek után a legfrissebb adatok alapján évi 595 euró, 2 gyermek esetén 760 euró és 3 vagy több gyermek esetében pedig 948 euró. (KINCS, 2019)

Szlovákia adókedvezmény rendszere a cseh rendszerrel ellentétben kevésbé kiterjedt. A szülők évente fejenként 250 eurót írhatnak le az éves személyi jövedelemadójukból a gyermek 25 éves koráig. A gyermekekénti összeget tekintve a gyermek 6 éves koráig havi 22,72 euró kedvezményre jogosult a család, 6 éves korától pedig havi 45,44 euróra. (4. táblázat)

4. táblázat: Adókedvezmények a gyermekszám függvényében (2021)

Ország	Összeg gyermekenként
Magyarország	1 gyerek: 10 000 forint (31 EUR)
	2 gyerek: 20 000 forint (62 EUR)
	3 vagy több gyerek: 33 000 forint (102 EUR)
Csehország	1 gyerek: 15 204 CZK (595 EUR)
	2 gyerek: 19 404 CZK (760 EUR)
	3 vagy több gyerek: 24 204 CZK (948 EUR)
Szlovákia	6 éves korig: 22,72 EUR
	6 éves kor felett: 45,44 EUR
Lengyelország	1 gyerek: 1112 PLN (262 EUR)
	2-3 gyerek: 2000 PLN (470 EUR)
	4 vagy több gyerek: 2700 PLN (635 EUR)

Forrás: Saját szerkesztés ÁSZ, 2021 adatok alapján

Otthonteremtési támogatások

Az Európai Unió országainak többségéről elmondható, hogy a lakáscélú családtámogatási formák nem túl elterjedtek. Magyarországon esetében, mint azt az előző részben olvashattuk egyre több ilyen kedvezmény és támogatás jelent meg az elmúlt években, melyek összegét nagyban befolyásolhatja a jövedelem nagysága és a gyermekek száma is.

A viseigrádi országok közül hazánkon kívül Lengyelországban figyelhető meg hasonló igényelhető kedvezmény. A 2014-es évtől ugyanis a lengyel kormány meghirdette a „Lakást a fiataloknak” nevű programját, melyben a 35. életévüket még be nem töltött személyeknek nyújtanak állami támogatást első lakásuk megvásárlásához. A három vagy több gyermekes családok számára is tartogat lehetőségeket a rendszer. Hiteltörlesztésükhöz ők is igényelhetnek állami támogatást. Csehországban is létezik egyfajta lakáscélú támogatás. Abban az esetben ugyanis, ha a család összjövedelmének 30%-a nem fedezi a lakhatási költségeket, a hiányzó különbözet megigényelhető az államtól. (KINCS, 2019)

CSALÁDTÁMOGATÁSI RENDSZER MAGYARORSZÁGON

A magyar családok egy igencsak széles skálájú és folyamatosan új elemekkel bővülő támogatási rendszert tudhatnak a magukénak (Lentner – Novoszáth – Sági, 2017). A magyar családtámogatási rendszer egyes elemeit az alábbi négy fő kategóriába sorolhatjuk:

Családi- és gyermeknevelési támogatások

A családi- és gyermek nevelési támogatások csoportjába sorolhatjuk a különböző pénzbeli, illetve természetbeni és egyéb juttatásokat. A pénzbeli juttatások körébe a következő elemek sorolhatók: családi pótlék, gyermeknevelési támogatás (GYET), gyermekek otthongondozási díja (GYOD), rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény (RGYK), pótszabadság, gyermekápolási táppénz.

Gyermekgondozási támogatások

A magyar családpolitikai támogatások egyik legnagyobb körét a gyermek gondozásával kapcsolatos támogatások adják. Ebbe a csoportba a következő elemek sorolhatók: anyasági támogatás, apasági szabadság, babakötvény, köldökzsinór program, CSED, GYED, GYES.

Családi adókedvezmények

A családokat érintő adókedvezmények alkotják a támogatások másik nagy körét, melyek családokra fordított összege a 2010-es évhez képest óriási növekedést mutat. (Makay, 2018)

A 2022-es évben az adóalapot gyermekenként a következő összegekkel lehet csökkenteni:

- 1 gyermek esetén az adóalap 66 670 forinttal csökkenthető, mely a nettó bér tekintetében 10 000 forint többletet jelent a szülőknek.
- 2 gyermek esetén az adóalap 133 330 forinttal csökkenthető, mely által 20 000 forinttal többlet kap kézhez a szülő gyermekenként.

- 3 vagy több gyermek esetén az adóalap csökkentő tétel gyermekenként 220 000 forint, mely 33.000 forint nettó bértöbbletet jelent minden gyermek után. (ÁSZ, 2021)

További kedvezményeket jelentett a családi járulékkedvezmény, az első házások kedvezménye, valamint az illetékmentes öröklés lehetősége.

Otthonteremtési támogatások

A gyermekvállalás tervezésekor az egyik legfontosabb szempont a jövedelmi és anyagi helyzet mellett a lakhatás kérdése (Tatay – Sági – Lentner, 2019). A legtöbb párnak fontos, hogy a kisgyermekük egy biztos és stabil családi környezetbe születhessen, melyhez hozzá tartozik a saját lakás megléte. A 2018-as lakáscélú támogatások körét a következő elemek erősítették: CSOK (Családi Otthonteremtési Kedvezmény), jelzáloghitel elengedés.

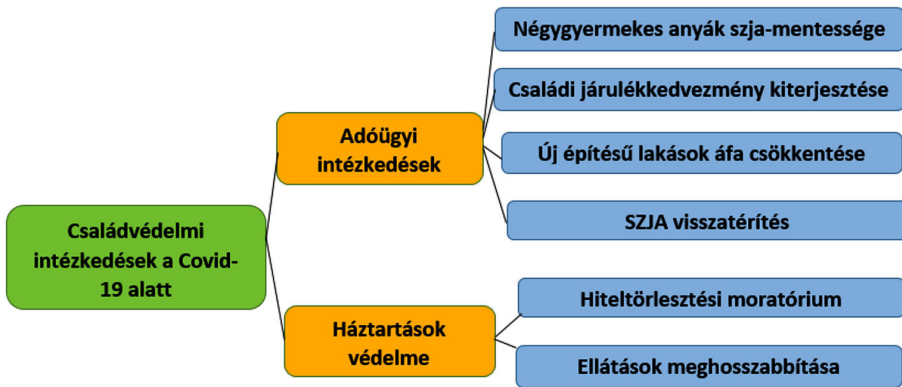
Családvédelmi Akcióterv 2019

A Családvédelmi akciótervben megfogalmazott további intézkedések az előbb felsorolt kategóriák mindegyikét érintik. A konkrét intézkedések a következők: babaváró támogatás, CSOK hitel és a jelzáloghitelhez nyújtott támogatás bővítése, nagycsaládosok autóvásárlási támogatása, nagyszülői GYED bevezetése, bölcsődefejlesztési program folytatása.

A Covid 19-alatt bevezetett támogatások

A veszélyhelyzet fennállása alatt a különböző gazdasági szektorok védelme mellett a családok védelme is kiemelt figyelmet kapott. Ennek érdekében hozták meg a következő intézkedéseket (1. ábra):

1. ábra: A koronavírus járvány alatt bevezetett intézkedések

Forrás: Saját szerkesztés ÁSZ (2021. a) alapján

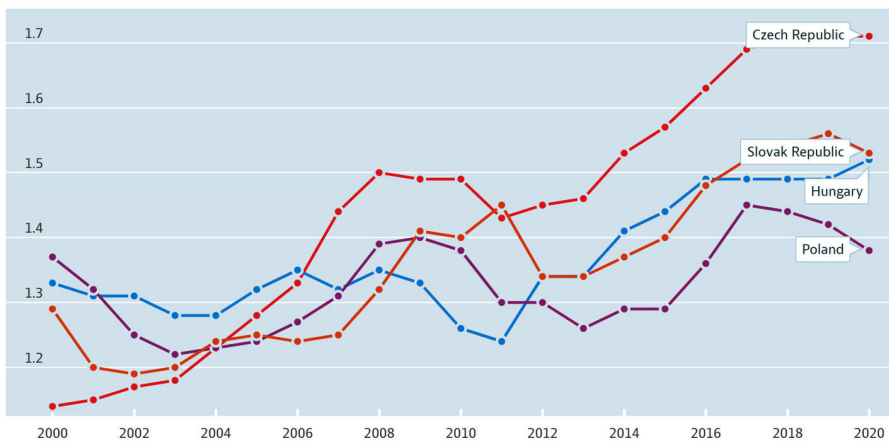
Ahogy az ábrán is láthatjuk, a bevezetett védelmi intézkedéseket két csoportba sorolhatjuk. Az első csoport a családokat érintő adóügyi intézkedéseket tartalmazza, míg a második csoport családok háztartásainak védelmében hozott intézkedéseket foglalja magában. Az adóba érvényesíthető engedmények a következőképp alakultak: családi járulékkedvezmény kiterjesztése, négy vagy több gyermekes édesanyák SZJA mentessége, új építésű lakások áfa csökkentése, SZJA visszatérítés. A családi háztartások védelmét szolgáló intézkedések a következők: hiteltörlesztési moratórium, ellátások meghosszabbítása.

Felmerülhet a kérdés, mennyiben voltak szükségesek és elégségesek a bevezetett intézkedések (Sági – Lentner, 2020). Az intézkedések közül a veszélyhelyzet alatt bevezetett legnagyobb segítséget, úgy gondolom, hogy a háztartások védelmében hozott hiteltörlesztések felfüggesztésének lehetősége, valamint a gyermekgondozási ellátások meghosszabbítása adta. Az adóügyi intézkedéseket illetően a családoknak járó SZJA-visszatérítés jelentős többletet jelentett a családok kasszáknak, azonban a járvány visszaszorulása és a gazdaság helyreállása a 2022. februári folyósítás idejére már stabilizálódni látszott.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KONKLÚZIÓK

A tanulmány azt vizsgálta, a V4 tagállamai családpolitikai intézkedéseikben valóban törekedtek-e a népességfogyás megállítására, a negatív tendencia megfordítására. A családtámogatások pozitív irányba való elmozdulása sok esetben visszatükröződik az adatokon is: megállapításra került például, hogy a születési adatok negatív trendje hazánkban megfordulni látszik, egyre több gyermek születik. Egy másik fontos mutatót, a termékenységi ráta alakulását is megvizsgáltam nemzetközi összehasonlításban, mely során világhosszá vált, hogy 2010 óta az EU országai közül legnagyobb mértékben, Csehországban és Magyarországon nőtt a ráta értéke (2. ábra).

3. ábra: Termékenységi ráták alakulása a V4 országokban (2000-2020)

Forrás: Saját szerkesztés <https://data.oecd.org/pop/fertility-rates.htm> alapján

A családpolitika céljainak, illetve támogatási formáinak áttekintése után Magyarország, valamint a V4 országokban elérhető támogatások kerültek a vizsgálódások középpontjába. Hazánk tekintetében kijelenthető, hogy 2022-re egy igen széles spektrumú családtámogatási rendszerrel rendelkezünk, évről-évre új családbarát intézkedések,

kedvezmények, támogatások kerülnek bevezetésre, gondoljunk például a Családvédelmi Akcióterv keretein belül meghirdetett intézkedésekre vagy akár a Covid-19 alatt bevezetett engedményekre.

A többi visegrádi országgal való összevetésben kimutatható, hogy Csehország, Lengyelország, valamint Szlovákia is hasonló struktúra szerint támogatja a családokat, kisebb eltérések azonban tapasztalhatók. Különbséget véltem felfedezni például a támogatásra való jogosultsági feltételek vonatkozásában, a gyermekszám függvényében alakuló támogatási összegek nagyságában, valamint szülési szabadság hosszában is. A tanulmány céljából következően igazolást nyert, hogy a visegrádi országok családtámogatási struktúrájuk alapján napjainkban egy homogén csoportba tartoznak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁSZ (2021) Családpolitika elemzés https://www.asz.hu/storage/files/files/elemezsek/2021/csaladpolitika_20210126.pdf?ctid=1307 (letöltés ideje: 2022. március 22.)
- ÁSZ (2021): A költségvetési politika COVID-19 járvány alatti alakulása különös tekintettel az ÁFA és az SZJA politikára, <https://www.asz.hu/storage/files/files/elemezsek/2021/E2110.pdf?ctid=1307> (letöltés ideje: 2022. január 27.)
- Darvas, Ágnes; Mózer, Péter; Kit támogassunk? Esély: Társadalom- és Szociálpolitikai folyóirat, 15: 6 pp. 64-99., 36 p. (2004); http://www.esely.org/kiadvanyok/2004_6/darvas.pdf
- Farkas, T. (2017): Lengyelország, Csehország és Szlovákia Családtámogatási rendszerének összehasonlítása, *Demográfia*; 60. [4], pp. 333–376.; <https://doi.org/10.21543/Dem.60.4.3>
- Gyarmati, A. (2010): Az adóengedmények szerepe a családtámogatási rendszerben, (in: Gyarmati, A., Koltai, L. ...et al: *Családpolitikák változóban*, Budapest, 2010); <http://mek.oszk.hu/16200/16248/16248.pdf>
- Infojegyzet (2014): Családpolitika; https://www.parlament.hu/documents/10181/73472/Infojegyzet_2014_9_csaladpolitika.pdf/00dc5263-cd83-4fe0-9905-184f7dc57b53 (letöltés ideje: 2022. március 22.)

- Kopp Mária Intézet a Népesedésért és Családokért (KINCS), (2019): Európai Családpolitikai Kitekintő; <https://www.koppmariaintezet.hu/hu/ecs2019> letöltés ideje: 2022. február 27.
- Lentner Cs., Novoszáth P., Sági J. (2017): A magyar családpolitika és a születésszám alakulásának egyes kiemelt területei demográfiai, szociológiai és állampénzügyi vetületben, nemzetközi kitekintéssel. PRO PUBLICO BONO: MAGYAR KÖZIGAZGATÁS; A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Szakmai Folyóirata 5: 4 pp. 106-133. <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/handle/20.500.12944/12575>
- Makay, Zsuzsanna (2018): Családtámogatás, Női munkavállalás, (in: Monostori J. - Őri P. - Spéder Zs. (szerk.): Demográfiai portré 2018, KSH NKI, Budapest: 83-102.); <https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/article/view/2732/2645>
- MISSOC (2021): Missoc comparative tables on family benefits; <https://www.missoc.org/missoc-database/comparative-tables/> letöltés ideje: 2022. március 10.
- Nagy A., Pulay Gy., (2021): Hogyan befolyásolta az elmúlt évtizedben a családtámogatási politika a termékenységet? Pénzügyi Szemle; <https://www.penzugyiszemle.hu/tanulmanyok-eloadasok/hogyan-befolyasolta-az-elmult-evtizedben-a-csaladtamogatasi-politika-a-termekenyseget> (letöltés ideje: 2022. március 10.)
- Sági J., Lentner Cs. (2020): A magyar népességpolitikai intézkedések tényezői és várható hatásai. Közgazdasági Szemle 67: 3 pp. 289-308. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2020.3.289>
- Sági J., Lentner Cs., Tatay T. (2018): Family Allowance Issues – Hungary in Comparison to Other Countries. Polgári Szemle: Gazdasági és Társadalmi Folyóirat 14: Special Issue pp. 290-301. <https://doi.org/10.24307/psz.2018.0419>
- Sowa, A. (2016): „Family 500+”: A new family income-supporting benefit in Poland, ESPN Flash Report No. 45. <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=16077&langId=en>
- Szikra, D. 2010; Eastern European Faces of Familialism. Hungarian and Polish Family Policies from Historical Perspective. In: Dorotytya, Szikra; Ágota, Scharle Manka Goes to Work. Public Childcare in the Visegrad Countries 1989-2009.; Budapest, Magyarország:

- Budapest Institute for Policy Analysis, Verlag Barbara Budrich, Opladen & Farmington Hills (2010) pp. 83-95.
- Tatay T., Sági J., Lentner Cs. (2019): A család és otthonteremtési kedvezmény költségvetési terheinek előreszámítása, 2020-2040. Statisztikai Szemle 97: 2 pp. 192-212. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/2019/2019_02/2019_02_192.pdf
- Temesvary Zs, (2017): A visegrádi országok családpolitikája; Kapocs 16. évf. 3. (74.) https://epa.oszk.hu/02900/02943/00075/pdf/EPA02943_kapocs_2017_3_003-013.pdf
- Thévenon, O. (2011): Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis; Population and Development Review 37(1):57-87. <http://dx.doi.org/10.2307/23043262>

KORMÁNYZATI INTÉZKEDÉSEK HATÁSA AZ ÁRKÉPZÉSRE AZ ENERGIAVÁLSÁG TÜKRÉBEN

Biró Kinga
Klímapolitikai Intézet
biro.kinga@mcc.hu

Litkei Máté
Klímapolitikai Intézet
litkei.mate@mcc.hu

ABSZTRAKT

Az Európai Unió egészében az energiaszektort a klímapolitika vezérli, ennek pedig kiemelkedő szerepe van az európai energiaválság kialakulásában. A karbonsemlegesség elérése drasztikus intézkedéseket követel meg az energiapiaci szereplőktől és az európai kormányokra egyre nagyobb nyomás nehezedik, hogy megvédjék a háztartásokat az emelkedő energiaárak közvetlen hatásaitól. Az Európában tapasztalható energiaválság kialakulásához alapvetően több tényező is hozzájárult. Az energiaválság leküzdése és így a fogyasztók terheinek csökkentése érdekében Európa-szerte számos kormányzati intézkedést – adócsökkentést, támogatást, árplafont, rezsicsökkentési programot – vezettek be, ezért a jelen tanulmány célja országspecifikus elemzésekkel feltárni a tagállamoknál az energiaválság kialakulásának kezdetén bevezetett kormányzati intézkedéseket, támogatásokat és nemzeti politikákat.

Kulcsszavak: energia, energiaválság, Európai Unió, kormányzati intézkedések

ABSTRACT

The energy sector across the European Union is driven by climate policy, which has a major role to play in shaping the European energy crisis in 2021. However, achieving carbon neutrality will require

drastic action from energy market actors and European governments are under increasing pressure to protect households from the direct impact of rising energy prices. The energy crisis in Europe has been fundamentally driven by several factors. To tackle the energy crisis and thus reduce the burden on consumers, many government measures - tax cuts, subsidies, price caps, rent reduction programs - have been introduced across Europe, therefore the research aims to explore, through country-specific analyses, the government measures, subsidies and national policies introduced in Member States to address the energy crisis at the beginning of the energy crisis.

Keywords: energy, energy crisis, European Union, government action

BEVEZETÉS

Az Európai Unió egészében az energiaszektort a klímapolitika vezérli, melynek kiemelkedő szerepe van a 2021-es és 2022-es évet uraló európai energiaválság kialakulásában. Jelen tanulmány az energiaválság kezdetét hivatott bemutatni. Az Európai Bizottság a 2019-2024-es időszakra hat kiemelt cél megvalósítását tűzte ki, köztük az Európai Zöld Megállapodást, amely az első klímasemleges kontinens megteremtését hivatott segíteni. Az Európai Bizottság az elmúlt két évben a következő célokat tűzte ki maga elé: (a) 55 százalékos üvegházhatású gázkibocsátás-csökkentési cél 1990-hez képest az eredetileg kitűzött 2030-ig elérendő 40 százalékos csökkentés helyett (Európai Tanács, 2020); (b) Az EU kibocsátáskereskedelmi rendszer (EU Emissions Trading System, EU ETS) kiterjesztése a közlekedési és a háztartási szektorra, ami a lakosság terheit fogja tovább növelni (European Commission 2022a).

Az európai uniós energiapolitika a klímavédelmi intézkedésekkel és stratégiákkal egy vonzó jövőképet vázol fel, ugyanakkor ennek jelentős része műszaki-technológiai szempontból megalapozatlan. Az ellátásbiztonság fenntartása kizárólag az időjárásfüggő megújuló energiaforrásokkal jelenleg nem valósítható meg. Az Európai Bi-

zottság kiemelt prioritású célja az energiapiac liberalizációja, amely a tagországoknál lehetetlenné tenné a hosszú távú gázszerveződések kötését, az állami szabályozást és tulajdont. A liberalizációnak azonban vannak korlátjai, amelyek akadályozzák az Európai Zöld Megállapodásban (Európai Bizottság 2019) rögzített klímapolitikai célkitűzéseket, továbbá a bizottság gázpiaci intézkedései ellentmondanak a korábbi törekvéseknek.

Az Európai Unió és az Egyesült Államok az orosz fosszilis energia-hordozókról való leválás és az európai energiabiztonság fenntartása érdekében egy hosszú távú gázmegállapodást (European Commission 2022b) kötött 2022. március végén. A megállapodás értelmében az Egyesült Államok év végéig 15 milliárd, 2030-ig évi 50 milliárd köbméter cseppfolyósított földgázt (LNG-t) küld Európába, de közben a kitűzött klímapolitikai céloknak is meg kell felelni (European Commission 2022b).

A szerződéssel azonban - a korábbi ideológia-vezérelt célokkal ellentétben - az EU tartós függőséget alakít ki az Egyesült Államokkal és kizárja a piaci verseny lehetőségét. A „közös európai gázbeszerzés” terve pedig szembe megy a liberalizációs alapelvvel, amellyel növelhető lenne a világpiaci és a belső piaci verseny.

A Nemzetközi Energiaügynökség (IEA) a 2021-es Klímasemlegesség 2050-ig: Útmutató a globális energiaágazat számára című jelentése (IEA 2021) az EU-nál is ambiciózusabb forgatókönyvet mutat be, és több mint 400 intézkedést tartalmaz az áramtermelés dekarbonizálása és a Párizsi Megállapodásban foglalt klímacélok elérése érdekében.

Az IEA jelentés megerősíti, hogy a 2050-es klímasemlegesség elérése nem jár gazdasági áldozattal, sőt, gazdasági növekedést eredményezhet. A klímasemlegesség eléréséhez a műszakilag leginkább megvalósítható, költséghatékony és társadalmilag elfogadható utat mutatják be. A szervezet kiemeli, hogy az atomenergia jelentős mértékben hozzájárul a klímasemlegesség eléréséhez, és nélkülözhetetlen alapot biztosít a nettó nulla karbonkibocsátású energiarendszerre való átálláshoz (IEA 2021).

EURÓPAI HELYZETKÉP

Az Európai Unió energiámixben a földgáz továbbra is kiemelkedő szerepet játszik, és az EU teljes energiafogyasztás nagyjából egynegyedét teszi ki. Az elmúlt években folytatódott ugyan a megújuló energiaforrásokra való átállás, a növekvő gázárak miatt azonban a fogyasztók újra a szén felé fordultak, annak ellenére, hogy ez újra növekvő üvegházgáz- (a továbbiakban: ÜHG) kibocsátást eredményezett. Az EMBER 2021-es – az EU villamosenergia-átállásra vonatkozó – EER-elemzése (EMBER 2022) szerint a gázválság egy paradigma-váltást jelent az EU villamosenergia-átállásában: a növekvő európai megújuló energiaforrások felváltották a szén energetikai használatát, mint a leginkább karbonintenzív tüzelőanyagot.

A fosszilis tüzelőanyagok ára több tényező együttes hatására 2021-ben ugrásszerűen megemelkedett, amely felborította a villamosenergia-piacot. Bár a földgáz volt a fő mozgatórugó, a szén és a szén-dioxid ára is meredeken emelkedett, melynek következtében a gázerművekben történő villamosenergia-termelés költsége majdnem hétszeresére nőtt. Ez Európa-szerte magas villamosenergia-árakhoz vezetett.

Számtalan tényező kombinációja – beleértve a megnövekedett keresletet, a földgáz- és szénárak emelkedése, valamint a megújuló energiatermelés visszaesése – az energiaárak növekedését eredményezte elsősorban Európában és Ázsiában. A növekvő keresletet nem ellensúlyozta a kínálat növekedése, ami nemcsak az EU-ban, hanem a világ más régióiban is éreztette hatását. Emellett a vártnál alacsonyabb volt az Oroszországból szállított gáz mennyisége, ami a fűtési szezon közeledtével tovább élezte a piaci helyzetet. A Gazprom teljesítette ugyan a hosszú távú szerződéseit európai partnereivel, ugyanakkor semmilyen többletkapacitást nem ajánlott fel az uniós gázpiacra nehezítő nyomás enyhítésére. Az infrastruktúrát érintő, a világjárvány miatt megkésett karbantartások szintén csökkentették a gázellátási kapacitásokat (Európai Bizottság 2021). Emellett a szezonális időjárási körülmények – mint az alacsony nyári víz- és szélenergia-termelés – is hozzájárultak a villamosenergia-árak emelkedéséhez, és ennek következtében csökkent a megújuló energiatermelés.

Egyre több ország határoz meg vállalásokat a klímasemlegesség elérése érdekében. Ennek egyik legfontosabb eszköze a szén-dioxid-kvóta kereskedelem (European Commission 2022a). Az EU ETS ösztönzi a megújuló energiára, az energiahatékonyságra, az energiahatékony épületekre és az alacsony szén-dioxid-kibocsátású energiaforrásokra való átállást. Ez hosszabb távon hozzájárul az alacsonyabb nagykereskedelmi árakhoz és a jelenlegihez hasonló globális sokkhatásokkal szembeni sebezhetőség csökkentéséhez. Az EU ETS-be jelenleg nincs beépítve a szén-dioxid-kvótákra vonatkozó árpaddló. 2021-től az európai szén-dioxid-kibocsátási kvóták ára jelentősen emelkedni kezdett (Statista 2022), de kevésbé, mint a földgáz ára. Az alábbi ábrákon a földgáz és szén-dioxid-kvóta áringadozása látható.

1. ábra: Az EU-ETS szén-dioxid-kvóták árainak alakulása 2022-ben (Euró/tonna)

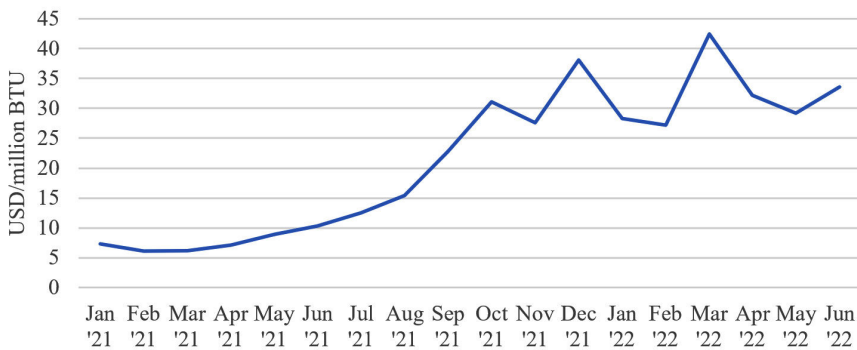
Forrás: Statista (2022), EMBER (2022) adatok alapján szerkesztés

A földgáz árának növekedése kilencszer akkora hatást gyakorol a villamosenergia-árakra, mint a szén-dioxid-kvótákra (Európai Bizottság 2021a). A gázpiaci helyzet, az ENSZ éghajlatváltozási konferenciát (COP26) követő ambiciózus klímapolitikai intézkedések és az EU ETS-ben csökkent kibocsátási egységek kínálata mind felhajtották a szén-dioxid-kvóták árát, amely minden idők legmagasabb

csúcát érte el 2022 február elején, ekkor 97 euró/tonna szén-dioxid-egyenértékre ugrott (Statista 2022). Egy hónapra rá a földgáz ára harmadával drágult, mert az orosz–ukrán helyzet már az energiakereskedelmet is veszélyezteti. Ezzel szemben a szén-dioxid-kvóta ára drasztikusan lecsökkent (58 euró/tonnára) (Statista 2022), aminek két magyarázat lehet.

Az egyik oka a piaci árazás, melynek következtében a vállalatok nem vesznek annyi kvótát, mert földgáz hiányában nem tudnak termelni. A másik elmélet szerint orosz érdekcsoportok emelték magasra a szén-dioxid-kvóta árát, hogy ezzel a földgáz még magas ár mellett is versenyképesebb legyen, mint a szén, de az orosz bankok SWIFT-rendszerből való lekapcsolásával ezt az akciót nem tudták tovább finanszírozni, ami végül áresést okozott. Az EU ETS a szélsőséges áringadozások megakadályozására intézkedéseket határoz meg (European Commission 2022a), azonban ennek feltételei jelenleg még ismeretlenek, és az árak alakulása nagy mértékben függ a jelenlegi orosz-ukrán háborús helyzettől.

2. ábra: Havi földgázárak Európában 2021–2022 (USD/million BTU)

Forrás: Statista (2022) alapján szerkesztés

Az európai kormányokra egyre nagyobb nyomás nehezedik, hogy megvédjék a háztartásokat az egekbe emelkedő fűtési- és áramáraktól. Hosszabb távon az Európai Bizottság ösztönözni fogja a megújuló energiába és az energiahatékonyságba történő beruházásokat, meg-

vizsgálva az energiátárolásra és a gáztartalékok vásárlására vonatkozó intézkedéseket, és értékelve a nagykereskedelmi villamosenergia-piac jelenlegi szerkezetét. A Nyugat-Európában tapasztalható energiaválság kialakulásához alapvetően több tényező is hozzájárult. A COVID-19 járvánnyal párhuzamosan kialakult gazdasági válság miatt a termelés először visszaesett, majd a 2021-ben bekövetkezett gazdasági „visszapattanás” miatt hirtelen megugrott fogyasztás, ami több országban ellátásbeli problémákat okozott. Az energiaválság leküzdése és így a fogyasztók terheinek csökkentése érdekében Európa-szerte számos kormányzati intézkedést - adócsökkentést, támogatást, árplafont, rezsicsökkentési programot - vezettek be, de kérdés, hogy ezek az átmeneti intézkedések mire lesznek elegendők. A következő országspecifikus elemzéseknél ezeket az intézkedéseket mutatjuk be.

ORSZÁGSPECIFIKUS ELEMZÉSEK

Németország

A magas földgázárak Németország energiamixét egyre inkább széndioxid-intenzívvé tették, csakúgy, mint a kevésbé szeles időjárás. A német energiamixben a megújuló villamosenergia-források - az időjárási viszonyoktól és a hálózati kapacitástól függően - a lehető legnagyobb részarányt képviselik (2021-ben 40,9%-ot), ezzel szemben a szén részesedése (lignit és kőszén) 2019-ben 29 százalék, 2020-ban 24 százalék, 2021-ben pedig 28 százalék volt (BDEW 2021). A német kormány szigorítani készül a fosszilis energia felhasználására vonatkozó szabályokat. Mivel a fűtés és az áram árai az egekbe szöktek, fennáll a veszélye annak, hogy a fogyasztókat elriasztják a tiszta technológiákba történő beruházásoktól, például az elektromos autók autópálya-töltési díjainak emelkedéséről szóló jelentések miatt. A magasabb energiaszámlák azzal a veszéllyel is járnak, hogy a fogyasztók ellenzik a magasabb CO₂-árakat és más energiaátalakítási politikákat. Robert Habeck gazdasági és éghajlat-változási miniszter 2021 januárjában elismerte, hogy az energetikai átállás mélyen érinti

a társadalmat, és hogy a szárazföldi szélturbinák miatt a fogyasztók részéről elfogadottsági problémák merültek fel, ezért a kormány számára létfontosságú, hogy megmutassa, hogy az energetikai átállás végső soron megoldást jelent a magas energia árakra, nem egy plusz terhet vagy magasabb számlákat.

Németország számos átmeneti intézkedést vezetett be, hogy segítsen a fogyasztóknak megbirkózni az orosz-ukrán háború által tovább súlyosbított magas energiaköltségekkel. Az intézkedések (The Federal Government 2022) közé tartozik az egyszeri 300 eurós energiaadókedvezmény, az üzemanyagadó és a tömegközlekedési havijegyek árának három hónapos csökkentése.

A kormány abban reménykedik, hogy enyhíthetik az emberek pénzügyi terheit, mert a fogyasztók nemcsak a magas energiaárakkal, hanem a növekvő inflációval is szembesülnek. Míg a 300 eurós bónuszt a bérükön keresztül fizetik ki az embereknek, addig a szociális segélyben részesülők 100 eurós kiegészítést kapnak. A gyermek-tartási díjban részesülő családok egy egyszeri, 100 eurós gyermekenkénti kifizetésben részesülnek. A nehéz helyzetben lévő háztartások segítése mellett a német kormány más intézkedéseket is fontolgat, amelyek célja, hogy biztosítsa a földgázellátást idén és a jövőben is. A Német Gazdasági és Energiaügyi Minisztérium elővigyázatosságból egy szolidaritási platform létrehozását tervezi, amelyen keresztül egy esetleges földgázhiány esetén a földgázt a leginkább rászorulóknak rendelkezésére lehet bocsátani.

Kutatók rámutattak, hogy az energiaárakra kivetett adók, díjak és illetékek rendszerének alapvető reformjára van szükség. Németország a tervek szerint 2035-re a teljes villamosenergia-szükségletét megújuló energiaforrásokból kívánja fedezni. A megújuló energiaforrásokról szóló törvény (EEG-törvény) módosítása értelmében Németország villamosenergia-szükségletének 80%-át, 2035-re pedig 100%-át megújuló energiaforrásokból fedezné, és addigra az ország 200 GW napenergia-felhasználást szeretne elérni. Németország 2021 decemberében közel 60 GW telepített napenergia kapacitással rendelkezett.

Franciaország

Franciaország nagyon alacsony szén-dioxid-kibocsátású energiamixszel rendelkezik elsősorban nagy nukleáris erőműparkjának köszönhetően, amely a legnagyobb az Európai Unióban. Franciaország célja, hogy 2030-ra 40 százalékra növelje a megújuló energiaforrások arányát az energiamixben (European Commission 2022) Franciaország minden kőolajat és földgázt importál, ipara és infrastruktúrája pedig alkalmazkodik az alacsony szén-dioxid-kibocsátású üzemanyagokhoz és a villamosításhoz.

A francia kormány az elmúlt hónapokban több intézkedést is foganatosított az energiaárak emelkedésének mérséklésére. Három évvel az üzemanyagadó-emelés miatti sárgamellényes tüntetés után a francia kormány bejelentette, hogy a lakosság fele 100 eurós "inflációs kompenzációt" kap az energiaárak emelkedésének ellensúlyozására. Az összeget 2021 decemberétől a kormány automatikusan utalta azoknak, akiknek a havi jövedelme nem érte el a nettó 2000 eurót, ami a jelenlegi franciaországi átlagbér. Az intézkedés 38 millió munkavállalót érintett. A miniszterelnöki hivatal ezt követően jelezte, hogy a 100 eurós kompenzációt a már adófizető vagy ösztöndíjas diákok, valamint a nyugdíjasok is megkapják.

Franciaországban az egyik legalacsonyabb a háztartási villamosenergia-ár Nyugat-Európában. Az Eurostat adatai (Eurostat 2022) szerint a francia átlagos villamosenergia-ár 2021-ben 0,1913 EUR/kWh, ami 13 százalékkal alacsonyabb az uniós átlagnál (0,2192 EUR/kWh), szemben Németországgal (0,3193 EUR/kWh), ahol az árak 40 százalékkal magasabbak, mint Franciaországban. Franciaország 2021-ben 4%-ban maximálta a szabályozott villamosenergia-árak emelkedését, és a háztartások védelme érdekében a 44%-os energiaár-emelkedés költségeit áthárította a beszállítókra (Eurostat 2022). Mivel a franciaországi villamosenergia-piacok liberalizáltak, a fogyasztók szabadon választhatnak szolgáltatót, így az általuk fizetett ár alacsonyabb vagy magasabb is lehet.

A földgáz árának befagyasztása eredetileg 2022 áprilisáig szólt volna, de az orosz-ukrán háború kitörését követően a gázárak befagyasztást az év végéig meghosszabbították. A francia kormány április 1-től

négy héten keresztül literenként 15 eurócentes kedvezményt biztosít az autósoknak a benzinkutaknál az üzemanyagárak folyamatos növekedése miatt, és az állam a különbözetet megtéríti a benzinkutaknak.

Spanyolország

2020-ban Spanyolországban növekedett a legnagyobb mértékben az energiaszegénység által veszélyeztetett háztartások száma az EU-ban. A Statista adatai szerint 2020-ban a lakosság 10,9%-a nem tudta megfelelően felfűteni otthonát, szemben a 2019-es 7,5%-kal (Statista 2022). 2019-ben az energia végfelhasználói árak igen jelentősen növekedtek a magas nemzetközi nyersanyagárak és a szén-dioxid-kvóták árának az emelkedése miatt. A spanyol kormány kötelezettséget vállalt a Nemzeti Energiaszegénységi Stratégia (Cabrero – Marbán 2020) elkészítésére a 2019-2024-es időszakra nézve. A stratégia először határozza meg hivatalosan az energiaszegénységet, és 4 mérési mutatót használ rá.

Az energiaválság 2021-ben különböző módon érintette a spanyol háztartások energiaköltségeit, attól függően, hogy a fogyasztó szabályozott vagy szabadpiaci áron kapja az energiát, és attól függően, hogy milyen tarifákra kötött szerződést. A villamosenergia-ellátást tekintve a kormány biztosította, hogy a háztartások 2021-ben átlagosan ugyanazt az árat fizessék, mint 2018-ban, mivel a nagykereskedelmi villamosenergia-ár emelkedése közvetlenül csak a PVPC szabályozott tarifával (vagy önkéntes kiskereskedelmi árral) rendelkező háztartások számláit érintette. 2021 júniusa előtt Spanyolországban két piaci tarifa volt: a 2.0A (átalánydíjas tarifa) és a 2.0DHA ("óránkénti diszkriminatív" tarifa). 2021 júniusát követően a szabályozott piac valamennyi fogyasztójára nézve egy új, időalapú tarifa (2.0D) lépett hatályba. Megfigyelhető, hogy a magasabb áremelkedés a villamosenergia időalapú tarifához kapcsolódik, amely 2019-ben sokkal olcsóbb volt (Barrella 2021).

1. táblázat: A szabályozott energiaárak alakulása Spanyolországban
(2021–2022)

Energiahordozó	Energiaárrés, 2019–2021
LPG	11%
Gázolaj	-3%
Biomassza	-2%
Földgáz	-14%
Villamosenergia – átalánydíj	48%
Villamosenergia – változó, időalapú tarifa	113%

Forrás: Barrella et al. (2021) alapján szerkesztés

A kormány által 2021 októberében meghatározott szabályozott földgáz-árplafon a szabályozott földgáztarifa csökkenését eredményezte. Ami a szabadpiacot illeti, minden szolgáltató többféle tarifát is kínálhat. Egyes szolgáltatók azonban olyan új tarifákat javasoltak, amelyek akár két évig fix villamosenergia-árat garantálnak (Barrella 2021). Az energiaárak figyelembe veszik az áremelkedések mérséklésére bevezetett kormányzati intézkedéseket: (1) áfa csökkentése 21 százalékról 10 százalékra; (2) Villamosenergia-adó csökkentése 5,11 százalékról 0,5 százalékra; (3) Rendszerhasználati díjak csökkentése (96%-os csökkentés). A támogatási programok kiterjesztését jelentette a villamosenergia szociális tarifa és a hőszolgáltatási szociális juttatás (TSA, amelyet 2018-ban vezettek be a fűtési, használati melegvíz- és főzési költségek támogatására a spanyol rászoruló háztartásokban). A szociális tarifa által a kiszolgáltatóknak nyújtott villanyszámla-kedvezményt a jelenlegi 25 százalékról 60 százalékra, a súlyosan kiszolgáltatók esetében pedig 40 százalékról 70 százalékra emelték 2022. március 31-ig. Ezenkívül a 17/2021. sz. rendelet (Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado 2021) a kiszolgáltatók fogyasztók áramellátásának kikapcsolására vonatkozó négyhónapos moratóriumot további hat hónappal kibővítette a minimális létfontosságú ellátásra, amely a legfeljebb 3,5 kW teljesítményű áramellátásból áll. Végül jóváhagyták azt a törvényjavaslatot, amely csökkenti az áramszolgáltatók extra profitját (Barrella 2021).

Spanyolországban a kormány a rekordmagas piaci árakból profitáló villamosenergia-termelők és gáztermelők számára rendkívüli adót vezetett be, hogy segítsen alacsonyan tartani a háztartások energiaszámláit. Spanyolország több adót is csökkentett és eredetileg 2021 végéig tervezte fenntartani az alacsonyabb díjakat, de végül a kormány 2022 májusáig fenntartotta a csökkentett díjakat. Nagy visszhangot keltett a villamosenergia-ipari vállalatok «többletnyereségére» kivetett adó, amelyet a jövőbeli beruházások veszélyeztetésére hivatkozva a kormány végül visszavont. A spanyol háztartások majdnem fele (40 százalék) piaci árazású.

Spanyolországban a megújuló energiaforrások használata ugrás-szerűen emelkedett, de a földgáz még mindig az ország energiáinak mintegy negyedét teszi ki. Spanyolország 2030-ig fokozatosan ki akarja vezetni a szenet, öt évvel később pedig az atomenergiát. A Nemzeti Energia- és Éghajlatvédelmi Terv (European Commission 2019) becslése szerint a kombinált ciklusú gázturbinák 2030-ban még mindig a beépített villamosenergia-termelő kapacitás mintegy 17%-át tennék ki (European Commission 2019). Az energiaszegénység átfogó és hosszú távú kezelése érdekében a spanyol kormány a 2019–2024 közötti időszakra vonatkozó nemzeti energiaszegénységi stratégiát vezetett be.

Lengyelország

Lengyelországban az élelmiszerek, a földgáz és a műtrágya áfája 2022 februárjától hat hónapra nullára csökkent a kormány által elfogadott második inflációellenes csomag (Government Poland 2022) keretében. Itt megjegyezzük, hogy a Magyarországon áfának nevezett hozzáadottérték-típusú adónak minden országban más a pontos elnevezése, de az egyszerűség kedvéért jelen országok esetében is a tanulmány ezt a rövidítést használja.

Az új inflációellenes csomag február 1-jétől 23%-ról 8%-ra csökkentette az üzemanyag áfáját. Az intézkedés következtében az árak literenként mintegy 5 zlotyra csökkentek. A földgáz áfája, amelyet az előző csomagban januártól 23%-ról 8%-ra csökkentettek, februártól hat hónapra nullára csökkent. Emellett az eredetileg januártól

márciusig érvényes intézkedés, amely a villamosenergia áfáját 23%-ról 5%-ra csökkentette, július végéig meghosszabbították. Az élelmiszerek áfájának felfüggesztése, az intézkedés minden olyan termékre vonatkozik, amelyre korábban 5%-os adó vonatkozott, azaz a legtöbb élelmiszere. Az inflációellenes csomag havonta mintegy 100 zlotyval csökkenti a háztartások kiadásait, beleértve a családok élelmiszer-számlájának 45 zlotyval történő csökkentését. Az élelmiszerek áfájának csökkentése akár 7 milliárd zloty bevételkiesést is jelenthet az állami költségvetésnek, míg a tervezett áfacsökkentés összességében 15-20 milliárd zlotyba kerülhet az idejű költségvetésnek. Az első inflációellenes csomag, amely 2021. november végén az üzemanyag-, energia- és gázárakat is csökkentette, több mint 1,5%-kal mérsékelte az inflációt, míg a most bejelentett új csomag további 1,5%-kal, az év közepére akár 8%-ra is csökkentheti az inflációt (Government Poland 2022).

ÖSSZEFOGLALÁS

Európa várhatóan a tavalyinál is alacsonyabb gáztartalékokkal néz szembe 2022-ben, és ez nemcsak azt jelenti, hogy az energiaárak magasak maradhatnak, hanem azt is, hogy az ellátási problémák száma drámaian megnőhet. Több ágazati elemzőcég is kimutatta, hogy az orosz gáz rövid- és középtávon nem helyettesíthető.

Németország korábban a piaci liberalizáció és az állami funkciók leépítése irányába terelte Európát, melynek következtében a tagországok nem írtak alá hosszú távú gázszerződéseket és az európai gáz-tárolók többsége nem állami tulajdonban, hanem a magánvállalatok kezében van.

Magyarország még az energiaválság kitörése előtt hosszú távú gázmegállapodást írt alá Oroszországgal. Németország hozzáállása a piaci liberalizációhoz jelenleg azonban úgy tűnik, hogy megváltozott, mert növelni kívánja az állami felügyeletet a gáz-tárolók felett és az EU hosszú távú gázmegállapodást írt alá az Egyesült Államokkal, hogy csökkentse az Oroszországtól való függőségét. Németország fordulata Magyarországra számára is kedvező, hiszen az utóbbi

években az állam mozgástere - mind szabályozói, mind tulajdonosi szempontból – jelentősen növekedett, ami eddig szembe ment az uniós liberalizációs törekvésekkel. Az energiaválság azonban igazolta az állami szerepvállalás szükségességét. Robert Habeck német gazdasági miniszter ígéretet tett arra (az Európai Bizottság bejelentésével párhuzamosan, 2022. márciusában), hogy év végéig leállítja az orosz olaj és szén importját, és 2024-re a gázimport is megszűnteti. Németország az orosz-ukrán invázió óta jelentős előrelépéseket tett az orosz energiaimporttól való függőség csökkentés érdekében.

Az Európai Tanács megállapodott a hatodik szankciós csomagról (Európai Tanács 2022) és benne az orosz olajembargóról, melynek értelmében a tagországok a 2022-es év végétől betiltják az orosz nyersolaj és nyersolaj-származék importját. Az olajembargó a tengeren szállított orosz kőolajra, így az EU-ba irányuló orosz kőolajexport nagyjából 2/3-ára terjed majd ki úgy, Németország és Lengyelország önként vállalt leválásával az orosz olajimportról az év végéig. Az intézkedés végül a behozatal 90%-át érinti.

Az olajembargó alól egyelőre meghatározatlan időre felmentést kapott Magyarország és Szlovákia tekintettel arra, hogy tengeri kijárással nem rendelkeznek és rövid távon nem tudják pótolni a kieső orosz kőolajimportot. Amennyiben az orosz gáz is szankcionálásra kerül, akkor jóval drágábban fogunk tudni földgázt beszerezni más forrásokból, az északi-tengeri lelőhelyekről vagy akár cseppfolyósított földgáz formájában a világ több pontjáról. Ez egyben azt jelentené, hogy a magyar gazdaság ellehetetlenülne és a rezsipolitika fenntarthatósága megkérdőjeleződne (Infostart 2022).

A magas olaj- és gázárak által táplált infláció már a harmadik egymást követő hónapban rekordszintet ért el Európában. 2022 májusában az Európai Unió inflációs rátája 8,8 százalék volt, a leggyorsabban Észtországban emelkedtek az árak, ahol az infláció 20,1 százalék volt. Ezzel szemben Franciaországban és Máltán 5,8 százalék volt az inflációs ráta, ami ebben a hónapban a legalacsonyabb érték volt az EU-ban (Statista 2022). Az infláció a korábbi várakozásokkal ellentétben globális szinten magasabban és tartósabban tetőzik Európában és a világ más részén, így az Egyesült Államokban is. A 2021-es európai gazdasági fellendülés áll számos olyan tényező mögött, amely

az elmúlt hónapokban gyors áremelkedést okozott. A globális ellátási láncok még nem heverték ki a világvárvány okozta termelési problémákat, utazási korlátozásokat és munkaerő-problémákat, és az emelkedő energiaköltségek csak tovább súlyosbítják az ellátási problémákat, különösen a közlekedési ágazatban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado (2021). Real Decreto-ley 17/2021, de 14 de septiembre, de medidas urgentes para mitigar el impacto de la escalada de precios del gas natural en los mercados minoristas de gas y electricidad. BOE-A-2021-14974.
- Barrella, R. (2021). 2021 Energy Price Crisis impacts on Energy Poverty in Spain, EP-pedia, ENGAGER COST Action.
- BDEW (2021). Die Energieversorgung 2021 – aktualisierter Jahresbericht. 14. Juni 2022, 53 p.
- Cabrero, G. R., Vincente Marbán (2020). Spain: National Strategy against Energy Poverty 2019-2024. ESPN Flash Report 2020/04, European Social Policy Network (ESPN), Brussels: European Commission.
- EMBER (2022). European Electricity Review 2022. Ember's analysis of the EU electricity transition in 2021 reveals a paradigm shift as new wind and solar replaced costly gas instead of dirty coal. February 2022, 34 p.
- Európai Bizottság (2019). Az Európai Zöld Megállapodás, COM/2019/640 final, 28 p.
- Európai Bizottság (2021). Az emelkedő energiaárak kezelése: a cselekvés és a támogatás eszköztára. Brüsszel, 2021.10.13. COM (2021) 660 final, 26 p.
- Európai Bizottság (2021a). A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, az Európai Tanácsnak, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Az emelkedő energiaárak kezelése: a cselekvés és a támogatás eszköztára. Brüsszel, 2021.10.13. COM (2021) 660 final.

- Európai Tanács (2020). Az Európai Tanács ülése (2020. december 10. és 11.) – Következtetések. Brüsszel, 2020. december 11. EUCO 22/20.
- Európai Tanács (2022). Az Oroszországgal szemben az ukrán válság nyomán bevezetett uniós korlátozó intézkedések (2014 óta). <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/> (letöltés: 2022.06.18.)
- European Commission (2019). COMMISSION RECOMMENDATION of 18.6.2019 on the draft integrated National Energy and Climate Plan of Spain covering the period 2021-2030. Brussels, 18.6.2019. COM (2019) 4409 final.
- European Commission (2022). Commission Recommendation of 18 June 2019 on the draft integrated National Energy and Climate Plan of France covering the period 2021-2030. C/2019/4410, 4 p.
- European Commission (2022a). EU Emissions Trading System (EU ETS). https://ec.europa.eu/clima/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets_hu (letöltés: 2022.03.25.)
- European Commission (2022b). Joint Statement between the European Commission and the United States on European Energy Security. Brussels, 25 March 2022, 2 p.
- Eurostat (2022). Electricity price statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Electricity_price_statistics#Electricity_prices_for_household_consumers (letöltés: 2022.04.26.)
- Government Poland (2022). Tarcza Antyinflacyjna 2.0 – zdecydowane działania rządu przeciw skutkom inflacji. <https://www.gov.pl/web/premier/tarcza-antyinflacyjna-20--zdecydowane-dzialania-rzadu-przeciw-skutkom-inflacji> (letöltés: 2022. június 20.)
- Infostart (2022): <https://infostart.hu/gazdasag/2022/06/20/kiderult-hogyan-csokkentheto-a-foldgazimport-fuggoseg> (letöltés: 2022. június 20.)
- International Energy Agency (IEA) (2021). Net Zero by 2050. A Roadmap for the Global Energy Sector. IEA Publications, May 2021, 224 p.

- Statista (2022). European Union Emission Trading System (EU-ETS) carbon pricing in 2022. Source: EMBER - EU Carbon Price Tracker.
- Statista (2022). Harmonized index of consumer prices (HICP) inflation rate of the European Union in May 2022, by country. <https://www.statista.com/statistics/225698/monthly-inflation-rate-in-eu-countries/> (letöltés: 2022.06.27)
- Statista (2022). Share of households unable to keep their home adequately warm in selected countries in the European Union from 2010 to 2020. <https://www.statista.com/statistics/1287670/eu-energy-poverty-by-key-country/> (letöltés: 2022.04.20.)
- The Federal Government (2022). Second-relief-package. <https://www.bundesregierung.de/breg-en/news/second-relief-package-2029058> (letöltés: 2022.04.30.)

ISBN 978-963-625-025-6

Kiadja © Aposztróf Kiadó, 2023
Nagy és Heteyi Kft.
www.aposztrof.hu

A Közép-Európa Regionális Kutatócsoport és a BGE Pénzügy Tanszék szervezésében, 2022 júniusában zajlott a Közép-Európa a globális térben – Challenges and achievements in Central Europe nemzetközi konferencia. A Társadalomtudomány és Pedagógia Intézet szervezésében, 2022 decemberében zajlott a *NYUGAT ÉS KELET KÖZÖTT: Társadalomtudományi és pedagógiai kutatások a Budapesti Gazdasági Egyetemen* – *BETWEEN WEST AND EAST: Research in Social Sciences and Education at Budapest Business School - University of Applied Sciences* című nemzetközi konferencia, ahol hazai és külföldi előadók három szekcióban ismertették legújabb eredményeiket. Mindezekből az előadásokból adunk közre válogatást az érdeklődő közönség felé. Két fejezetben rendeztük el a kilenc tanulmányt a gazdaság, geopolitika, pénzügyek, oktatás, történelem, biztonság területéről. Mindezekkel jelezzük azt is, hogy a társadalomtudományoknak és a bölcsészettudományoknak fontos szerepük van a nemzetközi és a hazai tudományos életben egyaránt.

Bízva abban, hogy Ön, kedves Olvasó, értékeli azt a teljesítményt, amelyet munkatársaink, kollégáink felmutatnak jelen kötetben, és továbbra is támogató figyelemmel kíséri a Társadalomtudomány és Pedagógia Intézet és a Közép-Európa Regionális Kutatócsoport munkáját.

A szerkesztők